СРПСКА ГРАМАТИКА

ЗА

НИЖЕ ГИМНАЗИЈЕ И РЕАЛКЕ

У

КНЕЖЕВИНИ СРБИЈИ

ЧЕТВРТИ ДЕО

НАУКА О РЕЧЕНИЦАМА

(СИНТАКСА)

САСТАВИО

Стојан Новаковић

ЧЕТВРТО ПОПРАВЉЕНО ИЗДАЊЕ

У БЕОГРАДУ

ИЗДАЊЕ И ШТАМПА ДРЖАВНЕ ШТАМПАРИЈЕ

1879

Цена 1 динар и 20 пара

СРПСКА ГРАМАТИКА

ЗА

НИЖЕ ГИМНАЗИЈЕ И РЕАЛКЕ

У

КНЕЖЕВИНИ СРБИЈИ

ЧЕТВРТИ ДЕО

НАУКА О РЕЧЕНИЦАМА

(СИНТАКСА)

САСТАВИО

СТОЈАН НОВАКОВИЋ

ЧЕТВРТО ПОПРАВЉЕНО ИЗДАЊЕ

У БЕОГРАДУ

ИЗДАЊЕ И ШТАМПА ДРЖАВНЕ ШТАМПАРИЈЕ

1879

К другом издању

Прошле године је ова књига пуштена у свет као „извод“, у много краћем и непотпунијем, на многим местима скоро недовршеном облику. Пустили смо је у свет као пробне листове, а чинећи то, у исти мах смо се спремали на прерађивање и дотеривање за ово садашње издање. Дочек, који нас је при ланском издању сусрео, био је бољи но што смо се надати могли, и то нас је охрабрило, да удвостручимо вољу око даљег истраживања и око поправљања ове књижице. Колико нам је време допустило, да у том правцу урадимо, износимо сад у овом „другом прерађеном и раширеном издању.“ Надамо се, да ће нам познаваоци признати, да је оно знатно измакло испред првог, а признајемо и сами, да још на њему доста радити треба, и трудићемо се, ако дочекамо треће издање, да ни оно не буде назадније од другога. Књижица ова припада у круг књижевнога рада, у коме се често поједине врсте плаћају сахатима мишљења и истраживања, и у коме се тек са много труда и времена нешто може постићи.

И ако је ова књижица прилично већа од ланске, опет у њој нема много више научне грађе но што је тамо. Старали смо се, да збирке примера поред појединих чланака увећамо и на ново преберемо, и да саме чланке поделимо, јер смо били опроштени оне стеге у простору, која је прво издање чисто и преко наше воље онако стеснила. У самом општем распореду науке учинили смо неке главније промене. Тај општи распоред је тачка, у којој се врло мало писаца ове граматичке гране слажу, и мало који да се буди у чем од другог не разликује. Може бити да је то за то, што је синтакса тачка науке о језику, која се највише меша и прелева са логиком, те се и писци синтаксе највише у томе разликују, у колико који мање или више лучи логички елеменат од лингвистичкога. Научници, који синтаксу обрађују у потпуно научном облику, чисто за науку, старају се, да из синтаксе излуче све што није лингвистично, ако је само могућно — и ја мислим да имају

право. Јер свака наука у онолико више добија, у колико је у њој више доследности и тачности. Али педагошки обзири, на које смо се у малој гимназији пупо дужни обзирати, мислим да су вредни пажње и у овој ствари, те да се у синтакси мора задржати мало више логичких елемената, него што би у њу дошло по чистом лингвистичком схватању. Јер закони, по којима се мисли, и закони, по којима се мисли речима казују, у практици су са свим састављени, и тек се у вишој науци потпуно разлучити могу. У колико сам ја у томе меру погодио, није моје ценити, али ме је водило начело, да у школској књизи није доста науку као науку изложити, него да је треба изложити тако, како ће је ученици појмити и научити моћи. То и јест оно, што нам у начину излагања науке за школску књигу мора вазда пред очима бити.

Господи предаваоцима дужан сам напоменути, да је много којешта остављено и њихову труду. Тако у примерима навалице нисам хтео означавати речи, које се правила тичу — јер њих гледајући и тражећи ваља ученици да науче правило. Г.г. предаваоци, као обично, ваља да у томе на руци буду. Под звездицом сам често метао белешке из своје професорске практике, да бих у томе г.г. предаваоцима олакшао. Са своје стране имао бих за начин предавања дати ову главну препоруку. Нека се сваки члан прати анализом, писмено (задацима код куће и у школи) и усмено. У предавању граматичке науке у нижим школама анализа је главна ствар, јер без ње мора и највећи труд, и професорски и ђачки, са свим на празно остати.

За примере јамчим, да су сви узети што из народних умотворина, што из врснијих дела књижевности наше.

Београд, 20. Окт. 1870.

Ст. Нов

К трећем издању

Након непуне четири године указа се прилика и би времена, да се наново око овога посла забавим. Међу тим је предавање овога предмета (препписом министарским од 14 Авг. 1873 бр. 3668) премештено у старији разред, те држим, да ће, осим друге радње школских људи око унапређења наставе у језику, и отуд бити напретка, што ће од сад овај део граматике учити нешто старији и спремнији ученици. То ме је повело, те сам књигу на ново раширио и пажљиво прегледао; примере на ново претресао и знатно умножио; цео систем у неколико предругојачио; чланке прекрајао, и све, што би излишно било, из старог издања изостављао, да бих набавио ширега места појединостима. Тако могу рећи, да ово издање према другом стоји без мала као ново дело. У тој радњи напустио сам нешто и нешто, чега сам се пређе држао. Тако сам сад главне речи или реченице, ради којих су примери, штампао другим словима. Тим се посао олакшава и предавачу и ученику, те се за друге опширније радове времена набавља. То ми је допустило, да примере скоро свуда знатно умножим. Нисам се могао бојати, да ћу у томе претерати, јер је увек лакше одвадити него додати. И да није било одређено време, кад књига ваља да за штампу приспе, да би стигла за нову школску годину, може бити, да бих ту и више учинио, ма да је тај посао веома ситан и спор.

Где сам мислио, да ми треба ради објашњења штогод рећи о некој појединости или о својим разлозима, што се тиче гдекојих питања, то сам стављао у *напомене* које нису намењене учењу.

Одељак о реду речи у реченицама и реченица у изрекама истина је само додирнут, али држим, да нема ниједнога дела синтаксе, који се без правила, на самом читању с ученицима може тако лако исцрпсти као тај.

Што сам у предговору к другом издању нарочито препоручио анализу, т. ј. *што индуктивније представљање синтактичких*

правила, то и сад само потврдити могу. На то баш иду збирке примера, и без тога се овај предмет ни научити не може, нити је без тога вредно да се учи и да се зна.

Ја знам, и не могу се уздржати, да овде не кажем, како је моје уверење, да би требало да се сви делови синтаксе најпре онако изворно и с онаком ширином разликовања и индукције израде, како је то Ђ. Даничић с *науком о падежима* учинио, па да се после из тога дела према потреби црпе што је где за наставу потребно. Али како тога наша литература још нема, ја сам морао кренути се противним путем, да нам не би барем школе остале без онога, без чега је литература. Јер је и Миклошићево дело још недовршено,[1] а у многоме, зарад свога посве другог плана и сврхе. за овакав рад и недовољно.

Терминологија је сва Даничићева за партије, које је он већ израдио. Негде сам у незнатним стварима чинио више додатке него одступања, као што је за пређашње I и II и придеве глаголске I и II. Разуме се од себе, да то г. г. професори могу дотеривати спрам онога, на што су своје ученике навикли, или објашњавати латинским терминима. Положај ове науке у садашњем наставном плану средњих школа у Србији није ми допустио да се служим научном терминологијом. У партијама, које није обрађивао Даничић, помагао сам се или узимањем од других граматичара, или ковањем. Ако се коме учини незгодно или недовољно, нек не мисли, да сам ја то тако баш хтео, већ ми за сад није боље на памет пало, а радоваћу се први свачему бољем и напреднијем. Ово може пристати, ако треба, и за све остало.

Још овде додајем списак извора, из којих су примери црпени.

Абердар. Прво коло. Београд 1868.

Видаковић Милован. Велимиръ и Босилька. Будимъ 1811.

——— Автобиографија X. Гласник XXX.

Врчевић Вук. Српске народне приповијетке. Биоград 1866.

Грујић Никанор. Беседа св. патријарху срб. Јосифу I Маја 1850. Земун.

Даничић Ђ. Свето писмо старога завјета. Београд 1868.

——— Приче из старога и новога завјета. Биоград 1865.

——— Poslovice, Zagreb 1871.

Дѣловодный протоколъ Карађорђевъ. Биоград 1848.

Драгашевић. Песме. Потпуно издање. Београд 1869.

[1] Свршетак је дошао, кад се ова књижица већ била почела штампати.

Ђорђевић Владан. Скупљене приповетке. I. Београд 1872.
Ђорђевић Јован. Радња благовештенског сабора. 1861. Н. Сад 1861.
Живковић Стеван. Приключенія Телемаха, сина Улисева. Беч 1814.
Зелић Гер. Житіе. Будим 1823.
Илић Јован. Песме I. II. Београд. Н. Сад. 1854—1858.
——— Пастири. Београд, 1868.
Јакшић Ђ. Песме. Београд, 1873.
Јовановић Јован. Све дојакошње песме. Н. Сад, 1872.
——— Шаран. Шаљива игра у једној радњи. Н. Сад, 1872.
Караџић Ст. Вук. Српске народне пјесме I—III. Беч, 1841—1846.
——— Српске народне приповијетке. Беч. 1853.
——— Српске народне пословице. Беч. 1849.
——— Живот и обичаји народа српског. Беч. 1867.
——— Ковчежић. I. Беч. 1849.
——— Нови завјет. Биоград. 1868.
——— Даница I—V. 1826—1834.
——— Милош Обреновић. Будим 1828.
——— Правительствующій совѣтъ сербскій. Беч, 1864.
——— Приправа за историју свега свијета. Беч 1860.
——— Српски рјечник. Беч 1818.
Лазаревић Лазар, Владимир и Косара. Будим 1829.
Летопис српски 1859. I. и II. Пословице.
Љубиша Стјепан. Приповијетке, штампане у Dubrovniku III, IV и Narodnom Koledaru XI.
Мажуранић Иван. Смрт Смаил-аге Ченгића. Београд 1858 (уза превод Мајковљевé српске историје).
Милићевић Ђ. Милан. Емило деветнаестога века. С француског од А. Ескироса. Београд 1872.
——— Путничка писма с разних страна Србије о Србији. Друго умножено издање. Београд 1868.
——— Оцеви и деца. Француски Е. Легуве. I. II. Београд 1872—1873.
——— Истинске приче и поуке. Београд 1870.
——— Школица за грађанска права и дужности. Београд 1873.
——— Галебова стена. Написао Жил Сандо. Београд 1874.
Милутиновић Сима. Трогодишня історія Србіе. Лайпцигъ 1837.
——— Зорица. Будим 1827.
Ненадовића М. П. Мемоари. Београд 1867.
Новић Јоксим Оточанин. Старине од старине Новака. Н. Сад 1867.
Његош П. П. Горски вијенац. Беч 1847.
——— Лажни цар Шћепан мали. Трст 1851.

Обрадовић Доситије. Животъ и приключенія. Београд. 1833.
— Басне. Београд. 1833.
— Христоитія и вѣнацъ алфавита. Београд. 1836.
Петрановић Б. Српске народне пјесме из Босне и Херцеговине. Београд. 1867.
Поповић Ђ. Близанци. Н. Сад. 1858.
Поповић Ст. Јов. Стеф. Дечанскій. Београд. 1849.
— Даворје. Н. Сад. 1854.
Pravo Pravničko-upravni list. Zadar. 1873. Описи народног суђења од Ст. Љубише и Врчевића.
Радичевић Бранко. Песме. Н. Сад. 1867.
Ристић К. Српске народне пјесме из Босне. Београд. 1873.
Суботић Јов. Дѣла I, IV, V. Карловци, Н. Сад. 1858—1867.
— Говор на срп. нар. сабору 1869. Н. Сад. 1869.

Покрај овога послужио сам се богатом збирком примера из „Српске Синтаксе“ Даничићеве и изван науке о падежима. Исто тако употребио сам, колико је за мој посао требало, и научна истраживања Миклошићева Vergleichende Grammatik der slavischen Sprachen IV. Syntax. Wien. Скоро је заборављена једна расправа Луке Зиме „Два одломка из српске синтаксе“ штампана у „Програму велике гимназије карловачке за школску годину 1864“ 1—31, где се говори о „наклонима и временима глагола.“ Ако и не стоји све, што је тамо (јер је то рад саме ствари мучно и тешко), заслужује признања на више места показани бистар поглед пишчев. Не могу се хвалити, да сам се много користио књигом Ад. Вебера Slovnica hèrvatska za srednja učilišta, Zagreb 1871, јер ласкам себи, да нас двојица, при сврси прилично једној, сматрамо ствар с два различита гледишта.

У Београду, на Ускрс 1874.

Ст. Нов.

К овом (четвртом) издању

Ма да ми је садашњим издањем књига ова по четврти пут пролазила кроз руке — учињене су у њојзи на појединим местима знатне измене у распореду, у исказу правила, у терминологији и у примерима, и уложено је на ново доста труда. Осим мога властитога рада при овој ревизији, пријатељски су ме послужили својим примедбама: г. *Андра Николић*, супленат чачанске ниже гимназије, г. *Живко Поповић*, професор београдске гимназије и г. *Момчило Иванић*, предавач српскога језика у београдској реалци, и свој тројици нека је на томе труду и услузи јавна хвала. И од примедаба, које је на треће издање учинио г. *Јован Живановић*, професор карловачке гимназије, у *Јавору* од 1874, стр. 1021—1023, усвојене су готово све, и дотични су чланци према њима исправљени.

Назив *саставак* — *copula* променио сам с тога, што *саставак* у нас не може значити *оно што саставља* или *оно чим је што састављено* (а то треба да значи реч, којом се хоће да преведе *copula*), него у ствари значи оно *што је састављено*: не значи дакле *nomen agentis*, већ *nomen actionis или acti* (упореди Миклошића Stammbildungslehre, Wien, 1875, 254; Даничића Основе, Биоград 1875, 386). Тога ради сам за *copula* узео реч *спојник* не сетивши се ничега бољега. После ми — на жалост доцкан — један пријатељ у разговору о овоме помену, да би се *copula* могло добро превести речју *спона*, и то бих доиста усвојио, да сам за ту реч на време сазнао.

У колико је у збирци примера принављано, служио сам се махом изворима побројаним при трећем издању. К њима сам само додао и за овај посао изврсну књигу „*Зимње вечери*. Приче из народног живота у Србији. Написао М. Ђ. Милићевић. У Београду 1879."

19. Јула 1879 год,
У Београду.

Стојан Новаковић.

ПРИСТУП.

—

I. Шта је наука о реченицама.

1. *Наука о реченицама* (синтакса) јесте део граматике, који говори о томе, како се речи и облици њихови употребљују за казивање мисли. Шта је синтакса.

II. Шта је мисао и реченица.

2. Свака *мисао*, кад се речима искаже, зове се *реченица*. По томе у свакој реченици обично има ово двоје: Реченица

а. Оно, о чему се говори, и то се зове *подмет*. Подмет и прирок.

б. Оно, што се о томе подмету казује, и то се зове *прирок*.

> *Примери*. Сунце греје. — Ливаде се зелене. — Види Бог. — Отац је добар. — Ружа је лепа. — Дан је ведар. — Бог је свемогућан. — Време пролази. — Планине су високе. — Потоци жуборе. — Цвеће вене, лишће пада, славуј се не чује. — Види Бог.

Напомена. Одмах с почетка ваља мотрити, да ученици тачно изуче, шта је реченица, и докле траје једна, а одакле настаје друга, кад их је по две три заједно; за тим — које су главне речи, т. ј. подмети и прироци у свакој. То је потребно, да се не би са реченицом (расутком) помешале *представе*, као што би био случај са *Лепа ружа*

и *Ружа је лепа* (или Лепа је ружа), од којих је прво проста представа, а ово друго расудак. Како уз расудак увек ваља знати време, у које бива оно што се њиме изрече, не може бити реченице (исказанога расутка) без глагола. Исто тако ваља одмах задавањем примера за анализу привикавати ученике, да не чине распознавање подмета и прирока по месту, јер се тим начином могу сваки час преварити, пошто у српском језику подмет и прирок никад нису везани за ово или оно место.

III. Главни делови реченице.

Шта бива подмет.

Подмет именица и заменица.

3. *Подмет* може бити свака реч, о којој се што говори, али су најобичнији подмет именице и гдекоје заменице. Подмет се у реченици тражи, градећи питање глаголом из реченице, којој подмет тражимо, и упитним заменицама, које ваља с тим глаголом удружити.

Примери. Птица пева. — Дани пролазе. — Друмови ће пожељет' Турака. — Цвеће вене. — Наоколо све почива. — То је било на чисти понедељник. — Све ти било у час добар. — Ја му причам. — Ти си дошао. — Он не верује. — Ја сам стена. — Ноћ настаје. — Ми спавамо. — Ви ћете пропасти. — Они иду.

Подмет без именице.

4. Али подмет могу бити и друге речи, и то на два начина:

а. кад се уз њих подразумевају именице (што бива увек уз придеве, бројеве и гдекоје заменице);

б. кад се те речи употребе у смислу именице, те собом заступају мисао какву.

Примери Богати нађе доста пријатеља. — Сит гладну не верује. — Живи Бога хвале. — Један говори, а други ћути. — Сваки себи срећу кује. — Таки нам се хиљадили. — „Али“ ђевојци срећу губи. — „Сјутра“ бринуће се за се. —

5. На послетку подмет могу бити и *прости бројеви* (који се могу уједначити са збирним именицама), само што подмет број увек прати именица, о којој се број казује. Подмет прости бројеви.

Примери. Седам паша ударише на кнеза. — У тај час долети девет златних пауница; осам падну на јабуку. — Смије му се тридесет сердара. — Из тебе ми три сунца грануше. — Два славуја сву ноћ препеваше. — Овце пасле двије чобанице. — Погибе ти хиљада сватова. — Сто мисли дуга не плаћа. — Завапише девет брата. — Збор зборило осам везирова. — Око три ста је Турака погинуло.

6. *Прирок* може бити двострук: или од самога глагола, или од глагола и каквога имена. По томе се прирок, који је од самога глагола, зове *глаголски*, а који је од глагола и имена — *именски*. Без глагола прирок не може бити, јер се глаголом казује време, у које се збива оно што у реченици казујемо. Шта бива прирок. Глаголски прирок.

Примери глаголскога прирока: Брат пише. — Славуји поју. — Настала је тишина. — Сунце ће заћи. — Турска сила притисла Косово. — А Турчину очи испадоше. — Како љуто кнеже проклињаше. — Сестрица се брату кунијаше.

Примери именскога прирока: Вода је најздравије пиће. — Штука је риба. — Ја сам твој брат. — Црква му је дивно поднебесје. — То је био ђаво. — Летошња ће година бити родна. — Ти си девети. — Ево мене, ја сам ваша.

7. У *именски прирок* може се метнути свако име (именица, придев, број, заменица), којим се што може казати о подмету. Суштина прирока обично је тим именима и казана, а глагол је само *спојник*, којим се спаја прирок с подметом. Као такав *спојник* најчешће долази глагол *бити* у свима својим облицима. Из примера ће се видети, Именски прирок. Спојник.

како се у именском прироку могу наћи и различити падежи с предлогом или без предлога.

Примери. Шешир је мој. — Мати је мила. — Он је војник. — Пред вама је сва будућа Србија. — Правда је у Бога. — Сунце нам је на заходу. — Далеко је дан. — Блед је месец, ноћ је тиха. — Мајка је твоја уза те. — Онде су њихови двори. — Ноћ је црна, ради би ноћишту. — Збор ни био збором, а договор договором. — Ливада је лепе Маре.

Спојник осим бити.

8. Али не само глагол *бити*, но и други глаголи могу служити као спојници у именском прироку, ако им значење није довољно за прирок, те ако им је потребна још која реч као допуна. Ти глаголи обично казују бивање неко, а таки су: *постати*, *настати*, *остати*, *моћи*, *чинити се*, *звати се*, *јавити се*, *видети се*, *стати* (уз трајне глаголе) и т. д. Уз многе од њих и начин неодређени долази као име, те чини део именскога прирока.

Примери. Приповијетка у народу нашем зове се прича. — Они постану велика господа. — Најпосле гладан оста. — Милан ми пада рођак. — А вила се начини ђевојка. — Чини ми се та вечера чемерна. — Ти се створи у дућану алва. — То се не зове радити. — А то ви често не можете ни знати ни разумети. — Вукашин постане краљем. — Постадоше лафи ратарима. — Лоша коб те може стићи. — Нити се зовите учитељи. — Тај ће се велики назвати. — Нитко да се не јави скрбан. — Који се споља виде лијепи. — Да с' назове баница госпођа. — Једном стане се цар разговарати са својим синовима. — Српске старешине стану се прикупљати к Београду.

Изостављен спојник.

9. Кад је у именскоме прироку глагол *бити* спојник, он се, с тога што је врло познат, може изоставити.

Примери. Кућа моја чарна гора, а постеља камен ови. — Нигде стана, вода свуда. — Јунак негда, сад не јунак више. — Наоколо морске пене. — У свакоме Обилића плам. — Моја браћа све од скора, али сами соколови. — Бог с њим и анђео божји! — Мало пљеве, доста вјетра. —

10. Кад је подмет лична заменица, он се може изоставити, јер се види из личнога наставка у глаголском облику. Изостављен подмет.

Примери. Жедан сам. — Стани. — Кад он чу то, постаде жалостан. — Читам брзо. — Знате писати. — Певамо.

Али ако на таки заменички подмет пада сила мисли, онда се не може изоставити, и ваља га изреком казати.

Примери. Ја говорим, а он ни у ухо. — Ја псето из бунара вадим, а оно ме уједа. — Ја једно питам, а он друго одговара. — Ти ћеш боље испећи, него ћу ја рећи. — Као што сам у огласу казао, ја сам оне ријечи донио амо у глави.

11. И прирок се каткад може изоставити као и подмет, ако је добро познат, или ако се по смислу може и неказан погодити. Изостављен прирок.

Примери. Нигде трага од дана бијела. — Други петли у пољу цетињском, а Новица паде на Цетиње. — Мурат Српску, а Бајазит Босну, Мурат Епир, а Мухамед Грчку, два Селима Цинар и Африку; сваки нешто, не остаде ништа. — Хвала Богу. — Добро вече. — Слава и част домаћину. — Поклон домаћину. — Добра срећа, незнана делијо! — То сребро нека теби. — Само полако, краљице! — С Богом, горо и дубраво! — Сунце у море, а он на кућни праг.

12. Има реченицâ, у којима се мисли само радња или бивање или стање какво, а не мисли се ко га чини, нити се помиње, од чега би то Реченице без подмета.

бивање или стање долазило. Таке врсте реченица немају подмета, зову се *реченице без подмета*, и тога ради се глагол у њима употребљава у трећем непознатом лицу и у средњем роду у једнини (ако је облик, у ком се може род разликовати).

Примери. Смркло се. — Свануло. — Ће кога боли. — Кад се меће камена. — Кад би у јутру. — Кад буде пред ноћ. — У том се смркне са свијем. — Нешто се наоблачи. — Мутно му је пред очима. — Нестаде греха. — Бојати се било, да силовити таласи не шчепају ту лађу. — Ласно је говорити, али је тешко творити. — Ваља праштати и непријатељу. — Врло је мало таких људи. — Док трајало свијета и вијека. — Не пристоји се мени. — Но њему не беше за чекање.

Више подмета и прирока.

13. У реченици може бити или само један подмет и један прирок, н. пр.: *Човек живи*; или више подмета, а прирок само један заједнички, н. пр.: *Људи и животиње дишу*; или више прирока, а подмет само један заједнички, н. пр.: Али *је Душан млад и плах*; или више заједничких и подмета и прирока, н. пр.: *Мати његова и браћа његова стајаху на пољу и чекаху*. Кад је тако више подмета и прирока, а нема међу њима савеза *и*, они се у писању један од другог одвајају запетом.

Примери. Данас се љубе и друже, а сутра се псују и руже. — А крај тебе цветићи и трава. — Из свега племена стану излазити учитељи, лекари, управитељи и старешине народне. — На то се народ препадне и узбуни. — Топ за топом грми, јечи, сева. — Породица, друштво и отаџбина притичу у помоћ матери. — Срећа, нада, будућност у вас. — Обрађена поља, села, вароши, путови, водоводи ницаху као некаквим чудом на овој од пре дивљој земљи. — Тице, цвеће, сунце другамо те зову. — Стварају се, шарају се силна кола и колути.

IV. Разгранавање реченице.

14. Осим подмета и прирока, реченица може имати и других речи. Оне се додају подмету или прироку (често и једном и другом), да би се допунило или разјаснило оно што се у њима каже, и зову се *додаци подмету и прироку*. Таки додаци могу бити речи разних врста, и може их бити више на броју. Додаци подмету и прироку.

Примери. Узмућен поток јури. — Живи Бога хвале. — Дунавом плови лађа лагана. — Гдено синоћ на ноћишту бесмо. — Овај човек зна све. — Кад Лазару осекоше главу на убаву на пољу Косову. — Нешто цвили у Стамболу граду. — Гором хладни ветри пире. — Жито желе лијепе дјевојке. — Његова је храна некувано корење. — Сви су твоји пали. — У његовој руци стоји смрт и живот нас свакога. — Сину сабља Јакшића Тодора.

15. Осим појединих речи у већем или мањем броју могу се као додатак подмету или прироку употребити читаве реченице, које се зову *додане реченице*. Додаци реченице.

Примери. Сваки, који иште, прима, а који тражи, налази. — Речи, које вам ја рекох, дух су и живот су. — У некаква човека био један чобан, који га је много година верно и поштено служио. — Ал' јунак не зна, шта је ни муња нити гром. — Све је прошло, што ми се милило.

16. Додаци не морају припадати подмету или прироку непосредно, него се могу додати и један другом. Исто тако подмету, прироку или њихову додатку додана реченица може имати своју додану реченицу. [1] Додаци додацима.

[1] У анализи треба мотрити на случаје, где је додатака више, јесу ли подмету или прироку непосредно, или су један другом додавани.

Примери. Облак крије звезде јасне. — Нек ме живу коњи растргају. — Жерав му с гриве стреса бео и крвав зној. — Ја гледам браћу моју, у боју рањену. — Једно јутро по јутрењи чујем, ђе звони велико звоно, које зове у цркву на сабор. — Неблагодарник је, који заборавља добро, које је учињено. — Склони се онима, који пролазе испред тебе. — Сви ћемо заборавити све оно, што је некад било. — Бог не да једном човеку сва добра.

а. Додаци подмету.

Врсте додатака подметових.

17. Ови додаци могу бити поглавито троструки: *прости* (атрибути), *подметни* (апозиције) и *прирочни* (предикативни) додаци.

Прости додаци (Атрибути).

У *простим додацима* (атрибутима) описује се подмет обично по *знацима* или по *каквоћи* својој. Таки додаци су обично придеви и именице, и често их има више на један пут.

Примери. Бела вила из горе дозива. — Жали неву старац бабо. — Код куће су га чекали врло хитни послови. — Тиха вода бријег рони. — Кад то зачу царица Милица. — Полегла је бјелица шеница. — Сад је опет лабуд бео, нем, узвишен, невесео. — Господареве очи коња гоје. — Најгоре прасе најбољу крушку добије.

Подметни додаци (апозиције).

18. У *подметним додацима* (апозицијама) казује се подмет још један пут, другим неким именом, које му припада, кад се гледа с другога гледишта. Таки подметни додаци могу бити и бројеви, уз које је обично у другом падежу реч, која значи оно што је бројено. *Подметни додатак* обично је скраћена, подмету додата реченица, и с тога се *подметни додатак* лако може растворити у подметову додану реченицу.

Примери. Али Туре, Гавран-ага, већ три ноћи нема санка. — Ми сиромаси носимо им колаче.

— Стоји ага, горско звере, гвозден ступац, камен тврди. — Нек погинем јунак на јунаштву. — А другима, клетник, мировати не да. — Ја их јесам, момче, ухватило. — Књигу пише Жура Вукашине. — Уранила Косовка девојка. — Коњ зеленко росну траву пасе. — Нас два превалисмо по вијека. — Венчају се њих двоје. — Вас четири душом поднесите, а четири криво сведочите.

19. У *прирочним додацима* казује се неко својство подметово, које поред правога прирока реченице као други прирок стоји. И прирочни се додатак може сматрати као скраћена додана реченица, и може се, као год и подметни додатак, у таку реченицу и развити.

Прирочни (предикативни) додаци.

Примери. Ко жив дочека. — Ој Дунаве, тиха водо, што ти тако мутна течеш. — Све је живо желело потећи у помоћ невољницима. — Јер сам јадан тешко оболио. — Болесна је синоћ омркнула. — Те се нисам млада удомила. — Да здрав отидеш и натраг дођеш. — Дотле с' Милић мртав належао.

20. Као *прости додаци* могу се подмету додати имена и у друкчијем облику, н. пр.: други падеж с предлогом или без предлога.

Атрибут се не казује само првим падежем.

Примери. То зачуо Дмитар од Удбара. — Тужан је јаук из околина, громак је одзив гласа тог, тврда је мишца српскога сина, свете су патње рода мог. — Лепше грло у Милоша царско, јесте лепше него је у виле. — У лажи су кратке ноге. — Вино пије од Јањока краљу. — Лети као муха без главе. — Нијесам ја тиква без коријена. — Убила ме рђа од тамнице. — Лијепа као вила од горе. — Леп је зоре осмејак, леп је дана огрејак.

21. Као год што додаци у опште, и подметови и прирокови, не морају припадати само подмету и прироку, него се могу додавати један другоме

Подметови додаци посредни и непосредни.

(т. j. додатак додатку) непосредно — тако исто и додаци подметови (прости, подметни и прирочни) могу се додавати не само подмету, него и свакој другој именици у реченичним додацима.

Примери. И он носи тицу ластавицу. — Него мене старца послушајте. — Жали шарац тебе господара. — Мртва Марка на свог коња вржe. — Та немој их младе погубити. — Гледа твоје големе красоте. — Да се врнем у гору зелену. — Ђевојка је своје очи клела. — Па потеже копље убојито. — Поздрави ми краља, таста мога. — Да јој младој црне очи није. — Доведе му без биљеге вранца. — Још да имам рибе од Орида

б. Додаци прироку.

Врсте додатака прирокових.

22. Ради допуне онога што се каже у прироку, понајчешће се обележава предмет радње глаголске, или се додају падежи, који показују свезу радње глаголске с оним што се именицама казује, или се, по потреби, обележава простор, време, начин, узрок радњи глаголској, која је прироком казана. Ових разних додатака прирокових може бити више на један пут.

Примери. И кад је дошла недељица света, полутину већ премерио дан. — Вп стојите око мене скупа. — Пламти небо као живи пламен. — Двадесет лета Ђурађ напреже се, гризе и мучи; двадесет лета дугих српском за круном чезне. — О кончићу златотканом окреће се коло среће. — Сачувај ми, Боже, децу, соколицу и соколе. — То је братац сеји веровао.

Предмет.

23. *Предмет* се зове додатак прироков, који стоји поред прелазних глагола у четвртом или у другом падежу.

Примери. Онда иште суху дреновину. — Ја ћу тебе учити свему његову занату. — Лијепо ти је низ поље гледати жуту дуњу међу листо-

вима. — Коју муку најволиш мучити, оном ћу ти душу извадити. — Да подерем танане кошуље, да те видам и да те завијам. — Имам стару самохрану мајку и једнога брата рођенога. — Мрзе му језик, старину и обичаје. — А ја за браћу дајем и крв и живот свој. — Ви Грујице ни виделн нисте. — Мајке немам, а сестрице немам. — Да не гледа сунца ни мјесеца, ни бијела данка ни јунака. — А не знаду стаза ни богаза.

24. Много су налик на предмет и остали падежи (други, трећи, шести), који се глаголу додају, да би се показала веза радње његове са лицима и стварима, на којима се врши. Падежни додаци глаголима.

Примери. Коме ћеш се приволети царству. — Ево теби три књиге стигоше. — Поведи их Звијезди планини. — А мени јунаку три туге задала. — Дијелећи кљасту и слијепу. — Туђину се хвали, а својему се пожали. — Мили Боже, помози свакоме, свакомбрату и добру јунаку. — Суди нама, честити судија. — Спомени се и мене. — Своје сам се сјетио сестрице. — Те с' играју игре свакојаке. — Три пут си ме ропства опростио. — Да се ропства ослободи. — Ко се дуга не одужи, тај се туге не отужи. — Дочепа се царске кћери. — Јер ако му ђегод руке дођем. — Чиста се злата рђа не хвата. — Тражи хлеба преко погаче.—Стаде брати цвијећа свакојега. — Бациће се злаћеном јабуком. — Он мора свуда носом забости. — Главом маше, зубима шкргуће. — Који се камен често премеће, неће маховином обрасти. — Те се гора преођене листом, а земљица травом и цвијетом.

25. *Простор* или *место*, на коме се збива, и *правац*, којим се креће радња исказана у прироку, казује се додатком, који се може рећи прилогом или каквим именом у неком падежу с предлогом или без предлога. Простор, место, правац.

Примери. Онда он се дигне у свет, да тражи заната. — Он одведе дете у своје дворе. — А крај мене поточић жубори. — Ал' месеца јоште нема туна. — Бијела свила по мору плила. — Ја се попех на то брдо и на зелен бор, и погледах тамо амо, иде л' ко озгор? — Пени се реком лед. — Онудије сада проходисмо, оне магле онђе не бијаше. — По трави се осу студена росица. — На планини Турчин под чадором. — Гдје чујете трубу да затруби, онамо трчите к нама.

Време

26. *Време*, у које се збила радња исказана у прироку, казује се највише прилогом, или именом у коме падежу с предлогом или без предлога.

Примери. Сунце јарко зашло већ одавно. — У тај мах нестало и коња и купца. — Али мајка куне без престанка. — Позадуго бане гостовао. — Царуј, куме, за седам година, осме подај мојему Урошу. — У по бурне, црне ноћи, Феруз паша из сна скочи. — И теби сам данас добјегао. — Одмах пуче тридесет пушака. — Рече тада четеџија Тале. — Послије неколико времена сретоше се ова два брата. —

Начин

27. *Начин*, којим се збива радња прирокова, казује се такође додатком, и то обично прилогом, или којим именским падежем с предлогом.

Примери. Бејаше јако захладнело. — Храни мајка два нејака сина на преслицу и десницу руку. — Људи вију жито на лопату, а жене на решето. — Хоћеш на срамоту, ако нећеш на лијепо. — Али га онај ни под који начин не дадне. — По том и умре на пречац. — У глас викну господа хришћанска. — Гони коње све у скок. — Ступа чета тихо, глухо. — Турчин му одмах извади готове новце без речи. — Хитро иду како који може. — Дивно поља цвећем се осула. — Мени ноћца лако никад не протече. — Мајка ради тако стрпљиво и тако милостивно. — Ве-

село пјесме пјевајмо. — Љуљаху чисто слану пучину. — Грмећ' гром обара, страшно лав уједа. — Врате се здраво и мирно. — Са ниских стреха капље лагано кап по кап. — Јуначки ћу тебе дочекати. —

28. У начин долази и *поређење* или *сличност*, додатак веома чест и обичан. Поређење или сличност.

Примери. Па кроз гору ступа ка'но муња лака. — К'о детенце дошао сам амо. — Студени вечерњи вихор као лед стризаше по образу и ушима. — Висока је како оморика. — Још се опомињем као кроза сан. — Био сам као на ватри од стида. — Милијун људи гмиже к'о црв. — И подигла си цркву к'о тврди какав град. — А коњици као горске виле.

29. *Узрок* оне радње, која је у прироку, казује се највише именима кроз падеже и предлоге, који значе узрок. Узрок

Примери. Дарујте ме ручицама зарад данка данашњега, зарад ваше добре среће. — Неки страдају за злобу и неправду своју, а неки за незнање и будалаштину. — Видиш ђе ћеш данас погинути, а за правду Бога истинога. — Са шта, брате, оде у хајдуке? — С ког си, млада, срећу изгубила? — Од једног ударца дуб не пада. — Да су га браћа из зависти оставила на овом чардаку. — Од страха ћеш пасти са коњица. — Због сирота сунце сјаје. — Благо прогнанима правде ради.

V. Деоба реченица и синтаксе.

30. Реченице у којима има само један подмет и прирок (чл. 13) зову се *просте*. Врсте реченица.

А кад се свезама или савезним (односним) заменицама више таких реченица посастављају једна с другом на различне начине у једну ре-

ченицу (управо реченични низ), онда се то зове *сложена реченица.* Чланови се сложене реченице у писању одвајају један од другог запетом.

Примери. Што добром добра учиниш, није пропало. – Што цар рече, препорећи неће. — Друго вам не пишемо, него што читате и разумијевате. — Ко се роди, онај ће и умрети — Може један исти човек у једном послу право мислити, а у другом врло криво. — Сунце седа, па се опет диже, после ноћи бели данак стиже: шат и мени моје сунце дође, шат и мене данак не мимоће. — Слијепи прогледају, и хроми ходе.

Подела науке о реченицама.

31. Према томе што су реченице просте или сложене, и синтакса се дели: на синтаксу простих и синтаксу сложених реченицâ.

Синтакса простих реченица излаже: по каквим се правилима главни делови реченице међу собом слажу; какав значај имају врсте речи и облици именски (с предлозима и без предлога) и глаголски у казивању мисли, и какав је начин питања и одрицања у реченицама.

Синтакса сложених реченица казује нам, на које се начине могу две или више реченицâ у једну целину саставити; како се сложене реченице скраћују; какав се ред даје речима у простим и сложеним реченицама.

На послетку *додатак* говори о томе, како се и којим знацима слог реченични у писању обележава.

А.

СИНТАКСА ПРОСТИХ РЕЧЕНИЦА.

1. Слагање главних делова реченичних.

32. У слагању подмета и прирока, прироку обично заповеда подмет. А прирок се с подметом друкчије слаже кад је *глаголски*, а друкчије кад је *именски*. Слагање прирока с подметом.

Ако је, дакле, прирок *глаголски*, он ваља да се са својим подметом слаже увек у броју, лицу и роду (кад се род може показати обликом глаголским). Слагање прирока глаголскога.

Примери. Скуп више плаћа, а лијен даље иде. — Дивно небо ведриш и облачиш. — Догорели огњи већ одавно. — А са неба сунце запламтило. — Тешке су ме освојиле ране. — Јуначке су тада пале главе, углед'о се један на другога, попадао један код другога. — Дрвета се поломише, а људе и стоку у пољу град поби. —

33. Ако ли је прирок *именски*, онда се глагол слаже с подметом као и глагол *прирока глаголскога*, а она друга реч, ако је *придев*, *број* или *заменица*, слаже се с подметом у роду, броју и падежу. Слагање прирока именскога.

Примери. Али змија бејаше лукава. — Родитељи ове деце нису били богати. — Његово је царство. — Ако је дете живосно и здраво, умеће се и само забавити. — Та је капа врло

проста. — Дуги су јој часи брзи. — И ако је већ наступила јесен, опет дан беше вруће. — У његовим годинама страсти нису дубоке. — Ја сам у историјама налазио, да је тај народ у неко време врло храбар и у оружју славан био.

Именица у именском прироку.

34. Ако ли је она друга реч у именском прироку именица, и ако је у првом падежу, она се слаже с подметом само у падежу, а у осталом како буде.

Примери. Срби су једна грана великога племена словенског. — Ово је мој новац. — Хлебац је најпростије јело. — Језик је праведников сребро одабрано. — То нису новци тога трговца. — Јунаку су добар коњиц крила. — Срце ми је стена. — Ви сте данас деца. — Наша судба ваш ће бити глас. — Ове паре нијесу мито. — Прилика је најбољи помоћник. — Ви сте понос рода свог.

Напомена. Ваља погледати у чланке 7 и 8, који показују, да у именски прирок улазе падежи и осим првог, а за таки именски прирок не могу вредити правила именскога слагања.

Два или више подмета.

35. Ако су подмета два, или их је више, онда прирок по правилу долази у множину.

Примери. Ватра и вода добре су слуге, али зли господари. — Неситост и лакомство хиљаду зала на људе навлаче. — Орао и лисица учине међу собом друштво. — Камен до кама, стена до стене небу се дижу крвљу појене. — Срем, Славонија, Хрватска, Међумурје и Далмација чине Троједну краљевину.

Прирок покрај више подмета у једнини.

36. Али има доста примера, из којих се види, да се и покрај више подмета прирок ипак оставља у једнини, и да се тада слаже с оним подметом, који му је најближи. У тим примерима изгледа као да се оно што се у прироку говори, приписује свакоме подмету појединце, а не свима у један пут.

Примери. Те се диже сила и сватови. — Узрујало с' поље и равнина, задрхтала гора и планина. — Онђе расте смиље и босиље. — Онђе расте трње и коприве. — Будућност и прошлост око њих нам плива. — Просула се крвца, а из ње се диже школа, црква, вера, благо најмилије. — Који га је трепет и страх освојио. — Тако може чинити само кратка памет и рђаво срце. — Бог зна, што носи дан и ноћ. — Жетву жела вила и девојка. — Прође то лето и зима. — У његовој руци стоји смрт и живот нас свакога. — Кад ли долећео виленик и вила. —

Напомена. Има примера, из којих се види, да је овој једнини прирока после подмета узрок као недовршено скраћивање или стезање реченица. Таки су ови примери из Бр. Радичевића:

Оде лето и омара,
Лишће жути, пада магла.
(новос. изд. 31)

или:

Отац, мајка у гроб паде,
Брат и сеја драга.
(тамо 16).

37. Збирне именице у највише примера ишту да се прирок с њима слаже у једнини. Збирне именице и прирок у једнини.

Примери. Цвеће је процвало. — Лишће жути веће по дрвећу, лишће жуто доле веће пада. — Мушкиње имађаше првенство. — Где нам је и стока преко зиме бивала. — Кроз отворене вратнице улази марва, враћајући се с поља. — Силно воће му је било око куће посађено. — Бијело стадо блеји, и дома се креће.

38. Али збирне именице: *браћа*, *господа*, *властела*, *деца* и све на *ад*, понајвише ишту, да прирок дође у множину, макар да се оне саме мењају у једнини, и макар да у једнини остају глаголски придеви из прирока. Збирне именице и прирок у множини.

Примери. Још су браћа сестри бесједила. — Где господа пију вино хладно. — Дјеца муче, ништа не говоре. — И браћа се свађе. — Млада телад мече, а говеда ричу. — Пустите трупље, да га звјерад разнесу. — Чељад она, која за мртвима жале и наричу, зову се покајнице. — Сва горе споменута господа дочекала су ме лијепо.

Неименован подмет.

39. Кад подмета нема, или се именовање подмета навлаш избегава, те се тај део реченице оставља неодређен и неименован, прирок долази у једнину и у средњи род (ако се у облику може показати род).

Примери. Еда би се могло дослутити. — Како је могло бити. — Како му драго, морало се радити, како је наређено. — Цару је још од прије било познато, шта раде дахије по Србији. — Особито му се ражали. —Ваља да се зна, кога ћемо питати и слушати. — У хајдука нити има куће ни кућишта. — Мило ми је. — Лијепо је хвалити господа. — Не би ли му одлануло.

Различити родови и лица у подмету.

40. Ако би се онда, кад има више подмета, десили различити родови — мушки је старији од женскога и средњега; ако ли различита лица — прво је старије од другога, а друго од трећег: а по старијему увек се влада прирок. Ако су у подмету родови женски и средњи, или два средња — прирок долази у мушки род.

Примери. Немој да се свађамо ја и ти. — Били некад брат и сестра. — Али ја и моја кућа служићемо господу. — Адам и Ева буду истерани из раја. — Мили су ми поштење и душа. — Моја два брата, старији Илија и млађи Лука и ја, вратили смо се к нашему стрицу Грујици. — Јер смо продани ја и мој народ. — Велимир и Босиљка били су од Турака заробљени. — А ти и дом оца твојега погинућете. — Трн у оку свеђер

теби били племе моје и Картаг бијели. — Ваздух и море беху укочени; сунце пржаше све приморје. — Небо и море беху мирни.

Прости бројеви у подмету.

41. Ако су подмет прости бројеви даље од четири, онда прирок долази понајвише у једнину и у средњи род (ако се род може обележити).

Примери. Устало је тридесет момака. — А кад прошло девет годиница. — На њему је рана седамнаест. — Исаку је било четрдесет година. — Седам паша удари на кнеза. — Пије вино тридесет јунака. — Просило је седам алајбега. — А кад чуло тридесет хајдука. — И роди му се седам синова и три кћери. — Сто мисли дуга не плаћа. — Кад се испуни равно двије хиљаде година. — Милијун груди просипа крв. — У њих гледа стотину хиљада. — И сто чуда неба, земље разбило се о менека. — Погинуло двије стотина друга. — Да је на хиљаде просилаца приступљивало. — Погибе ти хиљада сватова. — Тисућа их мртвих лежи.

Неодређена количина у подмету.

42. Кад су у подмету бројеви, заменице, или придеви, или именице, које значе какву неодређену количину, или именица *по* (пола), која се не мења, прирок такође долази у једнину и у средњи род (ако се род може обележити).

Примери. Како је могло бити, те је у којој земљи једном много, премного људи живјело. — Да се ријечи купују, мање би их се говорило. — Нас је мало, а много Маџара. — Помало је такијех јунака. — Жетве је много, а посленика мало. — Да је по дне мојега живота преминуло. — А осим тога било је пет пута по толико људи. — Згрешило је мало грешника големих. — Пола му се купе прољевало. — За њим иђаше народа много. — Сила се народа сабрало. — Пола је посла готово. — И он носи пушку шеишану, по ње му је крвљу заливено.

Прирок уз бројеве у множини.

43. Међу тим бројне именице и заменице као што су: *стотина*, *хиљада*, *милион*, *неколицина*, *неколико*, као год и остали прости бројеви, почињући од *пет*, имају каткад прирок у множини.

Примери. Њих неколицина разлете се као одбрани брави. — Око по ноћи пријеђу обично неколицина Србаља у ону страну. — Највише нашијех књижевника пишу. — Докле су ме неколико моје браће пратили. — Прођоше зимус сто година равно. — Тридесет и пет мојих прошастих година напомињу ми, да је по дне мојега живота превалило. — Хиљада разлога, хиљада предрасуда сметати могу човека. — Кад чуше осталијех десет ученика. — Четири ста витезова излећеше из затвора. — Уз њега су свих шест капетана. — То слушали тридесет сердара.

Напомена. Бројеве Миклошић (Syntax 53. и д.) сматра као збирне именице. Као год што се у нас збирне именице, кад су у подмету, што се тиче броја, на двојак начин слажу с прироком, тако је двоструко и слагање бројева, ма да је очевидно, да први начин претеже. И као што при збирним именицама двострукост слагања долази отуда, што у један мах надвлада граматички облик, а у други логичко значење, тако је исто случај и при бројевима, који су некад већином били просте именице женскога рода (**девѧть**, **десѧть**), а данас им се њихов некадашњи именички значај у осећању језика пред значајем количине готово истр'о.

Прирок уз просте бројеве до четири.

44. Кад су у подмету бројеви: *два*, *оба*, *три четири*, они траже, да прирок дође у множину. Именица, која се тим бројевима прилаже као додатак, меће се у старинску двојину с наставком *а*, који облик узимају каткад и глаголски придеви.

Примери. Два су бора напоредо расла. — Сва четири ситне књиге пишу. — Три су тице поље прелетеле. — У двору му три кола играју. — У вече дођу два анђела у Содом. — Да су

у моје дјетињство била три попа у мојој кући. — Остану му два сина. — Пошетале три сјајне звијезде. — Спрам наше куће преко потока била су три брата. — На угловима овога окова изображена су четири јеванђелиста.

45. Збирни бројеви средњега рода: *двоје, троје, четворо, петоро, десеторо,* итд. а исто тако бројне именице од горњих бројева наставком *ица* изведене, ишту прирок или у множини или у једнини (средњега рода). Именични додатак тих бројева долази као обично у 2-ом падежу.

Збирни бројеви.

Примери. Дошло је петорица Турака. — Продато је осморо говеда. — Обоје се тешко ознојило. — По тријесторо се чељади налази у једној кући. — Па су ова тројица били отишли, да га отму. — Тако су обојица отпуштена била. — Обојица отрчаше у шуму. — А обоје сад почива. — Вјенчају се њих двоје. — Она двојица још и којекако трпијаху те лисице. — Да су примљени троје коња.

46. Додаци к именицама (прости, подметни и прирочни), па биле те именице у подмету или у ком другом положају у реченици, слажу се са својим главним речима, што се тиче рода, броја и падежа, овако: придеви, заменице и бројеви слажу се, као и увек, у роду, броју и падежу, а именице само у падежу (осим где се случајно десе истога рода и броја).

Слагање додатака са својим именицама.

Примери. Бела вила из горе дозива. — Па је ситну књигу написао ка Прилипу граду бијеломе, побратиму Краљевићу Марку. — Манастир Љубостињу основала је царица Милица. — Био један сиромах човек. — Несретни слуга тако и учини. — Онда он весео узме из воде новчић. — Ја видим бојно поље, равницу пусту ту.

Додаци уз број као главну реч.

47. Кад је главна реч (у подмету или у другој служби) број, онда додаци који могу имати рода (прости или атрибути) међу се уз број, као уза своју главну реч, у средњи род.

Примери. Али се не находи све ово пет начина у сваком поменутом броју. — Зашт' ја храним у мојему двору девет немо, друго девет слепо. — Од прије неко тридесет година почео се истраживати стари словенски језик. — Су његово седам харамбаша. — Ал' је боље тридесет хајдука, али старац Старина Новаче? Боље бјеше тридесет хајдука, али твоје среће не бијаше. — Напунимо вреће за све тридесет коња.

Напомена. У простим бројевима је данас надвладало њихово бројно значење, те су међу именима постали особита врста речи, која се не мења и која у конгруенцији тражи средњи род. У старо време они су били именице женскога рода, и као таке мењали су по падежима. У ст. слов. налазимо примере: **дроугѫѩ пать** (Асем.) — **Приобрѣте дроугѫѩ пать талантъ** (Остром.) — **Даждъ ѥмоу дроугѫѩ шесть ꙁлатницъ** (Супрасл.) — **Двѣ шести** (Пат. Мих.) **Вса седмь** (Никољско јев.) У старом српском такође се прилично држао тај облик ових речи. У Даничићевој Историји облика (Биоград 1874) 241—244 налазимо: *Од друге седам годишт* (с номинативом м. генитива), **три десети**, **четири десети**, *четр дести* итд. Миклошић, Syntax 56 наводи из писма цара Уроша од 1358 пример: **дроугоу петь сьть перьперь доубровьчькынхь**, а у народним је песмама нашао примере: *ону осам браће твоје; сву их десет под мач оборио; за другу десет момак; на ноге се трећу десет момак.*

2. Употреба врста речи у реченицама.

Различите именице у погледу на казивање множине.

48. Неке именице се говоре махом само у једнини тако су: особне, мислене, збирне; по том многе именице, које казују материју као што су: земља, злато, сребро, гвожђе, песак, млеко, сир, лој, итд. У ових последњих облик множине значи

различите врсте именоване материје, нпр. земље, сирови, пескови, воде итд. У многих се пак место праве множине употребљује збирна именица, изведена од основе њихове, понајвише за то, што им се правилна множина изобичајила. Тако нпр.: од *дете* била би правилна множина: *детета*, а говори се: *деца*, што је збирна именица од оне основе; од *човек* била би правилна множина *човеци*, а говори се *људи* (ст. слов. **людије**); од *брат* била би правилна множина *брати* или *братови*, а говори се *браћа*; од *пиле* била би правилна множина *пилета*, а говори се збирна именица *пилад* или *пилићи*, које је последње множина од *пилић*, које се опет у једнини не говори. Тако је *јагње* и *јагањци* или *јагњад*; *теле* и *теоци* и *телад*; *прасе*, *прасци*, *прасад*; *гушче*, *гушчад*, *гушчићи* итд. У неких опет именица као што су: дрво, прстен, кремен, прут, трн, сноп, влат итд. међу се место обичне њихове множине (која није из обичаја изашла) збирне именице, изведене од њихове основе, и тима се збирним именицама граматичком једнином представља укупна, збирна множина, нпр. дрвље, прстење, кремење, пруће, трње, снопље, влаће итд.

Примери. По њој попало сиво голубље, сви јој голуби гуком гукаху. — То је било ситно округло зрневље. — Но нек само српство траје. — Онђе расте трње и коприве. — Лишће жуто доле веће пада. — Стане прикупљати бећаре и другу младу момчадију. — Сиромаш и просјаци бесједе о милостивима и немилостивима. — Махмут Бушатлија давао је праха, олова и кремења. — Посједају на камење један поред другога. — Поврати ме морском стењу и пучини. — А ученици његови огладњеше, и почеше тргати класје и јести. — Мутна тече Тара валовита, на њој нема брода ни ћуприје, а око ње борје и мраморје.

Употреба средњег рода.

49. Што се тиче родова, вредно је запамтити, да се средњи род увек узима: при подмету, који значи што неодређено; по том — кад је подмет заменица, која, скопчавајући две реченице, собом упућује на мисао пређашње које реченице; и најпосле — кад у реченици нема подмета.

Примери. Тајно нешто из сна ме пробуди. — Ово би много било једној краљевини. — Сребрно је лијепо, а позлаћено још љепше. — Колико је тобоца, толико је и зграде. — Има л' ишта љепше на свијету. — Какво ће семе никнути, каква ће бити жетва, то је у божијој руци. — На огњишту није имало ватре. — Док трајало неба и србинства. — И од тебе не остало трага. — Ал' је вама хљеба нестануло? — Тог чадора овђе није било. — У нашој се земљи нигда није онакога момчета дизало. — Цијел Стамбол јесте позатворан од мојега страха великога, осим врата од Новога хана! Да л' у њему нигђе никог нема, да л' је како лудо и манито, које јоште за мој страх не знаде?

Употреба одређених и неодређених придева.

50. У придева се обликом разликују два вида: *неодређени* и *одређени*. *Неодређени* показује у опште *каквоћу*, али каквоћу сваке ствари или лица из оне врсте, којој се придева, и то му се опште значење не везује ни за каква *појединa* лица или ствари; *одређени* пак, показујући каквоћу, везује то своје значење поименце за поједине познате ствари и лица. Разлика се та најбоље види у именима особним: *Цр̏на̑ Гора* (држава српска) и *цр̏на гора* (ма која у природи); *Бе̏ли̑ Поток* (име села) и *бео поток* (сваки, коме може пристати значење придева *бео)*; *Но̏во̑ Село* и *Ве̏лико̑ Село* (име села) и *но̏во село, ве̏лико село* (свако село, којему могу пристати они придеви). Пошто се ова разлика значења може чинити само при при-

девима који значе *каквоћу*, то придеви који значе друго што, нпр. својину или особину, као: *попов*, *божји*, *људски*, *српски*, итд. немају или једног или другог вида, и употребљују се само у једном виду.

Ако се у придева може разликовати вид, онда се *у прироку употребљује само вид неодређени*. У осталим пак приликама употребљују се, по потреби значења њихова, и један и други вид.

Примери. Бог је добар. — Трава је зелена. Стар курјак упази добра коња. — Лепа Маро, лепа ти си! — Јарко сунце, моје чедо драго, буд' весело, не буди љутито. — Пак се она млада одговара: „Ид' одатле, млади чобанине." — У једнога краља била два сина: један беше лукав и неправедан, а други добар и праведан. Пошто им отац умре, рече неправедни праведноме: хајде од мене! Послије неколико времена сретоше се ова два брата у путу јашући. Праведни назва неправедноме: „Помози ти Бог!" — Великој души и од самога непријатеља истина је драга. — Сину муња из неба ведрога. — Ту нађоше студену водицу. — То зачула мила стара мајка. — Сједну сви наоколо, под један густи и широки јаблан — А град бејаше широк и велик. — Чело му је високо, обрве густе, састављене, а очи крупне, плаве, нос покучаст с исјеченим рњама; бркови танки, дугачки, уста умјерена, уснице подебље, а иза њих се бијеле два низа крупнијех, здравих зуба. — У раду своме вешт и вредан; у суду разуман, праведан и небојазан; у књизи и писму вичан; у животу добар и поштен: Јован је био у своме селу уважен као какав честити стари духовник. — Захвали се жути лимун на мору. — С оне стране Мораве бео чадор разапет. — Чарна горо, пуна ти си хлада. — Пуче пушка из горе зелене. — У Омера више Сарајева зелена му гора око дво-

ра. — Дилбер Мара изгубила драгог. — А ја сам јунак морски трговац, што прекупљује бисер сиђани.

Поређени придеви првог реда.

51. Кад је у реченици *поређен придев*, онда често долази за њим додатак онога, с чим је поређење учињено, ма да поређен придев долази и без икаквих додатака. Ако, дакле, уз поређен придев има додатака, онда поред првога реда (ступња) поређења додатак тај долази у 2-ом падежу с предлогом *од*, или са савезом *него* или *но*.

Будући су прилози што и придеви, само што поред глагола стоје, то се они у поређењу држе истога правила којега и придеви.

Примери. Има дванаест коња за јаслима, да не знаш, који је од кога лепши. — Ништа није жалосније човеку, него кад од својих сродних страда. — Бољи је један зец у чанку, него два у пољу. — Књижица ова никоме неће бити милија него вама. — Боље је кашто и изгубити, него увредити добра пријатеља. — Не чинимо се паметнији од свију. — Што нам стари бољи од нас бише? — Та љепша је лијепа дјевојка него триста загоркиња вила. — Да с' из српске крви бољи Србин роди. — Колико је горе глупљему и луђему према мудријему и вјештијему. — Милиј' ми је ђевер мој но рођени братац мој. —

Поређени придеви другог реда.

52. Други ред *поређења* долази или без икаква додатка, или му је додатак 2-ги падеж с предлогом *од* или *између*.

Примери. Најнесрећнији смо од свију људи. — Где света мудрост царствује, онде највећа господа најбољи су људи. — Кад најмлађи брат дође на ону воду. — Најбољи је пазар на својој кући. — И најјаче уздање пропада. — Најгори је залогај, којим се човек удави. — Најслађи је домаћи објед. — Обуку се што најљепше

могу. — Сада ми је јагњешце од свих оваца најбоље. — Од свију је ових био најзнатнији капетан Коча. — Да су између свију Херцеговаца у Гацкоме најбољи пјевачи. — Највећи између вас да вам буде слуга.

53. Личне заменице имају гдекоје облике двојаке, веће: *мене, тебе, себе* итд. и мање: *ме, те, се* итд. Већи се говоре: 1. кад је на заменици сила говора, нпр.: *тебе су звали, а не мене; дао је и теби и мени;* 2. уз предлоге, нпр.: *од мене, од тебе, од себе, к мени, к теби, к себи, к нама;* само се и мањи облик четвртога падежа говори и после предлога, нпр.: *у ме, у те, у се; за ме, за те, за се; преда ме, преда те, преда се;* 3. у почетку реченица. Иначе се свуда говоре мањи облици. Личне заменице већег и мањег облика.

Примери. Дао сам ти; поклонио сам му; видим га (упореди са: Дао сам теби а не њему; видим и њега и њу). — А они га изберу за цара. — Твоја сама уста на те сведочише. — Мало по мало накупи се око њега до шест стотина јунака. — Али Давид то опет скине са себе. — Кад од њега пођеш, ке осврћи се до наше куће. — Ево мене и вас и душмана, роде! — Тебе нам сачува милостиви Бог. — Нек је вама подела, мени пред Бога молитва. — Данас јесте недеља, у њој с' ништа не деља. — Мене воде туђе очи. — Лијепо је царе даровао, дао њојзи хиљаду дуката. — Мени је добро. — Себе не угаси, а мене украси. — Теби из уста, а Богу у уши. — Тебе хвале, а мене не куде.

54. Између присвојних заменица ваља запамтити заменицу свакога лица: *свој, своја, своје*, јер се њоме увек означава оно, што припада лицу које је у подмету, па било то подметово лице прво, друго или треће једнине или множине. Присвојна заменица свој.

Примери. Твога дору водим своме двору. — Ја погубих свога сина Марка. — Виде Иван своје беле дворе. — Тада се Мојсије опрости са својим народом. — А он са својом браћом и младом отиде кући своме оцу. — Сваки је свога дома владика. — С себе срећу изгубила нисам, ни са себе ни са своје мајке, ни са свога стара родитеља. — Сад што ћемо од живота свога. — Јер ћеш своју изгубити главу.

Заменице непознатог лица.

55. Заменице непознатога трећега лица (*који, ко, какав, колики* и т. д.) узимају се пред *реченичне додатке* (види чл. 15, 16), те их скопчавају за реч, којој се додају. У таким случајима, кад заменица додатак реченични скопчава за *поједину реч* из главне реченице, мора се с том речју слагати у роду и броју, а у падежу не мора. Кад ли се додатак реченични скопчава за *целу мисао* пређашње реченице, онда заменична свеза долази у први падеж средњега рода у једнини.

Примери. Иди у другу земљу, коју ћу ти ја показати. — Само молим свакога, који би их писао, да он не поправља ништа. — И момак, који му ношаше оружје. — Тешко оном човеку, кроз кога долази саблазан. — Не могу сви примити тијех речи, до оних, којима је дано. — Именујући људе, који грађаху ту грађевину. — И ко би ми задобио Хајку, дао бих му три товара блага. — Он би нашао себи девојку, какву свака земља нема. — Срећа је оно, што људи за срећу држе. — Мајка ћерку на далеко дала, преко гора четири конака, то стајало пет шест годин' дана. — Колико воде попила, толико суза пролила! —

Заменица „што“ као копча међу реченицама.

56. Кад се додата реченица скопчава за показну заменицу или за именицу са показном

заменицом, чешће се место заменице *који, која, које* употребљује заменица *што*. Отуда заменица *што* долази место заменице *који* и у другим случајима.

Примери. Биров виче оно, што му заповеда кмет; а кмет заповеда оно, што хоће село. — Ово је хлеб, што вам Господ даде да једете. — Очистила с' она веља брука, што окаља Србина са Вука. — Ухватише оно момче младо, што је њима бостан погазило. — Идите у село, што је пред вама. — Ој, ти небо, што но рониш росне своје сузе на ме. — А ово је све било, да се збуде, што је казао пророк. — Јагањци су, рек' би, тихи, што бијаху горски лави. — То је добра душа, што ни муси зло не мисли.

57. Заменице: показна *какав*, односна *који* — долазе каткад у значењу неодређене заменице *неки*.

„Какав" и „који" значе „неки."

Примери. Него да ми нађемо сви заједно какав начин. — И подигла си цркву к'о тврди какав град. — Кад каква сметња хоће да сузбије младића, он се с тим више упиње, да је савлада. — Камо л' да ми помоћ обећаш какву? — Ако га каштигујемо за какву кривицу. — Тебе нема, моја мила мајко, да за мене коју реч прословиш. — Свечанике мале чича не варује, али у недељу или у који велики празник неће узети мотике у руке. — У јунака свилен појас, свилом накићен, с девојкама играјући искидао га; стадоше се довијати, да га наките: која конац, која новац, накитише га. — Има ли ту која церемонија? — Баш их нигде сунце не огреја, нит' их каква роса заросила.

58. Бројеви су или *прости* или *редни*. Али прости бројеви долазе двоструко, као обични: *један, два, три, четири* итд. и као збирни: *двоје,*

Употреба збирних бројева.

троје, четворо итд. Ови збирни су у једнини средњега рода, а у множини се могу говорити као придеви (н. пр. *двоји, -е, -а; четвори, -е, -а; деветори, -е, -а*). Они се употребљују поред речи, које имају само множину, или које само множином својом чине једно цело (а у то цело иду по две или више истих ствари), или поред живих твари различитога рода и старости.

Примери. Двоје виле; троја врата; троја кола; четворе чарапе; петоре рукавице; шестори опанци; троји јади. — Шаљите нам токе тријесторе. — Опет иду петоре кочије. — Уведемо све тридесеторо коња. — Десеторо чељади. — По смрти наше матере остане нам отац с нас шесто/ шесторо деце удов. — Дјед осморице краљева и двојице императора. — Домаћин му поклони петоро говеда. — Викну Јуже ђеце деветоро. — Краљ наиђе на ту пећину, у којој опази двоје красно ђеце. — Огањ који се вади тарући двоје липово дрвљади једно о друго.

„Један“ значи „неки“.

59. Број *један, једна, једно* често не значи број, него се употребљава као *неки, нека, неко*, и у том случају може имати и множину.

Примери. Био један цар. — У оближњем једном селу. — Једни веле, ода зла је рода. — Једне жању, друге снопље вежу. — Једне ноћи сиромаси се сви искупе на један брег, на се почну договарати. — Они сташе причати, да долазе с једног другог острва.

Глаголи по разлици значења.

60. Разлике у значењу глаголском искачу на видик, кад се глаголи размотре по томе: *откуд излази и на коме се врши*, и по томе: *какво трајање показује радња њихова*.

Гледајући на подмет, од кога излази, и на предмет (ако га има), на коме се врши радња

глаголска, глаголи се могу поделити на *прелазне*, *непрелазне* и *повратне*, који се последњи деле на *просте* и *узајмичне повратне*.

Прелазни глаголи (који би се по својој природи могли назвати *предметнима)* значе, да за радњу, која се њима казује, треба двоје: *подмет*, од кога радња излази, и *предмет*, на коме се та радња врши.

Према томе двоме може и казивање радње њихове ићи од *подмета*, или од *предмета*, из чега излази, да у тих глагола има *радно* и *трпно* стање.

Непрелазни глаголи показују радњу, бивање или стање, у коме се подмет сам собом налази, не потребујући горе поменуте предметне допуне.

Повратни (прости и *узајмични)* глаголи показују радњу, коју лице, што чини подмет реченице, само на себи врши. Ту се, дакле, *подмет* и *предмет* прелазних глагола у једном лицу састају. Ако се радња та враћа на један подмет, зову се ти глаголи *прости повратни;* ако ли се враћа на два или више подмета, онда се зову *узајмични повратни* глаголи.

Примери. Невесело гледа, тужно проговара, — Какви тебе, срце, тајни јади ломе? — Грохотом се смију, гора се разлеже. — Памти заповести његове. — То изусти, па душицу пусти. — Раде земљу и држе стоку. — Предраг седи, пије рујно вино. — Руке шире, у лице се љубе. — Тиха росо, што не падаш на ме? Падала сам за два јутра на те, ово сам се била забавила, гледајући чуда великога, ђе се вила с орлом завадила. — Не могу сељаци да се сложе. — Милош и Сава науме да се побратиме у цркви.

Глаголи по разлици трајања радње.

61. Што се тиче *трајања* радње глаголске, оно се може показати: или непрекидно (продужено), или на разне начине *ограничено. Непрекидно* је, кад радња траје неко дуже време без ограничавања, као на прилику: *летети, горети, вртети, кметовати, црнети* итд. *Ограничено* је, кад се радњи, која се именује глаголом, бележи у трајању њеном: или *један тренутак*, у ком се она догодила и свршила, н. пр. *лупнути, дати, стати, скочити, крочити* итд.; или *крај* трајања кроз неко извесно време н. пр. *поцрнети, на̀певати, увести, провртети*, итд.; или *почетак* трајања, за које се не казује, докле ће се продужити, н. пр. *полетети, забелети се, задрмати, заболети, за̀певати*, итд. — На послетку може се глаголским обликом показати, да се радња, било непрекидногa, било *ограниченога* трајања, у више пута понавља, н. пр. *ле́тати* (више пута *летети), се̏дати* (више пута *сести).*

Према овоме, глаголи по *трајању* радње могу бити:

а. *Несвршени*, у којих се радња показује просто као трајна или непрекидна, н. пр. *писати, плакати, војевати.*

б. *Свршени*, у којих се радња показује као да се у једном ограниченом тренутку догодила, обележавао се у том тренутку почетак, крај или целина радње, н. пр. *заплакати, пожутети, грунути.*

в. *Учестани*, у којих се понављање једне исте радње показује. Учестаност радње може се обележити и при несвршеним (н. пр. *ле́тати* спрам *летети; прогоревати* спрам *горети)* и при свршеним *(ноћивати* спрам *ноћити, ста̏јати* спрам *стати, мицати* спрам *маћи).*

Како се бележе разлике по трајању глаголске радње.

62. Ову особину постизавају словенски језици, а међу њима и српски, наставцима глаголских основа и предметањем предлога. Тако су, на прилику, скоро сви глаголи друге врсте *(пла-ну-ти)* свршени; тако су глаголи пете врсте првога раздела *(да-в-а-ти)*, што су од глаголских основа[1] произведени, већином учестани; а исто тако и глаголи шесте врсте на *ивати* *(ноћивати, казивати, распитивати)*. Глаголи четврте врсте, произведени од имена, махом су свршени *(рочити, скочити, ноћити, вѐрити, итд.)*. Све остале врсте и раздели, кад су без предлога, понајвише бележе несвршену радњу. У слагању с предлозима, од несвршених обично постају свршени *(клети — проклети; мрети — умрети; трајати — дотрајати; старети — остарети)*, а од учестаних несвршени *(давати — издавати; клањати — приклињати)*[2].

Често се уз више предлога значење глаголске радње показује не само по трајању учестано, него се и свеза глаголске радње шири на више подмета или предмета, н. пр.: *испро*влачити, *поизод*носити, *пос*мицати, *испо*гибати, *поу*стајати, *испораз*болевати се, *пона*тицати итд.

Каткада се разлика међу обичном и учестаном радњом бележи и снажењем гласника у корену, што искаче на видик кроза снажнији акценат. Нпр.: *за̏гледати — загле́дати; на̀тпевати (натпјевати) — натпе́вати (натпијевати); ȍкидати — оки́дати.*

[1] Ле́г-а-ти од лег (лећи); разуме-в-а-ти од умѣ (умѣти), враћати од врати (врати-а-ти, вратј-а-ти, враћати).

[2] Овако је у апсолутној већини случајева (Miklošic, Syntax 320 и д.), али се догађа и противно, нпр.: водати — проводати; носати — проносати; ходати — проходати, исходати (ib. 331).

Свршеност обележена само у времену садашњем. „Уз"

63. Има несвршених глагола. који само временом садашњим прелазе у другу врсту, да би се показала свршеност радње њихове, на пр. *ако могне, дадне, хтедне, смедне, умедне, знадне, имадне, немадне.* Из истог се узрока време садашње у многих глагола може сложити са предлогом *уз*, и тиме му се значење често једначи са значењем времена будућег.

Примери. Онда цар немадне куд. — Али га не могне наћи никако. — Док умједне собом окренути. — А мати му је не хтједне дати. — Ако само пола од онога узверујеш, што ти се казује и предаје. — У јутру прије зоре сједне на четокаик. — Благо вама, ако вас узасрамоте и успрогоне мене ради. — А она уздахне и заплаче се, али му не смедне казати. — Па ако и сад не усхте послушати, што је право и поштено, шта нам остаје онда? — И који у закону сагријешише, по закону ће се осудити на дан, кад Бог узасуди тајне људске. — Али му нико ништа не умједне и не хтједне казати. — А ја ћу се Богу молит', да ми цвеће чува; кад га усхтеш откинути, нека те угрува. — Па им онда не дадне несрећа, да се опет измакну на Љубић.

Почетак трајања казује се глаголом „Стати".

64. Напред је (чл. 61.) казано, да свршени глаголи показују *почетак*, *крај* или *целину* једне, извесним простором ограничене радње. Има пак глагола, који по своме значењу не могу као свршени показати *почетак* каке радње, ма се с којим предлогом сложили. У таких глагола узима се за ту потребу у помоћ глагол *стати*.

Примери. Ја ти докопам нож, пак станем у ћошку дувар прокопавати. — Стану се бити с Гушанцем, но Гушанац их надвлада и истера из Београда са свим. — Српске старешине, одмах по Божићу, стану се са својим момцима прикупљати к Београду. — Стаде царе купити

сватове. — Киша је још у јутру, кад су Французи почели ударати, стала ромињати — Једном стане се цар разговарати са својим синовима. — Кад се мало чете поумноже, онда стану нагонити и оне људе, који не би хтјели, и стану им куће палити и бити их и гонити као и Турке. — Одрастао од петнајест љета као други од тридест година, ста се добра коња прихватати. — Ето отуд до три горске виле, напише се воде студенице, па код воде сташе беседити.

65. Кад су реченице без подмета (или се подмет прећуткује), употребљује се треће лице једнине потребнога времена, и додаје му се заменица *се*. Глаголи који значе *бивање*, могу и без заменице *се* стајати у реченици без подмета. У коме се од сложених времена може обележити род, ту се у реченицама без подмета узима средњи род. Глаголи у реченицама без подмета.

Примери. Обично се иде к манастиру. — Обноћ се спава. — Да се Марку за гроб не разнаде. — Овако се обично почиње, кад се зове на крсно име. — Кад је било већ пред ноћ. — Стаде велика вика људи и жена. — Ђетића се дома не десило. — Писано је. — Нигда се тога није видјело у Израиљу. — Мрзи ме се овђе распасиват'.

3. Употреба облика у реченицама.

I. Именски облици.

а. ПАДЕЖИ БЕЗ ПРЕДЛОГА

α. Први падеж.

66. У првом падежу стоји: Подмет са својим додацима у првом падежу.

1. Подмет, на прилику: *Рука* руку мије, а *образ* обадвије.

2. Имена, која су део именскога прирока и додатака подметових (простог, подметног и при-

рочног), нпр.: Бог је спор, али достижан. — Ви сте видело свету. —

β. Други падеж.

Други падеж присвајања.

67. Други падеж и с предлогом и без предлога има у нашем језику најразличнија значења.

Тако реч у другом падежу показује својину т. ј. да нешто припада ономе што она значи.

Примери. Виноград је Љутице Богдана. — Ово ј' рука нашега Дамјана. — Мио братац војводе Милоша. — Сестра Леке капетана. — Није сваке тице једнако месо. — Стане својим и свога брата познаницима поручивати. — Узе главу светога Лазара. — У његовој руци стоји смрт и живот нас свакога.

Потреба додатка уз други падеж присвајања.

68. Али припадање или својину не може показивати сама именица у другом падежу, него мора бити поред ње какав год додатак. На прилику може се казати: *кућа мога оца*, али не: *кућа оца*; може се казати: *плетиво оне жене*, али не: *плетиво жене*. Кад нема додатка, припадање се казује придевом, начињеним од оне речи, а други се падеж не употребљава. Нпр.: место: *кућа оца*, каже се: *кућа очина*; место: *плетиво жене*, каже се: *плетиво женино*.

Примери. На тужбе кнезовске и спахијске. — Уђосмо у кућу човјекову. — Јер су изумрли који су тражили душу детињу. — Младожењо, грано босиљкова. — Дај ми, Боже, очи соколове и бијела крила лабудова. — Свега села овце, а кнежево звонце.

Случаји у којима додатак не треба.

69. Међу тим каткад стоје и без тога додатка имена, којима нешто припада.

То може бити у три случаја:

а. Кад је одређени придев реч, којом се припадање казује;

б. Кад има више речи, којима се припадање исказује;

в. Кад се припадање презимену приписује.

Примери. Ал' драгога двори затворени. — У име оца и сина и светога духа. — Кула Ђуришића. — Чардак Алексића. — Мајка Југовића. — Крвницима оца и матере.

70. Другим падежем именице, нарочито кад је уз њу придев, казује се својство или каквоћа лица или ствари. Други падеж својство и каквоћа.

Примери. А напријед јунак на вранчићу необична ока и погледа, необичне слике и прилике. — Дође момче црна ока на коњицу лака скока. — Човек добре руке. — Старац бијеле косе и браде. — Сад су људи чудновате ћуди. — Брат је мио, које вјере био. — Зле је клетве а добре молитве. — Човјек нарави кротке и свијести разборите. — Вељко је био танка и висока струка, смеђе косе и врло малих бркова, дугуљастих, сувих образа, широких уста, и подугачка, мало покучаста носа.

71. После речи, које значе меру какву, или се могу узети у таквом смислу, и после бројева даље од *четири*, меће се у други падеж именица, која значи мерену или бројену ствар. Други падеж мерена или бројена ствар.

Примери. Литра злата; аршин платна; товар шенице; капља воде; чаша вина; дан хода; сто година; триста дуката итд. — Помало је такијех јунака. — Имам доста вина и ракије. — Додајте ми мало воде хладне. — Ја му дадох киту босиока. — Труба платна. — Она нађе један комад сабље. — Отуд лети јато соколова. — На годину све по три товара, један воска а други тамјана, трећи товар ситна зеитина. — По том прође три године дана.

72. Некоје заменице неодређенога значења (трећега лица) у средњем роду показују неод- Други падеж неодређени део.

рећену количину, и због таког значења тражеc као додатак други падеж оне ствари, од које се та количина мисли. Таке су заменице *што*, *што-год*, *нешто*, *ово*, *оно*, *то*.

Примери. Што је који робља заробио. — Што год има у Сењу јунака. — Он с оно своје војске, што је могао извести из шанчева, изиђе пред Турке. — С ово брата дочекаћу Турке. — Не једе ништа за по дана. — Оно кућа, што није било изгорело, Срби раскопају. — Да још и ово кукавнога робља за тебе погубимо. — Они знаду и без њега шта у Босни Турака имаде. — Не жалим себе, но жалим то јадно ђечице. — Пошто изгори то кућа, зла ми замјена. — Тако му даде по нешто уздарја. — Чује да јеуврх горњега краја села Липолиста Срдан Илија с нешто дружине. — Што ђетета у вече омркне, још толико у зору осване. — А и што је војске у Турака, војска им се јесте побољела.

Други падеж неодређени део.

73. Други падеж значи често и сам собом неодређени део онога, што значи реч, која је у том падежу.

Примери. Као да си дошао ватре узети. — Да хладне воде захитиш. — Дај ми, Боже, ветра са планине. — Нек донесе тамјана. — Изнесе у зубима пијеска морскога. — Кад је масла, није брашна. — Свега имаш у бијелу двору. — Накупова сваке трговине. — Воде пише, хлеба заложише. — Пожелећеш неге материне.

Неодређени део у мисленом значењу.

74. Према томе се значење неодређеног дела често узима у преносном смислу за ствари мислене, које се и не могу делити.

Примери. Да је игде брата, да пожали. — Док је мене и на мени главе. — Није чувено, од како је света. — Ђе несрећа, ту и среће има. — Рђом кап'о, док му је колена. — Докле је вијека.

75. Често лепо стоји други падеж, значећи неодређени део, у предмету одречених прелазних глагола. Али се често, особито кад је на предмету одреченога глагола сила говора, предмет оставља у четвртом падежу, н. пр.: Повади ноже од паса, да уд'ри јелу по грани; *не удри јелу* по грани, нег' младу Јану по глави. — *Не зови зло*, јер само може доћи.

Други падеж предмет.

Примери. Мајке немам, а сестрице немам. — Ја срамоте поднети не могу, ни жалости велике трпети. — Ви Турака ни видели нисте. — Коње дајте, оружја не дајте. — Не рече речи. — Не зна језика. — Не говор'те, не гријеш'те душе. — Да им Марко не види сабаља. — Да не гледа сунца ни мјесеца.[1]

76. Другим падежем се казује и време, у које се збуде каква радња.

Други падеж време.

Примери. Једанаестог Октобра. — Ми ћемо те често походити, у години свакога месеца, у месецу сваке недељице. — Бог не плаћа сваке суботе. — Сваке младе нећеље долази на ту воду из околних села мноштво народа. — Оне године удари град, те побије оно село.

77. Други падеж долази као допуна после многих придева, којима се казује *пуноћа*, *довољност*, *вредност* или томе противно: *глад*, *жеђ*, *жудња* итд. А исто тако и после глагола, што су изведени од тих придева.

Други падеж допуна неких придева и глагола.

Примери. Жедан коњиц водице. — Пун радости. — Сит сам свега. — Ми смо жељни добријех гласова. — Вриједно је вјечнога спомена. — Радин је достојан своје плате. — Вриједи

[1] Обртањем у обичне неодречене реченице, или обратно, најбоље ће се свићи ово правило.

царева града. — Нијесам ожеднио вина. — Свако ми зрнце дуката ваља. — Вук не вије, што је меса гладан.

Други падеж уз повратне глаголе сложене с предлогом „на“.

78. Тако исто долази други падеж као допуна и после повратних глагола, кад су сложени с предлогом *на*.

Примери. Подиг'о се ор'о небу под облаке, да с' нагледа чуда и љепоте сваке. — Па се напиј водице хлађане. — Да се јарка сунца нагрејемо. — Здрављица се наносили. — Да се санка наспавамо. — Ја се напих жубер-воде, намирисах жуте дуње. — Живијех се мука намучио.

Други падеж уз прелазне и повратне глаголе.

79. Осим ових ишту иза себе 2-ги падеж као допуну и некоји прелазни глаголи, као: *избавити, опростити, ослободити, поменути* итд. — па онда многи повратни, на прилику: *сетити се, бојати се, одрећи се, оставити се* итд.

Примери. Да ме избавиш муке и смрти. — Сачувај ме, Боже, биједе невидовне. — Тако ћеш се одужити дуга. — Ко се одрече мене пред људима. — Бога се бoји, а људи се стиди. — За то се таковијех мјеста клоне сви. — Чувај се мога коња. — Ко се дуга не одужи, тај се туге не отужи. — Три пут си ме ропства опростио. — Да с' немирна манем пута.

Чуђење и показивање.

80. Други падеж долази такође поред чуђења с усkликом или без њега, и поред показних прилога *ево, ено, ето* итд.

Примери. Ао света големога, ао јада мога. — Турским главам' гору китим, о хајдучке дивне среће! — Мили Боже, тешке муке! — Виђи књигу нечувених јада! — Чудне граје око нашег двора! — Ево, море, Краљевића Марка. — Ево вука пред твој двор! — Ал' ето ти Љутице Богдана! — Ето, царе, лијепе ђевојке, а ето ти од Арапа главе!

81. Исто тако долази други падеж у заклетвама, у којима нема глагола. У други падеж долази оно, чим се ко заклиње. Други падеж у заклетви.

Примери. Бога ти! — Јесте, царе', данашњег нам дана! — Нисам, мајко, живота ми мога! — Не, Стојане, твога ти јунаштва! — Тако ми вида очињега! — Тако ти овога и онога свијета. — Кујунџија, тако ти заната! — А тако ти среће и јунаштва, и тако ти сретнога весеља! —

82. Други падеж стоји још и уз именице, које значе глаголску радњу и које су понајвише начињене од глагола. Уз њих у другом падежу стоји предмет оне глаголске радње, која се тим глаголским именицама казује. Други падеж уз глаголске именице.

Примери. Зидање Раванице. — У превођењу сваке књиге. — О прошењу дјевојке. — Без питања цара и везира. — Никад не могу да дођу к познању истине. — Љубав похвале и разумна жеља славе и лепога имена. — Учитељ незнабожаца — По разбићу Турака.

γ. Трећи падеж.

83. У трећи падеж меће се ствар или лице, кога се тиче оно, што се у осталој реченици каже. Тицање је различито, и у овим примерима понајчешће намера, циљ или крај некога кретања или рада.[1] Трећи падеж допуна глаголима.

Примери. Пак ти идеш цркви Раваници. — Када иде у Текију цркви. — Дође јунак Босни каменитој. — Кад ја пођем роду мому. — Хајдемо судији. — Да похити кући. — Трчи, сине,

[1] Значење трећег падежа одредио је Даничић овако: »У трећем падежу реч показује, да нешто ступа у свезу с оним што она собом значи. Кад се иде кући, ходу је крај у кући, по чему се довољно може разумети речена свеза.« —

двору бијеломе. — Ево теби три књиге стигоше. — Да га она изведе везиру. — Шећерли му каву изнијела. — Себи ореш, себи сејеш, себи влачиш, себи ћеш и жети.

Допуна прелазним глаголима.

84. Тога ради трећи падеж долази после многих прелазних глагола, који, осим што ишту у четвртом падежу као додатак предмет свој, траже још у трећем падежу ствар, које се тиче њихова радња.

Примери. Изнеси ми хаљине. — Не води ме двору бијеломе. — Пустише га цару под шаторе. — Невоља свачему човека научи. — Одреши му свезе на рукама. — Отвор'те му врата. — Заиска му од злата јабуку. — Гони Марка бијелу Звечану. — Донеси га двору господскоме. — А воде га под шатор везиру. — Да ти понесем један ћуп масла. — Коњу дадох снопак ђетелине. — Оне двије рибе раздијели свима.

Допуна непрелазним глаголима.

85. Из истог узрока, показујући ствар, које се тиче радња глаголска, трећи падеж долази после многих непрелазних глагола, као: *помоћи*, *служити*, *бранити* (кад значи: *кратити)*, *судити*, *кметовати*, *претити*, *досадити* итд.

Примери. Бог му помогао. — Служи цару. — Не бране никоме молити. — Суђено му. — Мили Боже, помози свакоме, сваком брату и добру јунаку. — Којој овци своје руно смета, онђе није ни овце ни руна. — Служи њима дијете Грујица. — Не вјерује ни својим очима. — Кад ко пријети коме. — Шта брани мени да се крстим. — Рука руци суди.

Допуна повратним глаголима.

86. Исто тако долази трећи падеж као додатак и поред неких повратних глагола, као што су: *осветити се*, *досетити се*, *надати се* итд.

Примери. Молимо се вишњем Богу. — А нико се јаду не досети. — Ко год прође, свак се чуду чуди. — Свакоме се готов наругати —

Ко би се томе досетио. — Па се цару часно поклонише. — Уклони се пијану као и луду. — Не бојте се глави ни животу. — Ко се туђем злу весели, нек се своме нада.

87. Трећи падеж показује неки пут и присвајање (припадање), нарочито заменицама. Трећи падеж за присвајање.

Примери. Љутица Богдан и сестра му. — И крепка ти десна рука била. — Нико сам себи не може судија бити. — Златна су јој крила. — Посједаше, ђе је мјесто коме. — Бачевци су Дрини на обали према Осату. — Стоји мору на обали. — Које су доцније биле извор несрећи његовој и породице му. — Овај је старатељ детету меште оца и мајке.

88. Као што при заклетвама у други падеж долази оно, *чим* се ко, или у *што* се ко куне, тако у трећи падеж долази онај, коме се заклетва управља, или од кога излази. Исто тако и при жељи. Трећи падеж у заклетви.

Примери. А тако ми никога до Бога! — А тако ти моје вјере тврде! — 'Вако било свакој друзи, која мајке не слушала! — Да ти је на здравље! — Благо мајци, која те родила, и јунаку, који те имаде! — Тешко брату једном без другога!

8. *Четврти падеж.*

89. Четврти падеж без предлога најчешће је предмет, т. ј. реч, која показује ствар, на коју прелази, управо на којој се врши радња прелазних глагола. Четврти падеж: предмет.

Примери. Градити кућу. — Копати јаму. — Отварати врата. — Пријеђоше горе, поља и ливаде, обиђоше луке и стада бијела, и питома села свијетла и весела. — Ја обиђох многе доле, многе

реке, многа врела, — горе, луке, стене голе, многе дворе, многа села. — Што ти градиш многе задужбине? — Отвориħу дворе јаворове.

Два четврта падежа: један подметни дру-ги прирочни.

90. Има гдекојих глагола (као што су на прилику: *чинити*, *творити*, *делити*, *ставити*, *метнути* итд.), који траже поред себе два четврта падежа, и ови меħу собом стоје као подмет и прирок, те по томе су као каква скраħена додана реченица. У таком случају један је глаголски предмет, а други *прирочни четврти падеж*.

Примери. Честита бих њега учинио. — Да га учини свога краља. — А погледе створи стријеле. — Него га је Бог такога дао. — Не држах себе достојна, да ти доħем. — Кума меħу крститеља Јована. — Да те ставим вељега везира. — Блажене називамо оне, који претрпјеше. — Ма ме за то крива наħи не ħеш.

Четврти падеж уз именице.

91. После именица: *страх*, *срам*, *срамота*, *стид*, *брига*, *туга*, *воља*, кад су оне прирок у реченици без подмета, долази у четврти падеж заменица.

Примери. Није га страх од страшне смрти. — Стид је мене у очи гледати. — Колико те год воља. — Јер га страх бејаше у Бога гледати. — Нити га је за то брига. — Препаде се, срамота га било. — Да је није кроз горицу туга.

Четврти падеж показује меру.

92. У четврти падеж без предлога меħе се реч, којом се хоħе да означи мера, било за *простор*, било за *тежину*, било за *време*.

Примери. Камен око три аршина висок, један аршин широк, једну стопу дебео. — Тежи је једну оку. — Ваљају стотину дуката. — Служи ме веħ треħу годину. — Сву ноħ препјеваше. — Седми дан стигосмо на своје мјесто. — Он оста неко време у Азији. — Једно јутро, кад огрија сунце. — Онај дан изишавши Исус из куħе.

ε. *Пети падеж*

93. У петом падежу реч показује, да се зове оно, што она значи, и тада је обично пети падеж подметни додатак (апозиција) подмету. Пети падеж: звање и апозиција подмету.

Примери. Шта си дочекала, домовино драга! — Богом браћо, огњени змајеви, немојте се тако завађати! — Иди к мраву, те се научи, о лењивче! — Оди, једини пријатељу дома мога! — Ти си неспокојна, краљице! — Надај се данас, витешки роде! — Мили Боже, на свему ти хвала!

94. Облик петога падежа долази по неки пут место првога падежа као подмет, али само у песмама, да би се испунио стих. Пети падеж место првога.

Примери. Узе књиге Краљевићу Марко. — Кад то зачу Вукашине краљу. — То је Вуче књигу проучио. — Весео је и наш домаћине. — Маче војску Ерцеже Степане.

ς. *Шести падеж.*

95. У шести падеж без предлога меће се реч, која показује *средство* или *оруђе*, којим се врши радња каквога глагола. Шести падеж: средство или оруђе.

Примери. Војници потресени лепотом околине, а забринути изласком боја, јеђаху са свим безорно. — Јоште путник туда ногом лаком ходи. — Пише се руком и пером. — Тица лети крилима. — Умиј мене студеном водицом. — Те се гора преодене листом, а земљица травом и цвијетом. — Што по вас дан плугом плужи. — Три је леда главом проломио.

96. У шести падеж меће се реч, која показује *начин*, на који бива радња каква. Шести падеж: начин.

Примери. Којом бих га смрћу уморио. — А шапатом збори сиротиња. — Тајом иду кроз гору. — Киша пада капљама. — Моје племе сном

мртвијем спава. — Муком муче ропске слуге. — Сва се чета ижљубила редом. — Реком крвца пољем тече.

Шести падеж кретања и простирања.

97. У шести падеж меће се реч, која показује кретању (мицању) простор, или простирању место.

Примери. Он отиде земљом и свијетом. — Другијем путем отидоше у своју земљу. — Небом свеци сташе војевати. — Три девојке цвеће посејале, брдом смиље а долом босиље. — Пусте Турке десном страном Мораве на Дунаво. — Тама долом, тама гором.

Шести падеж време.

98. Врло згодно се овим падежем може казати време.

Примери. Часом ведро, а часом облачно. — Сарајево рано затворено, а у јутру зором отворено. — Недељом и свецем излазио би с њима у шетњу. — Ученици га узеше ноћу.

Именски део прирока у шестом пад.

99. У именскоме прироку у 6-том падежу каткад стоји именски део прирока.

Примери. Он ће другим бити Скендербегом. — Да сам тобом, ја бих друкчије радио. — Вукашин постане краљем. — Учини се црним Арапином. — Земља се управо може назвати родном. — Кућа му се кућерином звала.

Прирочни шести падеж.

100. Као што два четврта падежа могу један према другом стајати као подмет и прирок (чл. 90), те изгледати као непотпуна реченица, тако место тога *прирочног четвртог падежа* може доћи *шести падеж*.

Примери. Учини га дружба старешином. — Да Милоша зетом учинимо. — Лава робом да учини. — Сваки, који себе царем гради, противи се ћесару. — Ко је мене поставио судијом или кметом над вама? — Кад те таким познајемо.

101. Шести падеж долази као скраћен реченични додатак поређења и начина, који се може растворити у реченицу, која би се почињала са *као* или *док.* Шести падеж поређења и начина.

Примери. Уђе кадетом у регементу. — Жене које су ђевојкама биле у краљицама. — Нека бих коњем у гору текла. — Свака је добра девом, но да је видимо невом. — Скендербег је срца Обилића, ал' умрије тужним изгнаником. — Да је у Кочину крајину дјететом заробљен. — Волим мријет', него робом живјет'.

102. У разном смислу долази шести падеж као додатак после многих глагола, као што су нарочито: *клети се*, *заклети*, *молити*, *кумити*, *братити*, а и после гдекојих придева, као што су: *довољан*, *задовољан*, *плодан*, *родан*. *сиромашан*, *обичан* итд. Шести падеж допуна глаголима и придевима.

Примери. Ја сам задовољан оним, што има. — Мачва је обилна житом. — Старјешина није свагда годинама најстарији у кући. — Ја божијом довољан сам судбом. — Закле је небом и земљом. — Кунем ти се Богом. — Кумим те хлебом твојим. — Насијао сам њиву шеницом. — Кад кога нуде ручком.

ђ. Седми падеж.

103. Седми падеж, који значи место или бављење, сад се не употребљава без предлога, као што се употребљавао у нас у старо време. Останци од тога сачували су се у речима: *лети*, *зими*, *ономадне*, *лане (лани)*, *врху*, *меште*, *јави* итд. које се речи сад сматрају као прилози и предлози, а не више као именице у седмом падежу. Седми падеж без предлога изумр'о.

б. ПАДЕЖИ С ПРЕДЛОГОМ.

104. Предлози се с именима употребљавају, да покажу свезу или положај онога, што имена Значење предлога.

значе. Та се веза или положај може тицати стварног или мисленог значења.

Место и правац.

У стварном значењу може предлог показивати *место* или *правац*. С местом је обично везано мировање, а с правцем кретање.

Примери. Кућа у пољу. — Пут кроз поље. — Бој на Мишарском пољу. — Стаза преко поља. — Облак врх земље. — Благо под земљом. — Свештеник пред црквом. — Камен код моста. — Крчма за гором. — Иде кроз ливаду. — Попео се на планину. — Пузи по земљи. — Пошао дуж реке. — Поред стене, поред жбуна на врлетни стиже крај. — Над хучним морем, на кршном стењу.[1]

Време.

105. У мисленом значењу предлози најпре показују *време*, *у коме* се, *после кога* се, *пред којим* се, или *око кога* се што ради. Осим тога се у времену разликује *почетак*, *правац*, *трајање*, *крај*, и то управо и означују предлози.

Примери. Преко године. — У години свакога месеца, у месецу сваке недељице. — До јутра. — По Митрову дне. — За јутра. — Од јуче. — Пред пролеће. — Под јесен. — Доћи ће на Ђурђев дан. — За годину. — Тако стаде за три годинице. — Постарај се, да дођеш пре зиме. — Од тог дана почела је царовати међу њима тишина.

Узрок.

106. Осим тога мисленим се значењем предлога може казати узрок, као што се види из примера.

Примери. Умр'о од туге. — Учинио је од своје воље. — Ја сам с тебе допао тамнице. — Са тога се врло расрдио. — Пропао с нерада. — Знам, да из незнања оно учинисте. — Да

[1] Нарочито се овде треба старати, да ученици анализом схвате значење, које предлози имају.

су га браћа из зависти оставила на оном чардаку. — Не могаху пута разазнати од мириса ситна босиока, од љепоте румене ружице. — Видиш, да ћеш данас погинути, а за правду Бога истинога. — Њему вјеру за невољу даје. — Пак се за то расрдио на ме. — За што се насмеја?[1]

107. Тако су од првих стварних значења постала мислена, те се говоре предлози, који иначе значе место или правац, поред именица мислених, код којих не може бити говора о месту или правцу.

Мислена значења предлога.

Примери. У гњеву. — Сред сумње и страха. — Радио је мимо закон. — Учинио је то по заповести. — Замислимо се над несрећом народа свога. — Тежимо за славом и сјајношћу у будућности. — Лако је сваком код памети. — На наше се молбе смилуј. — Нада те се не нашло јунака. — Ал' га онај ни под који начин не дадне. — Тако му све иде у назадак.

108. По овом, што до сад видесмо о значењу и употребљавању предлога с падежима, видимо, да се један исти предлог може употребљавати за врло различна значења: за место, за време, за правац какве радње, за начин, за узрок којим је што било, за материју, од које је што начињено итд.

Велика различност у значењима предлога.

Примери. Отишао на град. — Дао сина на науке. — Осудили га на смрт. — Што на игри изгубите. — На сабљи су три балчака златна. — Сеја брату кроз плач одговара. — Пак потрча кроз Мироч планину. — Знадем узрок, зарад кога сте дошли. — Пак погледа пут жаркога сунца. — Од дана на дан све горе. —

[1] *Како* предлози значе узрок, најбоље се може растумачити, кад се узрок каже другом речју, а не предлогом.

Јеси л' иш'о покрај мора? — Изнад њега копље прелетело. — Примише нас због дажда који иђаше и због зиме. — За времена српскијех краљева и царева. — Чекавши до пред зору. — Па извади дивно одијело све од сребра и од чиста злата. — Само вода са жубором са камења што се слива.

109. Да би се могла исказати ова различита значења, предлози се слажу с разним падежима. Има предлога, који се слажу само с једним, а има их, који се слажу с два или с три падежа.

Од предлога, који се слажу с другим падежем, ово су главни:

Без, осим изван, ван.

а. *Без*, које значи да *нема* онога што значи реч у другом падежу, и *осим* (осем, сем) и *изван* (ван), које значи *одлучивање* и *изузимање*, у ком значењу последњи предлог *(изван)* вреди највише за место.

Примери. Тешко брату једном без другога. — Не остави, Боже, без пријатеља. — Лети као муха без главе. — Ни риба без воде, ни звијер без горе. — Кад ко што говори без слике и без правога реда. — Два без душе, трећи без главе. — Као да наш језик, осим свију језика на овом свијету, никаквих правила нема. — Нико није благ осим једнога Бога. — Сјем остале војске паде Ускоковић Станко витез. — Нико други није могао чути ни разумјети осим њих двојице. — Али тога изван Славоније нигди нитко још видио није. — На ове речи будем ван себе. — Вода све носи изван срамоте.

Близу, до, код, крај, поред, од.

б. *Близу*, *до*, *код*, *крај*, *поред*, *од*. Сви ти предлози значе спољашње крајеве места, око кога се почиње или свршује радња или бивање; а последњи уз многа преносна значења значи и почетак у опште.

Примери. Кад су свати близу двора били. — Кад дође близу села. — Ви сте ближе Бога и чудеса. — Дошавши јеж до једне кладе, увуче се под њу у букову лишће. — Да је памет до кадије као од кадије. — Заредио од куће до куће као водичар. — За то теби до небеса хвала. — Играли се врани коњи крај Мораве на обали. — Истави лонац од ватре. — Кад буду поред цркве. — Који је поред њега јахао на коњу. — Изобилан сам радошћу поред свију брига.

в. *Више, ниже, врх, изнад, испод.* Ови предлози значе место више или ниже чега. *Врх* долази често сложено с другим предлозима, нпр.: *уврх, наврх, саврх (сврх), поврх* итд. Више, ниже, врх, изнад, испод.

Примери. Буздован зазуја више куће. — Има биљег виш' десне обрве. — Ко више себе пљује, на образ му пада. — А коњи нам врх ливаде нека пасу код кладенца. — И гори јој коса наврх главе. — Уврх софре стари Југ-Богдане. — Горњи град има један зид горе поврх стијене. — Ниже цркве поставио табор. — Соко ђого паде на колена, изнад њега копље прелетело. — К њему дође сив зелен соколе, испод крила ситну књигу пушти. — Пошетао паун тица испод наранче. — Испод стида проговара.

г. *Из, испред, иза, око, сред* (сложено с другим предлозима, нпр.: *усред, насред* итд). Од ових предлога значе *из* и *сред* унутрашњу а *испред*, *иза, око* спољашњу страну каквога места, сваки по свом значењу. Према томе су постала и пренесена значења. Из, испред, иза, око, сред.

Примери. Нек ме пусти из тамнице клете. — Глад и курјака из шуме ишћера. — А из мисли претешких се трже. — Сједио негђе између Мучња и Јавора. — Бјежи Марко испред родитеља. — Вичући по вароши удари испред дућана. — Кад су били мало иза града. — Иза

гладне године дође и сита. — Донеси ми воде из горе. — Кад видје Исус много народа око себе. — Ко лов лови око двора мога. — Око ручаног доба удари непријатељ на Црногорце. — Усадих лозу сред винограда. — Усред ноћи као усред по дне.

Дуж, преко, пут.

д. *Дуж, преко, пут* — значе правац; а *преко* има према томе и пренесена значења.

Примери. Црни вране прелетио преко мора луждевога. — Ударе преко ливаде скоро покошене. — Голу сабљу преко крила држи. — Да су то људи учинили преко његове воље и заповијести. — И ви други дуж Дунава. — Кад с тисућу тисућа се војске диже пут истока. — Пак погледа пут жаркога сунца.

Пре, после, за.

ђ. *Пре, после, за.* Прва два предлога значе време, раније или позније онога што значи реч с тим предлозима у другом падежу употребљена; последњи донде, док траје оно што значи реч с тим предлогом.

Примери. После некога времена отиде најстарији брат сестри у походе. — Послије кише јапунџе не треба. — Протужило самоуче ђаче у нећељу прије зоре б'јеле. — Тако су прогонили пророке прије вас. — Сваку чашу прије цара пије. — За времена српскијех краљева и царева овај је сав крај био под владом њиховом. — Да замјену стечем за живота. — Дошао за вида. — Оца свога једва сам познао, за детињства мога он је пао.

Место, у.

е. *Место, у.* Први значи замену, а други свезу различите врсте међу оним, што значи реч с тим предлогом, и оним, чему се додаје.

Примери. Место воде потече вино. — Мјесто комада даде ђетету читаву погачицу. — У ратара црне руке а бијела погача. — Лепше грло у Милоша царско, јесте лепше него је у

виле. — Онде заноћи у једнога пустињика. — У нашега милостива кума на руци му златан голуб гуче. — Задужују се у трговаца. — Јере вјере није у невјере. — У млађега поговора нема. — Зла погледа у добра јунака. — Што заиштеш у Бога, даће ти. — Три пут сам те у оца просио.

ж. *Због, зарад (ради, рад'), од, из, са.* Значи узрок или марење; последња три поред различитих других значења. **Због, зарад, ради, од, изa, са.**

Примери. Примише нас све због дажда, који иђаше, и због зиме. — Љуте мрзости због њих су постале. — Многи зарад свете вере крв пролити не хајаше. — Рад' поћи се зубље увијају. — Народ, који и онако воде ради долази. — Јер се многа лијепа пушка носи само дике ради. — Свака тица од свог кљуна гине. — Од Петра ме ухвати грозница. — Тако се сад од оваке силе и зулума похајдучи половина народа. — У јунаку срце препукнуло од жалости за браћом рођеном. — Из шале смо одавде лећели. — Да су га из зависти продали. — Ја ћу с тебе изгубити главу. — Пропао с нерада. — Мало л' од векова с неслоге крви с' проливало српске?

110. *С трећим падежем* слаже се само предлог *к*, и значи, да се нешто миче, или да је обрнуто пут онога што значи реч с тим падежем употребљена. к.

Примери. Отиде у хајдуке к Станоју Главашу. — А кад Комнен у планину дође ка ономе зелену језеру. — Кад дође к себи. — К њима језди Владета војвода. — Пак се обрне к вратима. — Из љубави к нашем народном језику. — Кад је било к вечеру.

111. *С четвртим падежем* слажу се предлози *уз, низ, кроз, мимо,* и показују правац мицања **Уз, низ, кроз, мимо.**

или радње какве. Из тога значења излази, да се *уз* каткад једначи са *поред*.

Примери. Пуштих хрте низ ливаде, а огаре уз дубраве. — А он оде уз бијелу кулу. — Иду уз плуг. — Те извади од злата јабуку, уз јабуку хиљаду дуката. — Уз крива човека пропадне кашто и прав. — Па он сиђе низ бијелу кулу. — Па погледа низ брдо. — Ти стријељај кроз прстен јабуку. — Диже главу, оде кроз сватове. — Везана га воде кроз планину. — Сјутра ћу ти мимо дворе проћи. — Ни убиј, Боже, мимо свијет, ни помози, Боже, мимо свијет.

При

112. Са *седмим падежем* слаже се предлог *при* и значи место бављења, од чега се после изводе преносна значења.

Примери. Седлан га коњиц при брегу чека. — Соба при земљи. — Што зборите, јесте ли при себи. — Кад су били при вечери. — На глави јој алем камен драги, при коме се ходити виђаше.

„Са“ с другим и шестим пад.

113. Сад ћемо изређати и предлоге, који се слажу са два падежа.

Тако се с *другим* и са *шестим* слаже *с* или *са* или *су*. Кад се слаже с *другим падежем*, реч у томе падежу најчешће показује место, које се оставља; а кад се слаже са *шестим падежем*, онда — друштво или заједницу.

Примери. А. *С другим пад.* Сави се соко са града. — Скиде с главе калпак и челенке. — Не идеш ли са поља Косова.

Б. *Са шестим пад.* Кад су се са мном враћали. — С ким си онаки си. — Са Јанком су четири сердара. — С вама дошла свака срећа.

„Против и „супрот“ с другим и трећим пад.

114. С *другим* и *трећим* падежем слажу се предлози: *против* (проћу) и *супрот*. Реч с тим

предлозима значи, да је нешто спрам ње, или просто или у непријатељском положају. *Против* с трећим падежем већ је ретко, и налази се у старијих писаца.

Примери. Отиде против непријатеља. — Прођу цркве о јели зеленој. — Да је то супрот војништву и јунаштву. — Погибе на боју против Турака. — Ја усадих виту јелу, супрот јеле жуту дуњу. — Кад се двојица против кога закуну. — Који војује против закону ума мојега.

115. С *четвртим* и са *шестим* падежем слажу се предлози *за*, *међу*, *над*, *под*, *пред*. С *четвртим* се падежем слажу ови предлози, кад реч, уз коју су, значи место, на ком се нека радња свршује или зауставља; са *шестим* се пак падежем слажу онда, кад реч, уз коју су, показује место, на ком се што бави, почива или бива. Из ових главних значења развијају се остала споредна или пренесена.

„За, међу, над, под, пред" с четвртим и шестим пад.

Примери. А. *С четвртим пад.* Докле зађе за горицу сунце. — Мртав паде под коња дората. — Надне се над извор. — Погледа преда се. — Дође међу браћу.

Б. *Са шестим пад.* За горицом студена водица. — Под брегом град. — Над извором стоји јела. — Пред тобом је срећа и несрећа. — Нека је доста љубави међу браћом.

116. С *четвртим* и са *седмим* падежем слажу се предлози: *на*, *о*, *по*, *у*. Сви ти предлози, кад су с *четвртим* падежем, показују да реч, која стоји с њима у том падежу, значи место, које се заузима каквим примицањем; а са *седмим*, да реч значи место, на ком што бива. Ти предлози могу имати и пренесених или мислених значења.

„На, о, по, у" с четвртим и седмим пад.

Примери. А. *С четвртим пад.* Спустише га на земљицу црну. — Обесио хаљину о клин. — Доћи ће враг по своје. — Идите у село, што је пред вама. — Зле су мисли на њих напале. — На кога је оставио царство. — Није ми о главу. — — Дао се у мисли.

Б. *Са седмим пад.* Нек на кули не затвори врата. — Бој на Лозници. — У суботу осташе на миру. — Чисто држим, да на правди страда. — Виси као капља о листу. — О свом труду и муци живи. — Отиде глас по свој земљи оној. — Разапеше по пољу шаторе. — У свакој кући има дима. — У јунаку срце препукнуло. — У његовој вољи то не стоји. — Кад се човек у бризи и невољи жали.

II. Глаголски облици.

α. ВРЕМЕНА

а. Време садашње.

Значење сад времена.

117. *Садашње* време показује радњу, која се збива онда, кад се о њој говори, или се иначе у свако доба догађа. Понајвише је трајна.

Примери. Божији се закон светкује и штује, седа глава јоште у руку целује. — Те облачи дивно одијело. — Сваки води хиљаду сватова. — Ђе се старији не чују, ту Бог не помаже. — Опет носи ведро чело као младић он високо. — Заман силно Туре гледи, да досади каурину. — Малко се плашим од величина и тегоба својега посла. — Школа постаје нека друга кућа. — Неко каже на један начин, а неко на други. — Што дете чује, то учи и прима. —

Садашње у свршених глагола.

118. С тога, што је у значењу садашњега времена главно *трајност* радње, употреба је садашњега времена у свршених глагола ограни-

чена, те се често једначи са значењем времена будућега. Тако ти глаголи имају садашње време у овим случајима:

а. Кад су употребљени у *додатој реченици.*

Примери. За тим опет нападне ме брига, да се народ како не побуни. — Ако слаже, лаж му на поштење. — Да змија окуси од мене, отровала би се. — Игла ако и кроз злато прође, гола изађе. — Кад усходиш, не ће се стезати кораци твоји; а ако потрчиш, не ћеш се спотакнути. — Мање чете на све стране пошљи, да га приме, ако на њ наиђу. — Да ми неће бити просто, ако целу књигу на српски не преведем. — Ако (вели) буде дијете лудо, оно ће потрчати и за угљевље; ако ли не буде, оно ће за дукате. — Ако уживите по мојим уредбама и заповијести моје уздржите и упчините, даваћу вам дажд на вријеме. — Старац некуда изиђе, а њему рекне: читај синко, док ја не дођем.

б. Кад се казује оно, што у свако доба као по неком правилу бива.

Примери. Огњени тресак најпре удари у врхове високих гора. — Ђе ко никне, ту се и обикне. — И гуска каткад на леду посрне. — Благо човјеку, који нађе мудрост, и човјеку, који добије разум. — Па и оно ведро небо горе, и оно се за часак навуче, бура дуне, громови захуче. — У 'вакој се гори најлакше залута. — Велика дрва дуго расту, али за час падну. — Невоља свачему човека научи.

119. У свези с овим последњим значењем 2-го и 3-ће лице једнине (ово последње понајвише с повратном заменицом *се)* и 3-ће множине времена садашњег употребљују се у реченицама, у којима се подмет не именује, за то што се може ма ко или што се могу многи као подмет замишљати. Време сад. у реченицама без подмета.

Примери. Да од њих не можеш очију одвојити. — Песма се разлегала у селу, у пољу, у лугу, у гају — куд се год макнеш. — Кажу. — Лоше мајци ће пушку обрате. — Баква је оно мјесто, гдје се стаје ногом, кад се мећe камена — Говори се. —

Садашње историчко.

120. У историчком или приповедачком слогу, кад се хоће живље причање, често садашње време долази у смислу *прећашњега* (I свршенога прећашњег). Тако употребљено време садашње зове се *садашње историчко.* Највише се употребљује од свршених глагола.

Примери. Био један ловац, па кад једном отиде у лов у планину, изиђе преда њ ован са златном вуном. — Царев син успе још једну чашу воде, пукне обруч и трећи; онда се буре распадне, а змај излети из њега, па на путу ухвати царицу и однесе је. — Лежим по цео дан; нигде никога, да ми чашу хладне водице до руке дода. — Пожелим видјети онај дивљи народ и њихово живљење. — Предраг скочи на ноге лагане, пак узима луке и стријеле, пак излази на друм за бусију, пак заседа за јелу зелену. — Кад у јутру дан освање, устане царев син, па однесе оцу оне обадве јабуке. — Владика крене своју војску од Вучјега студенца. —

b. Времена прошаста.

Разлике у казивању времена прошлог.

121. У казивању онога, што је прошло, може се имати обзира или на различито *трајање* или само на *прошлост*. Тако се глаголска радња извршена у прошлости може обележити с погледом на *трајање* као *свршена* у неком ограниченом простору времена *(говорих)*, или као *несвршена*, *трајна*, без ограниченог простора у времену *(го-*

ворах). Може се пак *без обзира на трајање* гледати, показује ли се радња просто као *прошла у онај мах кад се о њој говори (говорио сам)*, и то је *прошасто од скора или садашња прошлост*; или се радња хоће да покаже као прошла, не у онај мах, кад се о њој говори, него далеко пре тога, дакле у прошлости *(бејах говорио* или *био сам говорио)*, и то је *прошасто одавна*, *или давнашња прошлост*. За прво двоје употребљавају се облици изведени наставцима од глаголске основе, а за друго служе реченице, састављене од облика глагола *бити* и *прошастога придева* употребљенога глагола.

122. Кад се хоће да покаже радња, која се догодила у прошлости у ограниченом простору времена, био тај простор целина, почетак, или крај, онда се употребљује *пређашње I* (свршено — аорист). Аорист пређ. I.

Примери. Господ рече ученицима. — Зачуше се гласови, и муње засеваше. — Први уђе на врата рајска. — Окрену га низ поље зелено. — Како стиже, сунце грану. — Ражљути се змају огњевити, па се изви небу под облаке. — Браћа нарастоше и ојачаше. — Ето већ прође толико дуго време, како нисам добила од тебе никаква гласа. — Опаса је, док је она искићени зубун обукла.

123. Кад ли се хоће да покаже радња, која се догодила у прошлости као *трајна* или *несвршена*, јер се ни у ком погледу *неће да показују границе времену њезина трајања*, онда се употребљава *пређашње II* (несвршено — имперфекат). Према своме значењу свршени глаголи овога времена имати не могу. Имперфекат пређ. II.

Примери. О томе никад не говорасмо. — Сестрица се брату кунијаше. — Вјетар ружу низ поље ношаше. — Кад се с Маром сватови враћаху, починуше под жутом неранџом. — Он још хоћаше говорити, али му умукоше уста. — Сунце се лагано у море спушташе, и тиха но похладна ноћ наступаше. — Бијаше доба ручање, и снијег попршаваше по височијим брдима. — Чобан пођe кроз шуму, и идући чујаше и разумеваше све, што говоре тице и траве.

Аорист и имперфекат за жељење и дивљење.

124. Облици обадва ова пређашња времена употребљују се каткад у реченицама, кад се показује жељење, дивљење итд. у којим случајима често се уз глагол додаје 3-ћи падеж личне заменице (*ми*, *ти*).

Примери. Бијаше читати! — Чудна ти ми годиница дође! — Бјеше ми га давати, докле могах жватати. — Добро ти ми код тебе бијаше! — Гдјено синоћ на конаку бјесмо, господску ти вечер вечерасмо!

Аорист казује време будуће.

125. Исто тако пређашње I казује каткад радњу *будућу*, којом се приликом облик за *време прошасто* употребљује, да се покаже, како ће се оно, што се у будућности очекује, поуздано догодити (јер се већ казује као да се догодило). Том поузданошћу у казивању будућности, једначи се ово значење I пређ. са садашњим које казује радњу, која се постојано и по правилу увек догађа.

Примери. Авај мене до Бога милога, ђе погибох јутрос пред механом. — Не сложи се барјам са Божићем. — Ко се за вешала родио, не утопи се. — Будалу не преврну ни молбом ни претњом. — Ко се дима не надими, он се огња не нагрија. — Ја ти сад печена ћурка не донесох,ниси ни то заслужио. — Ја

ћу узети једнога коња, па одох по свијету. — Не нагоји онда коња, кад баш ваља на војску ићи. —

126. Кад ли се, без обзира на *трајање*, хоће нека радња да покаже просто као *прошаста у онај мах*, кад се о њој говори, као *садашња прошлост*, онда се узима *прво пређашње сложено* (перфекат), управо реченица састављена из садашњега времена глагола *бити* (сам, си итд.) и *прошастога* (првога) придева потребнога глагола. Глагол *бити* као спојник (чл. 9) може се и изоставити. Перфекат пређ. I. слож.

Примери. Извила се златна жица врхом из мора, савила се првијенцу око појаса. — То зачула мила стара мајка, па је њојзи врло чудно било. — Кад то чула блажена Марија, утр сузе од бијела лица. — Онда му мати приповеди све по реду, како је имала три кћери као три руже, и како их је нестало, па како су их тражили узалуд на све стране. — Вила му се по памети успомена, кад је ходио, да купује рибу свецу, и кад се кући враћао. — Прочитала сам прву главу у твојој књизи, и очекујем продужење, па да ти кажем, шта мислим. — На њему је чудно одијело, кроз чакшире пропала кољена, кроз рукаве пропали лактови, кроз капу му перчин пропаднуо. — Но књига му, с којом је увек време проводио, у лађи остане. — Сарајево, што си потавнело? — Бошњаци су највише долазили на лађама под именом чамџија. — Закиселила жена лонац млијека.

127. Кад ли се прошасност радње, о којој се говори, показује као така не тек у онај мах, кад се о њој говори, него већ и од пре у прошлости, кад нам, дакле, та радња изгледа као *свршена давнашња прошлост*, онда се употребљује *друго сложено пређашње време* (plusquamperfectum), које Plusquamperfectum Пређ. II. слож.

је, као и горње, реченица сложена од другога пређашњег или првога пређашњег сложеног од глагола *бити (бејах* или *бех* и *био сам)* и прошастог придева потребнога глагола.

> *Примери.* Веће сам се од болести предигао био. — И тако начини сјенице сав збор што се бијаше вратио из ропства, и бoрављаху под сјеницама. — Сви се Богу бјеху обрнули. — И сам сам тамо био послао своје синове, па сад су се вратили. — Турци из Палежа и Уба побегли су били, како смо страже почели чувати. — Лукин син, што остаде код оружја, мета на оне што бијаху благо потегли, но му зрно не доврже. — Још нијесмо матер честито ни ожалили били. — Али овога неразмишљенога посла не бијаше отац потврдио, и тако још могаше благослов Исаву допасти. —

Напомена. Ово тумачење обадва ова сложена прошла времена, на коме смо се сад зауставили, одступивши у свему од онога у досадашњим издањима ове књижице, потврђује се и кад се састав њихов с етимолошке стране разложи. Ту се просто гради реченица, у којој је глагол *бити* спојник, а *прошасти глаголски придев* прави прирок. Спојник *бити* показује и ту, као и у свима реченицама именскога прирока, време, у које се збива оно, што се прошастим глаголским придевом просто приписује подмету као адјективно прошасто својство онога, што се казује глаголом, од којега је тај придев. Отуда је са свим правилно наше називање садашње прошлости, прошастога у онај мах кад се говори (Ја *сам* говорио), и давнашње прошлости, прошастога одавно (Ја *бејах* говорио Ја *сам био* говорио). Пример: **Сад** *сам говорио*, а **тада** *говорио бејах* — антитезом *сад* и *тада* такође посведочава ово тумачење. Оба та времена, дакле, нису ништа друго него реченице с именским прироком, које својом глаголском природом у именској форми служе богатству језика нашега и заузимљу лепо место уз обадва прва пређашња, несложена времена, која имају други задатак, далеко ближи чисто глаголској природи. Наше мисли подупиру се при-

мерима, у којима се исти прошасти глаголски придев употребљује изван прирока као додатак подмету или у предмету н. пр. *Остарела мајка.* — А *човјек* умире *изнемогао.* — Агара метне *својега сина* од жеђе *изнемоглога* под једно дрво. — Тако исто долази тај облик у именскоме прироку као именски део уз глагол за прирок недовољан, н. пр.: Ко чујаше, нечуо се чини. — Па ко виђе, чини с' невидно. —

с. Време будуће.

128. *Време будуће* нема такође особитога облика у српскоме језику. Оно се по некад казује садашњим временом свршених глагола (које се тога ради каткад слаже с предлогом *уз)*, а обично реченицама, сложеним помоћу времена садашњег глагола *хтети* и *бити (хоћу* или *ћу* и *будем).*

Разлике у слагању врем. будућег.

Кад је време будуће сложено од садашњег времена глагола *хтети* и од начина неодређеног употребљенога глагола, оно је *реченица намере,* из које се и развило значење времена будућега. Слагање времена садашњега од глагола *хтети* с начином неодређеним бива на разне начине, а често тако, да отуд гласовним спајањем једна реч изађе, н. пр. *пашћу.*[1] Радња будућег времена, овим начином казана, показује се увек као извршена и самостална, и не може се замишљати, да ће се још каква радња после ње или у свези с њом у будућности догодити.

Будуће од глагола „хтети“.

Примери. Ја ћу ласно копље окренути. — Пашћу за народ мој. — То је знак и појав, да нас изгубити хоћете. — Боловаћу, преболети нећу. — Ти се хоћеш дијелити од свијета би-

[1] Пасти ћу (упореди: доћи ћу), паст'ћу, пасћу, пашћу.

јелога. — Онда ће доћи сви грађани, и гледаће трг, и дивиће се, а девојке, које дођу по воду, говориће по граду. —

Будуће од глагола „будем“ и предлога „уз“.

129. Али ако се казује, да ће се у будућности догодити две радње, као предња и потоња, од којих једна треба да се изврши пре но што друга настане, те се *предња од те две будуће радње* показује као извршена (futurum exactum), онда се та *предња* казује:

или временом садашњим свршенога глагола, које се често с предлогом *уз* слаже;

или реченицом, састављеном од *будем* и прошастога и трпнога придева употребљенога глагола (*ако будем могао);*

или предметањем пред *будем* начина неодређеног (*ако знадбудем),* где се каткад још и *уз* додаје (*ако узмогбудем).*

Последња су два начина прилично ретка.

Не ваља сметнути с ума ни то, да се овако замишљено време будуће подудара с погодбеношћу, те махом у погодбеним реченицама и долази.

Примери. Да опет хвата хајдуке, који успрелазе. — Ако узиштеш, наћи ћеш. — Него опет колико се узможе, постараћу се, еда би се јоште што отело од смрти. — Кад буде испред поноћи, он се пробуди, па погледа на јабуку. — Ако за седам дана то не урадиш, није на теби главе. — Кад она дође са својим другарицама у галију, ти је води све из дућана у дућан. — Што будемо на ватру сложили, оно ћемо љепше ограддити. — Ако буде Милош преш'о Дрину, Милоша ћу на мејдан зазвати. — Обећавајући се, да ће ми послужити, у чему буде могао. — Кад одрасте и знадбуде за се. — Ако ја с вјером не могбудем поћи од вас натраг у народ са свим мојим друштвом, гледајте куда ћете. — Ако цар хтједбуде чинити што против вас, ови

ће кнезови држати нашу страну. — Ако ми узидете на супрот и не хтједбудете слушати ме, додаћу вам седам пута више мука према гријесима вашим. — Ако ј' тако познат' не могбудеш, ти је зови у зелену башчу. — Ако и узмогбудеш што хоћеш, немој чинит' што хоћеш. — А како ће проповиједати, ако не буду послани. — Ако суђено буде, ја сам рад издати још ове књиге на свијет. — А ја идем још мало, ако будем до ноћи могао, у башчи чепркати. — Ако мени судњи данак дође, те ти будем, побро, погинуо, ради мене осветити л'јепо.

Напомена. Облици *хтједбуде* (ћедбуде Вук Дан. III. 154; Даничић, Мојсије III. 26, 21) *могбуде* (узмобудеш Дан. Posl. 2) *знадбуде* (Петранов. 164) ретки су, али се налазе у слогу, у коме је обично врло чист језик. Држим, да је *хтјед*, *мог* итд. начин неодређени, крњењем гласовно измењен.

130. Кад се у приповедању хоће међу прошастим чинима да разликују *предњи* и *потоњи*, то се чини временом будућим, и тада *се време будуће* узима *за казивање прошлости*, и то за казивање оних *потоњих* чина, те би се овако употребљено могло назвати *будућим историчким*. Будуће историчко.

Примери. Отац Јован с њима на овој страни остати није могао, но вратио се у Србију, и удов бивши, оженио се по други крат, и узео био здраву неку из Врбице села девојку Илинку, с којом ће другу децу изродити; но само један син Михаил, кога се ја опомињем, преживи, а друга су му деца сва помрла била. — За сестру по том чућемо, да ју је најмлађи стриц наш Георгије (од ње умољен) једну ноћ одвео и за неког Теодоровића удао. — Но она нам на скоро по удадби својој доћи није могла, стидила се ваљда; а по том ће нам се и рат замести, и тако ју ми више нисмо видели. — По свему видим, рећи ће судац с достојанством, да

вам деца имају лепе дарове. — Но даде Бог, те ће се на скоро некако и рат с Немцима почети, и с тим ће нас зло ово мимоићи.

Будуће неизвесности.

131. Често се за казивање онога, о чему се не зна, да ли се доиста догодило, узима будуће време глагола *бити*, сложено с прошастим или трпним придевом употребљенога глагола *(биће погинуо)*. И ово је доста ретко.

Примери. Ти имадеш брата јединога, он је тебе на војску цареву, страх је мене биће погинуо. — А човек биће зар мало и напит. — Но ћеш бити чуо, и да ти је негђе у сусједство дошао васеленски патријара. — Биће до сад и онај ручао, ко је јутрос краву изгубио. — Биће њих (кладе) оставила овде вода, па се ја бојим, да не дође да их носи!

Будуће уступно.

132. Често се *будуће*, сложено од садашњег времена глагола *хтети* и начина неодређеног употребљује у уступној реченици с погодбеним савезом *ако*, где би иначе било место времену садашњем или прошлом.

Примери. Биће теби вина изобила, ако цару неће ни достати. — Кад отац остари, он преда старјешинство најпаметнијему својему сину, ако ће бити и најмлађи. — Започну пјевати редом свима који се налазе у кући; ако ће их колико бити, оне ће свакоме особито и према њему припјевати. — Но ћу ја мојим читатељима приповедити и исказати сву беспристрасну и јавну истину, како је речени Скочић избран за архимандрита у Далмацији, ако ће се и смејати овоме обичају. — Мајмун је мајмун, ако ћеш га у какве хаљине облачити.

β. прилози и придеви глаголски.

Служба глаголских прилога.

133. Глаголски прилози времена садашњег и прошлог употребљују се увек, да покажу подре-

ђену глаголску радњу, којом се ближе објашњава радња, исказана у пироку. Они се увек могу сматрати као скраћене додане реченице, и како им је подмет увек познат или казан, лако их је у таке реченице растворити.

Глаголски *прилог времена садашњег* показује, да радња, која се њиме каже, бива *у једно време са радњом из главне реченице,* и да је трајна.

Глаголски прилог врем. садашњег.

Примери. Он удари другим путем, молећи се Богу, да му да̂ срећу. — Отиде, чудећи се у себи, шта би. — Слуга, видећи све ово, обрадује се врло. — И не имајући никаква посла, дању смо највише спавали. — Па отиде натраг кукајући. — Седећи ја беспослен недељу дана, мислио сам, да ми више ништа не треба учити. — Тешко Турком, тргујући с Марком. — Ил' јездите преко неба равна, гледајући земље и градове. — Ти, човјек будући, градиш се Бог.

134. Глаголски *прилог времена прошлог* показује, да радња, која се њиме каже, бива пре оне радње, која се казује глаголом *главне реченице.*

Глаголски прилог времена прошлог.

Примери. Бећир паша, дошавши у Ниш, распише, да му дођу све спахије — Он се стресе, видевши, каква се несрећа догодила. — Пак окупив храбре витезове, на студен је камен покрочио. — Аврам, погледавши, опази три човека, и потрчи им на сусрет, и поклонивши им се до земље, рече. — Све ово обишавши и виђевши, врати се натраг у ону собу. — Па извадивши из мараме ону љуску, протре је мало.

135. *Прошасти глаголски придев* (I. придев), за који смо већ видели, како се употребљује за склапање прошлога и давнопрошлога времена, узима се у непрелазних глагола још и као обичан придев, управљајући се у свему по прави-

Прошасти глаголски придев.

лима, која вреде за придеве.[1] Значење му је, да је радња, која се глаголом казује, извршена на своме подмету, те се последак њен као *својство* придева именима.

Примери. Остарела мајка. — Огрејало сунце. — Оружје све прашно и за'рђало. — Агара метне својега сина, од жеђе изнемоглога, под једно дрво. — А човек умире изнемогао. — Говорио остарелој мајци. — Па сустала коња одјахао. — Бледо, слабуњаво и зачамало дете као да немаше више од пет година. — Бар је могао загрлити свога васкрслога сина. — Да се сита нагледам застaлога језерца под гранама врба. — До мрака мрклога.

Напомена. Ова служба прошастога глаголског придева ограничена је само на непрелазне глаголе за то, што само у њих радња може остати атрибутивно у раднику; радња пак прелазних глагола оставља радника. С тога је служба трпнога придева прелазних глагола (упор. чл. 138) по суштини једнака с овом службом прошастога придева у непрелазних глагола. Разлика облика долази од различите глаголске природе.

Прошасти глаг. придев за жељење, итд.

136. Још се прошастим придевом казује жељење, благосиљање, заклињање или проклињање.

Примери. Душмани ти под ногама били! — Жив ти био и ко те родио. — Од руке му ништа не родило. — Рђом кап'о, док му је кољена! — Који вели да сам од зла рода, не имао од срца порода! — Гује му се око срца виле! — А тако ме не родила мајка, већ кобила, која коња мога, покупићу по Босни јунаке. — Живо, руке, не сустале! — А јади га црни знали! — Тако те моје муке не спопале! — Тако био благословен и ти и твој пород! — Не била вас вашег брата жеља! — И свој своме био у невољи.

[1] Неки сада обични придеви, који се могу и поредити, постали су управо од оваких глаголских придева. Таки су: зрео, врео, кисео, труо, смео, остали, за'рђали итд.

137. Из значења жеље развија се погодбено значење, тако, да прошасти придев долази у погодбеним сложеним реченицама, означујући погодбу (услов), под којом се нешто може или не може догодити. Из тога долази и значење допуштања.

Прошасти придев за погодбу и допуштање.

Примери. Било глава, биће барета. — Јео, не јео; пио, не пио; терао, не терао — не ћеш га стићи. — Ко је Србин и српскога рода, а не дош'о на бој на Косово, не имао од срца порода! — Макар били ваши дани заборавом претрпани. — Био дакле ја или они, тако проповиједасмо, и тако вјеровасте. — Чуј, Боже, моју клетву, да ја мом намерењу невере учинити не ћу, јал' ова десница њега осветила, јал' сува остала. — Познао ме тко да сам роб, не познао, морам тражити што јести. — Ако био торбоноша, био мајци жив. — Брат је мио, које вјере био.

138. *Трпни глаголски придев* (II. придев) употребљава се поглавито за састављање трпнога стања у прелазних глагола, али осим тога он служи и као обичан придев далеко чешће него прошасти глаголски придев. У трпном придеву налази се скоро увек скраћена реченица. Значење му је, да је радња, која се глаголом казује, извршена на своме предмету, те се последак њен као својство придева именима.

Служба трпнога придева.

Примери. Моји рани виногради, ни рађени, ни грађени, босиоком посађени, а ружицом заграђени. — Злаћене гране, бисерно лишће. — Орао устрељен. — Докле Мојсије могаше држати подигнуте руке, дотле надбијаху Израиљци. — Имао сам лепе куће, и гледао их из шуме спаљене и срушене. — Обојица, дивно помирени, латисмо се горе и зелени. — Живот се човеков не цени по великом броју година, већ по количини добра, учињеног отаџбини и човечанству. — Кад би мор'о чекат' лава, гладна, ра-

њена! — Оставите чаше позлаћене. — Разгледао сам чудеса невиђена истога града.

γ. начини.

139. *Начини* су: *одређени*, *неодређени*, *заповедни* и *погодбени*.

Служба начина одређеног.

У *одређени начин* броје се облици свију времена, која смо већ прошли. У томе се начину увек разликује *време*, у које се радња збива, *лице* (макар и треће непознато или неодређено), коме се радња приписује, и *број* (тих лица или подмета.) Долази у реченицама, којима се што *излаже* (потврђује или одриче), *пита*, или уз то *чуђење* исказује.

Примери. То је братац сеји вјеровао. — Сестрица се брату кунијаше. — Киша је ударила пљуском. — Зора беше мутна. — Што је теби, моја вјерна љубо? — Чија ће их мајка дочекати, чија л' браћа коње прихватити, чија л' сеја даром даривати? — Кад полазиш кући? — Из кога си села? — Ао Боже, да вељи си, свети! — Благо човјеку, коме господ не прима гријеха! — Ој Дунаве, ој ти реко силна, ала си умилна! — Лијепо ли је погледати уз високо ведро небо! — Ама сам озебао!

Неодређени начин скраћена додана реченица и део именскога прирока.

140. У *неодређеном начину* не именује се лице, број и време. Он долази као име глаголске радње, и употребљује се као скраћена, прироку додана реченица (нпр. ласно је *заповедати)*. Тога ради што је начин неодређени име глаголске радње, он се као глаголска именица и употребљује често у именскоме прироку као именски додатак глаголима, који су по свом значењу недовољан прирок (нпр.: то се не зове радити; стаде царе купити сватове итд.).

Начин неодређени може се растворити у начин одређени, којим се начином и скраћена у потпуну додану реченицу претвара.

Примери. Идем, царе, у Косово равно, за крст часни крвцу проље̄вати. — Знадијаху злато растопити, и са њиме ситне књиге писат', око себе рају свјетовати. — Да ли се ми учимо гледати и слушати? — А то ви сами често не можете ни знати ни разумјети. — Рано рани Туркиња ђевојка на Марицу бијелити платно. — Извади најпре брвно из ока својега, па ћеш онда видјети извадити трун из ока брата својега. — Тко се снизи к росној трави, санком кријепит' снагу тијела. — Не могоше темељ подигнути, а камо ли саградити града. — Немојте се тако завађати. — Стаде царе купити сватове. — Пак стану разговарати госта. — Немој свакој тици бити кобац. — Јер ти дуго боловати нећу. — Не дајте ме, ако Бога знате, узидати младу и зелену.

141. Кад је *начин неодређени* додана реченица уз *име* или уз *прилог*, онда се начином неодређеним казује она радња и бивање, за коју се главном реченицом говори, каква је или на што је. Начин неодређени уз име и прилог.

Примери. Боље јој је у земљи бити. — С тога је у највише примјера језик рђав и тежак разумјети. — Мука је погодити, лако је рећи. — Лакше је стећи него сачувати. — Лијеп је гледати, но какав је мирисати? — Ружно је смејати се туђој несрећи, па макар несрећник био и рђав човек. — Жени и човеку ружно је и срамотно без посла стајати. — Јер ми се чини лудо сужња послати, а кривице његове не јавити. — Срамота је сивоме соколу ћерат' дуго јато јаребица, па за себе не уловит' меса. — Необичан јунак погледати. — Да су Римљани достојни имати оне законе. — Зло је поћи, а горе не поћи. — Није вриједан брат његов звати се.

Служба начина заповедног.

142. При *начину заповедном* осим обична значења његова за заповедање, мољење, опомињање, световање, жељење, итд. ваља запамтити неке особине. Тако се може друго лице употребити место трећег.

Примери. Посади се, домаћине, нека ти је част! — Мучи, момче, тако т' Бога, окани се туге! — О мани се туђа света, ман' се зноја и невоље! — Видајмо се, док је раније, не кајмо се у невријеме. — Буди воља твоја. — Помози Бог! — А свак реци и помисли, да ј' у добар час. — Помагај, тко се још крстом крсти. — Ко је коњик, притежи колане; ко је пјешак, притежи опанке.

Начин заповедни значи допуштање.

143. Начин заповедни нема облика за прво лице једнине и за треће ни једнине ни множине. Кад би затребали, ти се облици казују облицима времена садашњег, пред које се у том случају стављају речце: *нека*, *да*. Тако се често даје глаголу смисао допуштања (пермисив, концесионал), који каткад излази једнак са жељењем. А тако сложена долазе тога ради понекад и она лица, која имају свој облик.

Примери. И ако погинем, нека погинем. — Пустите трупље, да га зверад разнесу, нека ми се не зна гроба на овом свијету. — Нека знаш, да си већ долијао. — Док има крви, нек се пролева. — Да играмо, да пјевамо, дока војна не имамо. — Ђурђев данче, кад ми опет дођеш, код матере мене да не нађеш! — Куд год ходиш, нека јадикујеш! — Част да ти је! — Посади се, домаћине, нека ти је част! — Ал' и нек све тако буде, немојте, браћо, да ропћете на свога краља. — Бог да прости! — Да Бог да! — Да си жив и здрав! — Да Бог сачува!

Начин заповедни исторички.

144. Начин заповедни употребљује се и у приповедању онако као садашње или будуће исто-

ричко, кад се међу прошастим радњама, о којима се приповеда, жели разликовати предња и потоња. У таком случају се потоња казује начином заповедним.

Примери. Онда сједне на коња, па тјерај за њима. — Пограбисмо пушке, те о рамо, па се вери и тамо и амо! — Кад се шћаше оћест' куд да иде, па обуци оне пусте токе, шал црвени свежи око главе, а пани му перчин низ рамена, двије пушке метни за појасом, и припаши мача о појасу, а у руку узми џефердара. — Дијете спопадне, па повуци тамо, повуци амо, али не може да је (букву) ишчупа. — Брже боље спреме се на пут, седну на коње, па бежи! — Стојша га дочека, те се ухвате у коштац, те се понеси!

145. *Начин погодбени* нема такође особитога облика, него се слаже од *прошастога придева* потребнога глагола и I *(свршеног) прећашњег* глагола *бити* (које у овом случају у трећем лицу множине нема *бише*, него *би)*. Начин овај значи, да може бити, или да се жели, или да обично бива оно што се њиме казује, те с тога реченице, у којима је, губе одређени и изречни облик. Као таке долазе те реченице и у приповедању и иначе, где се год неће што изреком и с потпуном одређеношћу да каже. Како тај начин значи могућност, претпостављајући повољне или противне погодбе, он је махом саставни део погодбених реченица. Служба начина погодбеног.

Примери. Овај господин у острву овом имађаше лепе дворе, у које често би преко лета с фамилијом долазио и по неколико дана провеселио се. — Како би оставио оца сама. — Грнуо би ватру рукама. — Жалост је ово за нашег оца била; више би пута, седећи, погледао на нас, и сузе би му на очи удариле. — Гладан будући ишао бих тамо, но уморан не

поуздах се у ноге. — Данас бих ти дао агалуке код нашега цара честитога. — Онде заноћи у једнога пустињика, па га запита, не би ли му знао казати што за девет златних пауница. — Почеше се разговарати, како би побегли. — Кад би дошла каква сирота пред кућу, снаха би свој залогај сироти уделила; кад би млеко од оваца носила кући, она где би год видела рупицу на путу, одмах би рекла: „Овде мора бити кака бубица“, пак би јој усула млека. — Ласно би било научити људе ономе, што не знаду, али нек' дер се нађе, ко ће их одучити од онога што знаду, ван да би свемогући Бог чудо хотео учинити. — Би ли каквих понуда? — И ја бих могао свршити на том приповијетку, да ми није само још једног догађаја. — Ако ли би ко имао, да се жали на какву неправду у селу, он би долазио међу људе на скуп. — А и сам, где би чуо да Турци ударе, да одмах пред њих изађе. — Један старац све би говорио, да би оном добро платио, ко би му казао, како може умрети.

д. СТАЊЕ РАДЊЕ ГЛАГОЛСКЕ.

Чега ради се разликује стање у казивању радње глаголске.

146. Како за казивање радње прелазних глагола (чл. 60.) треба *подмет*, од кога радња излази, или који је врши, и *предмет*, на коме се радња збива или врши — тако се и реченице с таким глаголима могу удесити, да им казивање почиње или од подмета (**Ја** сам *га* похвалио), или од предмета (*Он* је био **од мене** похваљен), према потреби или жељи, да се подмет или предмет истури као главни део реченице. Ако је реченица удешена тако, да казивање износи радно лице као подмет, онда је глагол *у радном стању*; ако ли је удешена тако, да казивање износи предмет (на коме се радња врши) као подмет, а прави

се подмет казује (ако је именован) у додатку, онда је глагол у *трпном стању*.

147. Тако трпно стање казује се у српскоме језику на два начина. Први је начин, да се употреби облик *трпнога глаг. придева*, *сложен са свима облицима глагола бити*. Тако се добијају за трпно стање сва времена. Пример ћемо показати на глаголу *хвалити*.

Како се српски језиком исказује трпно стање.

Начин неодређени: Бити хваљен.

Време сад.: Хваљен сам; *(да* или *ако)* будем хваљен итд.

Време пређ. I. (сврш.): Бих хваљен, итд.

Време пређ. II. (трајно): Бејах хваљен, итд.

Време пређ. сложено прво (прошло): Био сам хваљен, итд.

Време будуће: Бићу хваљен итд.

Начин заповедни: Буди хваљен, итд.

Начин погодбени: Био бих хваљен, итд.

Како значење трпнога гл. придева (чл. 138.) показује извршену радњу, то се значење одржава и у трпноме стању. Прави подмет долази у реченицама трпнога стања или у 2-ги падеж с предлогом *од*, или у 6-ти падеж без предлога. Реченице трпнога облика у ствари су реченице с именским прироком, у коме је глагол *бити* спојник а трпни придев именски део прирока.

Примери. За ово надање оптужен сам, царе Агрипа, од Јевреја. — Ој поносна богињо везаних очију, што си била слављена од народа свију. — Послан од старога владике црногорскога Петра. — Што је теби од Бога заповеђено. — Не буди од мене речено. — Поштован од свога народа. — Курјак сав издрпат од паса — Биће покорен од свију и суђен од свију. — Ливаде су урешене бијелим цвијетом и црвеним. — Који су освећени Богом оцем и одржани Исусом Христом. — Стијешњени врагом и ђаволом.

— Да моја књига од свакога рода и века људи добро буде примљена.

Напомена. Као што се види, реченице се могу из једнога стања у друго обртати, и добро је задавати ученицима, да то чине. Начин је овакав. Кад се радно стање преводи у трпно, *предмет* долази у први падеж, те се поставља као подмет реченице; а глагол из прирока обрће се у трпно стање истога времена, по горе показаном начину. У томе ваља пазити, да се због поменутога значења трпнога гл. придева тешко може замислити право садашње време у трпноме начину. Прави подмет, као што је казано, долази у додатак, и то или у други падеж с предлогом *од*, или у шести падеж без предлога, како је где наручније.

Трпно стање у реченицама с неказаним подметом

148. Најчешће је овако трпно стање у прелазних глагола, кад су у реченицама, у којима се прави (радни) подмет прећуткује (као што је у реченицама без подмета) или не именује, јер се казивање више обзире на предмет него на подмет.

Примери. Да разгледамо, што је до сад на томе пољу урађено. — Тако је писано. — Суђено је. — Сви су му путови отворени. — Откривен је накао пред њим. — Али још није казано што је најлепше. — И ти ћеш бити благословен. — По чадору окол' у околоразастрти лепи сази. — Ако будем добру рабру дата. — Иза гдекоје кривице биле су одређене жртве. — Куће не бјеху пограђене. — Постављени бише вратари и певачи. — Јер ти је боље, да погине један од удова твојијех, него ли све тијело твоје да буде бачено у пакао. — Овај човјек могаше бити пуштен, да не рече, да хоће к ћесару. — Да ће тако бити, као што ми би речено. — Знано буди пред сваким судом и правим људима.

Трпно стање, казано повратном заменицом „се“.

149. На други се начин казује трпно стање у српском језику, кад се облицима глаголским дода заменица свакога лица *се*. У том случају

прави подмет долази као додатак прироку у 6-ом падежу без предлога, или у 2-ом с предлогом *од*.

Примери. Јер једноме се даје духом ријеч премудрости. — Јер ће се мном умножити дани твоји, и додаће ти се године животу. — Благословима праведнијех људи подиже се град, а с уста безбожничких раскопава се. — А од кола, које игра пред кућом, запјева се: првијенче господине! — Ту су се за заслуге похвале и венци и др. давали. — Науке морале су се пером писати. — Код нас господе никад се не нарећује. — Снијева му се, да иде некуд за крстима, и ђе се шљегло некаквога пука. — При другој прилици више ће се о томе беседити. — Не деле се више крвави мегдани. — Питаће се, на што је коме живот овај дат. — Ако је и до половине царства, даће ти се. — Да вам је, дакле, на знање, да се незнабошцима посла спасење божије. — Осим тога плаћало се везиру по сто гроша.

5. Питање у реченицама.

150. Кад је ма који члан реченице (подмет, прирок, предмет или који год од додатака) или са свим непознат, или неизвестан, може се за њ питати, у ком се послу употребљују упитне заменице и прироци. Реченице, у којима се тако што случи, јесу *упитне реченице*. Кад се пита?

151. *Питање* се може тицати или *подмета* или *предмета* или *додатака* њихових. Ако су са свим непознати, долази питање за лица заменицом *ко*, за остало заменицом *шта*. Ако ли само није извесно оно, што се о њима мисли, онда се уз речи, које су тај неизвестан подмет и прирок, употребљују упитне заменице, прилози и свезе: *какав*, *који*, *чиј*, *како*, *да*, *зар*, *ли* итд. Како се пита за подмет, предмет и додатке њихове?

Примери. Ко силази оно туда? — Да л' то вранац његов иде? — Шта ви тражите? — Ти ли си се царе учинио? — Је л' суза оно, крв ли из срца нечијег? — Какве тебе савладаше виле данас, брате, у морској отоци? — Да ја видим двије силне војске, чија л' гине, чија л' задобива? — Чија с' љуба, чија ли си сеја? — Да л' је кула славног кнез-Лазара? — Хоће л' поље магла притиснути, да л' је магла, да л' је српска војска? — Шта треба деци да чине, те да буду добра? — Што је тебе, моја вјерна љубо? — Зар сам ја чувар брата својега? — А да што би рекли, да то буде?

Како се пита за прирок?

152. Исто тако питање се може тицати *прирока.* У том случају глагол (помоћни, ако је време сложено) најчешће излази напред, додаје му се упитна речца *ли*, или се преда њ стављају упитне речце: *зар*, *да*, *еда*, итд. У одговору глагол се (у сложеним временима помоћни) понавља, нпр.: Видиш ли? — Видим. — Јеси ли дошао? — Јесам, или: Дошао сам.

Примери. Идете ли сви заједно? — Јесте ли здраво приспели? — Јеси ли ноћас спавао? — Хоћеш ли сутра доћи к мени? — Није ли ти отворен свет на све стране? — Србин жели!.. А ви хоћете ли? — Та зар би тако презрели вас? — Да нијеси о злу чијему вијећао? — Еда ли га валовита бурна вода где занела? Еда ли је громовита удрила га гдегод стрела? — Еда ли је Бог неправедан, кад се срди? — Јеси ли ми данас у животу?

Како се пита за додатке прирокове.

153. Исто тако се може питати за остале додатке прирокове, као што су: *место, време*, *начин*, *узрок* и *различити падежни додаци.* Питање се почиње прилогом, или заменицом према томе, о чему се пита. Тако су за *место* упитни прилози: *где*, *камо*, *куд*, *одакле*, *откле*, *откуд*,

итд.; за *начин: како*; за *узрок: за што, што, рашта;* за *време: кад, докле* итд.; а за различне падежне додатке пита се упитним заменицама с предлогом и без предлога.

Примери: Ах пусти моји дарови, коме ми шћасте остати? — Одакле су они? — Да куд ће ти покор и срамота? — Ђе си, брате, од Сења Тадија? — Куд се ђеде цар-Немање благо? — Како бисмо дете омразили и са светлим царем завадили? — Том се чуди царе господине, откуд чедо у гори зеленој? — Зар да се ми без тебе међ' Србље вратимо? — Камо теби брада јучерања? — Ој, ђевере, камо твоја снаша? — За што се не кажете? — Што вам песма колом не окреће? — Што ће момци, што оружје св'јетло, што ли коњи, што ли чадорови? — О ти, вишња сило, кад ћеш ми помоћи? — Царе Лазо, честито кољено, коме ћеш се привољети царству? — Рашта ове горе уздрхташе?

154. Реченице с упитним обликом служе каткад и за казивање дивљења. Упитне реченице казују дивљење.

Примери. Ао Боже, да вељи си свети, ао свете, да леп ли си клети! — Златни кове и сребрни, лијепо ли сјаш! Првијенче, мудра главо, да много ти знаш! — Бесомучно л' ти је то голобрадо момче, подсмевајући се рече Самуило! — Лијепо ли је погледати уз високо ведро небо! — Лијепо ли ова сабља чита! Дивно ли нас данас разговори! — Да чудно ли с главе погибосмо! — Лијепо ли могах без ове главобоље! — Скупо ли продаде онога старца.

6. Одрицање.

155. Кад се глаголом, који је у прироку, хоће да одрече подмету оно, што се о њему говори, стављa се пред глагол прилог *не*, који Одрицање у прироку.

се пише увек одвојено од глагола. Ако је време сложено или прирок састављен, онда се прилог *не* ставља пред помоћни глагол, или пред глагол, који је саставак.

Примери. Не помаже неправедно благо. — Јер не познају онога, који ме је послао. — С почетка нијесам на то ни мотрио. — Не бој се, мој синко, ја нијесам за друго дошла, него да те дарујем. — Око моје неће више видјети добра. — Шта ти знаш, што ми не бисмо знали? — Шта разумијеш, што не би било у нас? — А тако ме не родила мајка, већ кобила, која коња мога, и мушкијем не пасала пасом, и турскијем не назвала гласом, покупићу по Босни јунаке. — Никад санку вјеровати није. — Да ми неће бити просто, ако целу књигу на српски не преведем. — Што ти не би већ било закопа у Црној Гори, ни живљења међу Србима. — Ту нема гријеха ни јада.

Напомена. У *глаголским* облицима ово се *не* свуда одваја, ако није с глаголом гласовно сажето у једну реч. Тај је случај у *несам, нисам, нијесам.* У *несам* на прилику, то се *не* за то не одваја што је *несам* постало од *не јесам* сливањем гласова *еје* у старинско ѣ још у старо време нашега језика, чему је доказ горе наведени тространи изговор према три српска говора. Тај је случај у глаголу *немати* (од *не имати*). Тај је случај у времену садаш. глагола *хтети* — *нећу,* за које Миклошић (Vergl. Gramm. IV. 172) држи да је постало сажимањем из *не хоћу.* Да се *не* при овој прилици ставља пред *хоћу* (пун облик) а не пред *ћу* (скраћен) доказ му је мало пре помињато *јесам.* Други је доказ дуго *е*, које се без сажимања нема чим објаснити. — Не одваја се *не* ни у оним случајима, кад оно, сложивши се с глаголом, промени му значење, као што је *нестати* које не значи *не стати*, већ *ишчезнути.* Глаголски трпни придев припада целом својом службом међу имена и ту се при одвајању *не* ваља држати правила за имена, у којих се *не* никад не одваја. —

156. У *начину заповедном* или се може поступати по овом правилу, на прилику: *не чини*, *нек не чини* итд., или се при одрицању може тај начин сложити из глагола *немој* итд. и начина неодређеног онога глагола, од кога се хоће начин заповедни. Неодређени начин може каткад доћи и растворен, као додата реченица.

Начин заповедни са „немој".

Примери. Немој певати. — Немојте плакати. — Немојте се љутити детета и слушкиње ради. — Немој завидјети насилнику. — Пустите ме, да идем господару своjему, немојте ме заустављати. — Реци ћу Богу: немој ме осудити! — Дакле немојте, браћо, губити надежде, јер ће све добро бити. — Немојмо, људи, тако пренаглити, него се разаберимо. — Немојте ни најмање да сумњате о томе.

157. Ако се одрицање шири на две или више реченица, или на два или више додатака, онда се за савез, место *и* — *и*, *или* — *или* при потврђивању, узима при одрицању: *ни* — *ни* (*нити* — *нити*).

Одрицање кроз више реченица или додатака.

Примери. Више се нису играли, нити су марили једно за друго. — Не звекеће гвожђе светло, нити грме смртне цеви, ни на лаган ступај ногу озивљу се сјајне токе. — Ни си гладног нахранила, ни жеднога напојила, нит' си гола преодела, нити боса преобула. — У себе се поуздати немој, ни у руку, ни у бритку сабљу, ни у твоје копље отровано. — Остала је твоја замјеница ни код мога ни код твога двора, ни код моје, ни код своје мајке. — У свијет га још није таквога ни ко чуо, нити ко видио. — Мрзнији су ми они, него Турци, а ни мислим за њих ни за Турке. — Није бабо расковао благо на нападаке ни на бојна копља. — Разуман човјек нити је страшљив, нити пак преко мјере слободан.

Неодређене заменице и прилози у одреченој реченици.

158. Ако у реченици с одреченим глаголом дођу какве неодређене (трећега непознатог лица) заменице и прилози, па је одрицање опште, онда те заменице узимају одречни облик, слажући се са прилогом *ни* (*нико*, *ништа*, *никад*, *нигде* итд.). Број *један* једначи се и у овоме са оваким заменицама (упор. чл. 59). Кад ли пред тако одречене заменице дође какав предлог, место му је међу *ни* и *заменицом*: *ни у кога*, *ни по што*, *ни на кога* (место: *у никога*, *по ништо*, *на никога* итд).

Примери. Али му нико ништа не умједне и не хтједне казати. — Кад погледаш с града изнад себе, ништа немаш лијепо вићети. (Упореди с овим: Немам ти шта казати. Ништа не хити, нити што изостави). — Од сад се не прашта више ниједна кривда. — Како нијесу они у томе послу ниједан. (Упореди с овим: Да чува џебану као очи своје у глави, и да се не би један фишек у залуд потрошио). — Други нико није знао ништа. — Нико није дошао. — Никоме није лакше помоћи него вама. — Некакав момак, врло лењив, који никаквог заната није имао. (Упореди с овим: Да не би могли Арнаути крадом пакост какву учинити). — Никад санку вјеровати није. — Ничије силе он се не боји. — Не куните се никако. — Да се више ни у шта не меша. — Он ти се ни на какве уговоре предао није. — Ако би ко дошао, да не каже за њих ни по што. — Да се не би нико усудио ни под који начин једну кућу у немачку страну претурити. — Никако се немој ни с ким разговарати. — Онда већ нисам ни на шта мислио.

Напомена. С овим правилом не треба мешати неодређене заменице сложене са *не*. У њих одрицање иде са свим обично, н. пр.: Неко се за лист сакрије, а неко не може ни за дуб. —

159. При глаголима и у реченицама, које значе бојазан или закраћивање, реченица, којом се казује оно од чега је бојазан или што се закраћује, долази у одреченом облику.

Реченице бојазни или закраћивања, међу се у одречан облик.

Примери. Јер су честе у Латина страже, па се бојим, да те не ухвате. — Бојим се, да није пошао у Требиње, да те давом чини. — Како се не бојиш, да земља под тобом не пропадне, или да те гром из ведра неба не удари. — Но ја се бојим, да ти ниси побегао. — Добро ће бити, јербо ја све стрепим, да откуд на нас не натрапају. — Јер јој Мардохеј бјеше забранио, да не казује. — Него ми је жао било, да збрана милостиња моме манастиру без мене не пропадне[1]. — У мени постане неко подозрење, да ме онај за мном идући с даске не стровали. — Јер га је страх, да се не утопи. — Али се ја на то нећу потписати, нити се противим, да тако не буде.

160. Одрицање се може оснажити особитим истављањем онога, чега се одрицање тиче, или по чему се сила одрицања види. У таким се примерима често осећа прикривено поређење, које би се, кад би било изречено, везало за реченицу прилогом *камо ли*, што доиста и бива у гдекојим примерима. Речи, које се за овако снажење одрицања употребљују, долазе са свезом *ни*.

Снажење одрицања истављањем појединих речи.

Примери. Нећемо га помињати ни жива ни мртва. — Који не знаду ни да сам жив. — Ја ти сад печена ћурка не донесох, ниси ни то заслужио. — Ти нијеси ни чуо јунака, да камо ли очима видио. — На то Тале ни да гледа неће. — Не знам ни ја сам како. — Не вриједи ни луле духана. —

---

[1] Овде је *страховање* више *смислом*, него *правце* изречено.

Б.

СИНТАКСА СЛОЖЕНИХ РЕЧЕНИЦА.

1. Врсте сложених реченица.

Шта су приређене реченице.

161. Везивање више простих реченица у једну сложену реченицу бива на два главна начина: *приређивањем* и *подређивањем*, са чега се и могу звати *приређеним* или *подређеним сложеним реченицама*.

1. *Приређивањем* (coordinatio) су реченице сложене, кад се тако једна с другом у сложену реченицу саставе, да све просте реченице стоје једна према другој као засебни делови и да ниједна није везана ни за какав део пређашње реченице начином, којим се реченични додаци или допуне за своју главну реч или реченицу везују (чл. 15.). Тога ради су сви делови приређивањем сложене реченице међу собом једнаки и један од другога независни. *Приређивањем* у једну сложену реченицу састављене просте реченице могу бити повезане једна за другу различитим свезама, или могу једна за другом и просто без икаквих свеза следовати.

Примери. Страшно риче запад ветар, тресак млати бор и раст. — И народи подигоше с', бише крепки, бише славни. — Обазре се и погледа на ме, с' себе скиде коласту аздију, с'

себе скиде, па је мени даде. — Измиче га из те многе крвце, умива га хлађаном водицом. — Мајка преде танку жицу, а синчић пред њоме седи мали, држи тицу, па се игра њоме. — Уз'о б' гусле, ал' ми дркће рука; запев'о бих, али сам промука'. — Муж је бранич жене и ђетета, народ бранич цркве и племена.

2. *Подређивањем* (subordinatio) су пак сложене реченице онда, кад је мисао, казана у једној, проста допуна или додатак мисли или речи друге реченице. Тога ради просте реченице, *подређивањем* у једну сложену реченицу састављене, не само да *нису међу собом једнаке*, него су свагда *зависношћу једна с другом повезане* тако, да се у сложеној реченици, подређивањем склопљеној, мора разликовати *главна* и *споредна*. *Главна* је реченица у подређивањем сложеним реченицама средиште, око којега се *споредне* реченице нижу, везујући се за поједине речи главне реченице, којима су додатак, или једна за другу.

Шта су подређене реченице.

Примери. На источној водопађи Мироча извире један поток, који се доцније зове Јабуча. — Сељаци већ мисле, да је он и онемео. — И кад би дошао чијој кући, обично би стао уз врата. — Ако се наша нахија дигне, ти ћеш одмах отићи у устанике. — Ми ћемо живети како сами хоћемо. — Не говорећи више ником ни речи, Асан пушташе узде коњу да граби брже. — Сакуј мени статве и брдила, и остало што стану ваљаде. — Та устани, Никола, да идемо у гору, да правимо корабе, да возимо душице с овог света на онај. — Тада ће се куповати њиве у овој земљи, за коју ви кажете да је пуста. — Ја љубим оне који мене љубе. — Виче на уласку у град, гдје се отворају врата. — Немој ме се оглушити, док сам жив. — Милош и Сава другари су, откако су зазнали за се.

Начини приређивања и подређивања у животу су испреплетани.

162. Ма да су у правилу овако јасно подељене међу собом *реченице сложене приређивањем и подређивањем*, и ма да се у подређеним реченицама оштро двоје *реченице главне од споредних* — у говору су ти начини често један с другим испреплетани. Начини приређивања и подређивања долазе на изменце, час један, час други, у једном истом низу простих реченица; реченице се с једног гледишта виде као главне, а с другога као споредне, као год што додаци подметови и пирокови према својој главној речи изгледају као *додаци*, а према својим додацима су они сами главна реч. Споредне реченице, кад их је више у једној, подређивањем сложеној реченици, могу међу собом стајати као подређене и приређене, могу све припадати једној главној реченици, или појединце редом једна према другој стајати час као главна, час као споредна.

Каткада се главне са својим споредним сматрају као целине (чланови), па се те целине као чланови међу једна уз другу *приређивањем* или *подређивањем.* У говореном и писаном слогу гранају се на све стране разлике овога низања, а овде ћемо додати само неколико примера.

Примери.

I. 1 Дигоше се свати путовати, 2 сваки иде, 3 како који може, 4 Милић оде, 5 како коњиц може.

Чланови су: 1-ва; 2-га и 3-ћа; 4-та и 5-та. Споредне су: 3-ћа, подређена 2-ој; 5-та, подређена 4-ој.

II. 1 Који оно добар јунак бјеше, 2 што један пут бритком сабљом мане, 3 пак двадесет осијече глава.

Овде је 2-га подређена 1-ој; а 2-га и 3-ћа су приређене једна другој.

III. 1 Ако је квасац свет, 2 то је и тијесто; 3 а ако је коријен свет, 4 то су и гране.

Овде су чланови: 1-ва и 2-га према 3-ћој и 4-ој, и то у приређеном начину. Међу собом су: 1-ва подређена 2-ој као погодба, а тако исто 3-ћа 4-тој.

IV. 1 Кад смо пошли, 2 дигла се весела вика, смех и шала, 3 јер смо се више ваљали и тоциљали, 4 него што смо корачали.

Чланови су приређени: 1-ва и 2-га према 3-ој и 4-ој. Даље: 2-га је главна, и њојзи је 1-ва додатак за време; 3-ћа и 4-та су подређене ради поређења.

V. 1 Каже им се, 2 ко је сада господар, 3 да није ту, 4 него је оставио пред овом војском својега војводу Лому, 5 но што би ради, 6 да њему објаве.

Овде 1-ва, 2-га, 3-ћа и 4-та с једне и 5-та и 6-та с друге стране стоје као два приређена супротна члана. Међу собом 2-га, 3-ћа, 4-та долазе као споредне, подређене 1-ој, а од њих је 3-ћа подређена непосредно 1-ој, 2-га је подређена 3-ој, која је према њој независна, а 4-та је као супротна приређена 3-ој; на послетку 6-та као споредна подређена је 5-ој.

VI. 1 Ја сам наумио, 2 да је мало намучим, 3 и да је научим, 4 еда би се како поправила.

Овде је 1-ва главна, 2-га и 3-ћа су њој подређене, а међу собом приређене, а 4-та је подређена 3-ој.

VII. 1 Смислим 2 казати оно 3 што није, 4 не бих ли се барем доста насмејао.

Овде је 1-ва главна, 2-га, 3-ћа и 4-та њој су подређене, но тако, да је 2-га подређена 1-ој, 3-ћа — 2-ој, а 4-та — 2-ој.

VIII. 1 Је ли младић што учио, 2 и је ли што научио, 3 не зна се; 4 али је живео онако, 5 како живе они, 6 који се не баве науком.

Овде су реченице 1-ва, 2-га, 3-ћа један члан а 4-та, 5-та и 6-та други, и та су два члана један другом приређени. У првоме члану 3-ћа је реченица главна, а њој су подређене 1-ва и 2-га, које су опет међу собом приређене. У другоме члану 5-та је главна, овој је подређена 6-та; 6-та је опет главна према 7-ој, која је подређена 6-ој.

А. Приређивањем сложене реченице.

163. Начин приређивања независних сложених реченица може бити према *спојености*, *раз-* Различити начини приређивања.

двојености, *супротности* или *узрочности* мисли̑, које се у изреку везују.

Спојни начин приређивања.

Спојним начином су приређене реченице, које обичним начином просто једна за другом следују, и то или без икаквих свеза, или скопчане свезама: *и*, *а*, *па (пак)*, *те (тер)*, и упитном речцом *ли*.

Примери. Дете једва дочека и пође с њим. — Пева путник, па силази кроз камење низ планину. — Књигу пише Жура Вукашине, тајно пише, а тајно је шаље. — Био један човек, па имао јединца сина. — Ја ћу живет', па умрети. — Пробудиш ме, па пратиш и гониш по вас дан. — По свршетку метанише и целива му десницу, пак сједну оба на разговор. — Здрав да си ми, војвода Милошу, па ми и ти штогод проговори. — Расрди се млађани Ненаде, пак удари на триест јунака. — Шта плива гором, долом, те прља бели снег? — Он иште, те иште. — Тако њему Бог и срећа даде, те ухвати рибу златнокрилу. — Ченгићи, Љубовићи и многи други посташе аге, тер су народу хуђи но Турци дошљаци. — Надањем се веселите, у невољи трпите, у молитви будите једнако. — Душа ми се разиграла, срећа ми је пропевала. — Ко би мене воде напојио, ко ли би ми хладак начинио, тај би души мјесто ухватио.

Раздвојни начин приређивања.

164. *Раздвојним су начином* приређене *реченице*, у којима се набраја више једнаких међу собом чланова, али се не показује, да они чине целину, него да сваки члан по вољи може опстати искључујући остале. Овакe се реченице скопчавају свезама *или — или*, *а — а*, *али — али*, *ја — ја*, *јали — јали*, *ни — ни*, *нити — нити*, *(воља — воља*, *које — које)* — И овакe реченице могу се приређивати без свеза, осо-

бито кад је у њима прошасти глаголски придев (I. придев. Упор. чл. 137.).

Примери. Или купи халат, ил' остави занат. — Ствар немогућа, а о њој мислио, а је у животу тражио. — Ја право, ја никако. — Но ал' чујеш, али и не чујеш у Призрену у бијелу граду поглавицу Леку капетана. — Али волиш по мору пливати, али волиш на ватри горети, али волиш да те растргнемо. — Донеси ми једну купу вина, јали вина, јали воде хладне. — Јали отми, јал' за благо купи. — Ни вриједну теци, ни мало вриједну остави. — Ни горе посијеци, ни без дрва дома дођи. — Нити грми, нит' се земља тресе, нит' удара море о брегове. — Познао ме тко, да сам роб, не познао — морам тражити што јести. — Вољ' ти пити, вољ' ти капу купити. — Трећи с' десет по гори разбеже, које к гори, које к води хладној. — Афис-паша на скоро по том које од срамоте, а које може бити и од страха што је тај посао тако рђаво свршио, и умре на пречац. — Изгрћу се виногради, које да се трава шкодљива истреби, које пак да се земља испод чокоћа извуче. — Сетимо се, да смо мрнарски синови, и да ћемо и сами бити мрнари, а пре а после.

Начин приређивања по супротности.

165. Кад ли се у једној реченици казује мисао, противна мисли друге реченице, онда су таке приређене реченице *супротне*, и обично се скопчавају свезама *а (ја)*, *али*, *ну* [1], *него (но)*, *већ*, *ама*. Каткада се супротне реченице постављају једна уз другу без икакве свезе, а каткада се везују упитним обликом.

Примери. Сан је лажа, а Бог је истина. — Ту је Милош, а ту је и Вук. — Ја нерадо о

[1] Ст. слов. нѫ и нъ српски ноу и на (види те речи у Даничића рјечнику), руски *ну* и *но*. Књижевним познатим путем уобичајило се ово последње и код нас, али је неправилно, и од његаваља разликовати *но* постало гласовним сажимањем од *него*: Боље је свашто јести *но* свашто говорити.

смрти говорим, али без икаквог страха очекујем последње вече свог живота. — Не реси га ни сребро ни злато, него крјепост и мантија црна. — Ми нијесмо дошли да се с вама бијемо, него да вас питамо, од кога вам је криво. — Сакуп овај на зло не приличи, но на радост и на вјечну дику цијелога рода хришћанскога. — То не било јарко сунце, већ то били брат и сеја. — Није мени моја рана тешка, већ је мени на срдашцу тешко. — Можда ће ми се казати, да разговор брата и сестре прате ти исти добици, ама ја сумњам, пошто прилике нису са свим сличне. — Онамо га глад, и горе . . . туђин чека, овде ропство тешко и муке крваве. — Вукашин чека на милог сина, на правду Урош и домовина. — Ко је вјера, ко ли је невјера. — Чиј је био прије, а чиј ли је сада. — Обноћ греде, а обдан почива; јунак негда, сад не јунак више. — Није свако тијело једно тијело, него је друго тијело човјечије, а друго скотско, а друго рибље, а друго птичије.

Б. Подређивањем сложене реченице.

Различити начини подређивања.

166. Подређивањем сложене реченице разликују се по оној свези, коју има подређена са главном. Подређена пак реченица у ствари није ништа друго, него *у читаву реченицу раширен* обичан додатак којега год дела главне реченице, подмета, прирока или предмета. Разгледајући по томе подређене реченице оне се могу поделити по природи самих додатака главних реченичних делова, те могу исказивати:

а. Додатак подмету или предмету;
б. Предмет или додатак прироку;
в. Намеру;
г. Погодбу (услов);

д. Допуштање (пермисив);
ђ. Поређење;
е. Време;
ж. Место;
з. Последицу или узрок.

а. Подређена реченица додатак подмету или предмету.

Додатак подмету и пироку раширен у додату реченицу.

167. Подређене реченице, које објашњавају подмет или предмет, скопчавају се за своју главну реч односним или трећега непознатог лица заменицама, каткад прилогом *где* или свезом *да*. Примери се могу поделити на две гомиле по томе, што главна реч може бити именица или заменица. С предметом се могу уједначити и други именични додаци, а с подметом именице, које су део састављенога прирока. На прво место узимамо случајеве, кад је главна реч именица.

Примери. Народ пак, коме је зулум и онако био додијао, стане се већма и већма бунити. — Био некакав богоугодни калуђер, бијеле браде и главе, који се вазда Богу мољаше. — Тале држи дренову батину, у којој је хиљаду клинаца. — Он је нашао себи девојку, какву свака земља нема. — Али ми ћемо да се задовољимо природом, што је близу нас. — Сто пута сам гледао облаке, ђе из мора дођу на гомиле. — Угледа у чести овна, где се заплео роговима. — Са чим ћете изаћ' пред Милоша и пред друге српске витезове, који живе докле сунце грије. — Зар од жира, који испадне из детиње ручице, неће онако велик грм израсти као и иначе? — Те се помоћу једнога пријатеља позна са српским трговцем Стефаном Живковићем, који је из Београда био утекао од зулума дахијскога. — Нема неприлике, у којој заједнички посао не би разгалио патнике. — Она се у разговор,

макар какве науке он био, умешати могла. — Ово је последњи час, где сунце греје Милорада бедна. — Ах, има још један пут, да се верна крв бадава не просипа. — То је знак и појав, да нас изгубити хоћете. — Ту нађоше једну невјестицу, ђе јој горе и ноге и руке. — Ако би још било потребе, да ти се то напомиње. — Глас је био, да ћеш му ти ћер твоју дати. — Нема од хиљаду глава једна, да није кадра на дан барем седам врста запамтити.

Заменица одређеног лица у главној, а неодређеног у споредној реченици.

168. Но догађа се, да је главна реч (била подмет или предмет) заменица. У таком случају обично су заменице одређенога лица у главној реченици, а подређена се реченица почиње заменицама трећега непознатог лица. Заменица главне реченице често се не казује.

Примери. Који продре жив, он нагне у Босну, куд му се пречe учини. — Она браћа, што се добро хвале, братац брата познат' не могаше. — Онај, који вас је створио, обдржава вас. — Војске млого није имао, да одвоји што и да пошаље пред ове Турке, а оно, што је било око града, бојао се омалити. — Срећа је оно, што људи за срећу држе. — Што је немо, проговориће ти; што је слепо, све ће прогледати. — Што још црње беше за њих, то је, што се нису могли да споразумеју с овим приморцима. — Ко би мене воде напојио, ко ли би ми хладак начинио, тај би души мјесто ухватио. — Ко погине, умрети на постељи неће. — Што им је на срцу, то им је и на језику. — Злотвор љуцког рода настоји око сваке душе православне; коју нађе слабу, ту и заплијени. — Ви сви, који сте из босанског пашалука, излазите на поље. — Гуска колико леда може прождријети, онолико ће и одбити. — Што мајстори за дан га саграде, то све вила за ноћ обаљује. — Све јој, што је и како је, каза. — Не смијемо ништа започети, што би народ витештву зажегло.

б. Подређена реченица уз прелазне глаголе као предмет.

169. Уз прелазне глаголе може потребати да се оно, што се исказује предметом, каже целом једном реченицом. Таке реченице, што заступају предмет, скопчавају се за своју главну реченицу заменицама или свезама: *да*, *где*, *како*, *е*, итд. или упитном честицом *ли*, или савезном заменицом, или стоје без икаквог савезног знака. И остали падежни додаци или просте допуне прирокове, у којима се казује оно, што се глаголом врши, могу се исто овако као предмет развити у читаву подређену реченицу.

Предмет раширен у додату реченицу.

Примери. Па се крило на чекрк окреће, те казује, који вјетар пуше. — Ми ћемо њима казати, на кога смо се подигли; а они ће знати, за што смо се подигли. — Видим, како је данас. — Види хоџа, да се преварио, а не зна, како ће одступити од своје ријечи. — Бог зна, јесам ли и толико заслужио. — И рекоше, Бог им опростио, да сам велики зликовац. — Кад дођемо у двор к моме оцу, он ће теби давати, што год заиштеш. — Чује у шуми неку писку, а не знадијаше, шта је. — Па ми реци, говорим ли право. — Љутит ага мрко гледа, гдје се силом дивит' мора силан арслан горском мишу. — Те се боји где ће погинути. — Да не би Срби опазили, гдје они беже. — Или ваљда краљ мисли, да ми не знамо, како ваља за свог цара умрети. — Међу собом вијеће учиниле, којом ће га смрћу уморити. — Колико ноћце ноћас би, не вргох санка на очи, слушајућ' коло ђе игра. — По неки болесник нада се, да ће дуго живети. — Пошто је дуго времена вино из бачве точила, стане се чудити како вино једнако тече. —

в. Подређена реченица за намеру.

Подређеном се реченицом казује намера.

170. Кад се у подређеној реченици казује *намера* радње, исказане у главној реченици, онда се подређена реченица скопчава за глагол главне реченице свезама: *да, еда (једа), нека, како*, или се узима упитни реченични облик и погодбени начин.

Примери. Иде брату у другу одају, да он буди брата Драгутина. — Он продаје девет винограда, не би ли се одужио дуга. — Једва смо се овамо савили, еда како ви то претечете. — Пошљите му лист књиге бијеле, нека дође граду Вучитрну. — Подај му, нека једе. -- Нек се Срби тријебе братском враждом, како би му лакше било пашовати. — Ил' ми кажи, шта да чиним, да те смирим и утешим. — Макни српом, да ти видим руку. — Даћемо ти мор-доламу, да нам поиграш. — Тада пође да купи мало земље, да би мртваца својега у своју земљу укопао. — Да га замолим, не би ли ми учинио милост. — Да им тако притужи, не би ли они показали и остало своје друштво. — Дуждевић ме зове у сватове, да му будем девер код девојке. — Па ћемо сутра ићи на салаш, да носимо пастирима, нека се и они провеселе. — Ал' тек што ти нога крочи, да униђе у пећину. — Једно Туре измакнуло било, не би л' Јанку уграбило главу.

г. Подређена реченица за погодбу.

Подређеном се реченицом казује погодба.

171. Кад се у подређеној реченици казује *погодба, по коју може или не може бити оно што се казује у главној реченици*, онда се подређена скопчава за главну или упитним реченичним обликом или свезама и прилозима: *да, ако, кад, док, (докле).*

Примери. Да из неба плаха киша падне, ниђе не би на земљицу пала, већ на добре коње ил' јунаке. — Да ти можеш добит' агалуке, најприје би себе извадио. — Да ти имаш крила соколова, пак да паднеш из неба ведрога, перје меса не би изнијело. — Ако суђено буде, ја сам рад издати још ове књиге на свијет. — Ако види, да су Римљани достојни имати оне законе, да им их да; ако ли нађе, да Римљани због свога незнања нису достојни Солонових закона, а он да их врати натраг. — Ако Афис-паша дође са триста људи, да га примимо у Београд; ако ли поведе више, да се бијемо с њим. — Кад би сви људи били и разумни и правдољубиви, не би било међу њима ни кавге ни неслоге. — Кад би трговац свагда добивао, не би се звао трговац, него продавалац. — Кад би пророци били, не би били људи. — Докле гођ Бог човеку не узме ум, не може мал. — Док пушка не пукне, чути се не може. — Док се човек дима не надими, не може се ватре нагријати. — Ал' да вјетру дадеш плећи, тер да гледнеш низ вјетар равнином, видио би гдје скуп људи ступа. — Не дајте ме, ако Бога знате, узидати младу и зелену. — Видиш ли само приличан начин, да можеш побећи, бежи. — Мислиш ли ме мртва пожалити, пожали ме, док сам у животу. — Србин жели, а ви хоћете ли? . . . срећа, нада, будућност у вас. — Ако вранац буде среће старе, под тобом ће вранац испливати.

д. Подређена реченица за уступање или допуштање.

172. Догађа се, да се у подређеној реченици казује погодба, по коју може или не може бити мисао главне реченице, али се ипак уступа или допушта оно, што се казује у главној реченици, извршила се или не извршила погодба у подређеној реченици наведена. Подређене реченице,

Подређеном се реченицом казује уступање или допуштање.

у којима се тако *уступна* погодба казује, скопчавају се за главну свезама: *нек*, *да*, *и*, *ако*, *ако и*, *макар*, *премда*, *ма*, *(ма да)*, *буд' (буди)*, *баш и да*. Исто значење има и прошасти глаголски придев, кад значи жељење. Тај пр. гл. придев може доћи и два пут једно за другим, други пут са свезом *да (Ко био* или: *Ко био, да био)*. Исто тако долази два пут једно за другим иста уступна реченица, кад је у првој подмет *заменица непознатог трећег лица*, или се у њој налази таке врсте прилог *(као, где* итд.), а друга се за прву везује свезом *да (Ко си, да си; Где је, да је* и тако даље).

Примери. Али и нек све тако буде, немојте, браћо, да ропћете на свога краља. — Нек' осуши, ал' за што пресуши? — Ја сам синоћ у вас на конаку био. А чобан му одговори: нека си био, пут те нанио. — Да то вера и подноси, Омер-ага се ласно не би дао предати Србима. — Ако и нису Срби ударали на ове Турке, они су цело лето једнако ударали на Србе. — Љубав никад не престаје, а пророштво ако ће и престати, језици ако ће и умукнути, разума ако ће нестати. — Ако је црн, није ђаво. — Мајмун је мајмун, ако ћеш га у какве хаљине облачити. — Макар колико да је измајсторисан и дотеран човечији говор, опет му је јамачно корен у природи. — Ружно је смејати се туђој несрећи, па макар несрећник био и рђав човек. — А ја нећу Турчин бити, макар главу на раменима више не носио. — Морам га објавити и истину казати, макар се ко и наругао. — Најпосле да прокушамо, премда ја не стојим добар за следства. — Његови појмови, ма колико да буду недотупавни, ницаће из спољнога света. — Буд' ми закла коња на ливади, и сокола у зеленој башчи, за шт' ми закла чедо у колевци? — Сладак је сан

ономе који ради, јео мало или млого. — Какав си, да си, и где си, да си, на овом ил' на оном свету, он иште те иште. — Њему ће од нас јабука непрестано ићи у своје време, где био он да био. — Да ће живот изгубити без сваке милости, и који био да био. — Какав наук, такво и читање, ка' је да је, о њему се бавим. — Помисао на сами повратак, баш и да им буде суђено избавити се, страшила их је јако. — Али се Срби не одрже, премда изгубе неколико знатних људи. — Откуд год је, он је рода мога. — Ако и јест крива врата, ама лијеп мирис дава.

ђ. Подређена реченица за поређење или начин.

173. Често се догађа, да се пореди међу собом оно, што се каже у две реченице. Поређење реченицâ може бити на више начина. Често се, на прилику, хоће да покаже, да је међу собом *једнако* оно, што се казује у главној и подређеној реченици. На тај начин поређене реченице скопчавају се међу собом *заменицама* или *прилозима* изведеним од заменица: *какав* — *такав; толики* — *колики* (или: *колики* — *толики); онолики* — *колики; као год што* — *тако; како* — *тако; како* — *онако; као оно* — *тако; као што* — *тако*, итд. У подређеној је реченици обично заменица непознатог лица, или прилог од ње изведен. Поређење реченицом казује једнакост.

Примери. Како је мир прошасте године између Срба и Турака начињен, онако је и трајао. — Како ноћ бој прекине, тако Турци заноће око шанца српскога. — Ти ниси толико несрећан, колико ти се чини. — Какво би било пролеће без сунца, такво је детенце без слободе. — Као год што подржава јакога и великога, тако се исто стара о слабоме и маломе.

— Наши су дани оноликп, колики беху Лазареви, Обилићеви и Милошеви. — Па како се год ми сад бринемо о њима, тако ће се они после бринути о нама. — Као што се пјесме по народу различито пјевају, тако се и приповијетке различито приповиједају. — Колико се овај посао чини ласан, толико је још више широк и дугачак. — Куга и мач не убијају толико људи колико убија пиће вина и ракије. — И к'о оно вихар, када завихори, е тако се вас дан витлају по гори.

Начин казан реченицом.

174. Овако се поређење у реченицама може казати простије, једном само реченицом, тако, да изгледа као *начин*, којим се свршило оно, што се у реченици каже. Тада се реченице везују за своју главну свезама *као* (ка', ка'но, кан'да, као да, као што, као год) *како*.

Примери. На небу им душе цароваде, ка' им име на земљи царује. — Заборави ме, као што ја тебе нигде заборавити не могу. — Свест о дужности развија се с временом, као год и знање о истини. — Када игра, кан'да паун шеће; кад говори, к'о да голуб гуче; кад се смије, кан'да сунце грије. — Народ оружје да да̂, и да буде раја као што је и био. — Играју се на бијела јата како јата дивних лабудова, кад се небом ведријем играју. — Агин чадор ине наткрилио, ка'но лабуд птица бела беле птице голубове. — Ал' ми ћемо, као што смо били, један другом свагда бити мили. — Небо је црвено, као да је крвљу обливено.

Поређење реченицом казује неједнакост.

175. Кад ли се поређењем реченица̂ износи *неједнакост* онога, што се у двема реченицама пореди, онда се таке реченице скопчавају једна с другом свезом *него (но, што — то, што — тим)* или у једној долази поређен придев или прилог, а подређена се за њу скопчава заменицом *што*

или *што год*, или свезама: *него, него што, него ли*. Као што примери показују, овако поређење дотиче се појединих делова реченице.

Примери. Волимо те, Страхинићу бане, но сву земљу, нашу царевину. — Волим скочит' у воду Мораву, него љубит' на срамоту Турке. — Боље је јело од зеља, гдје је љубав, него од вола угојена, гдје је мржња. — Тако народу опет постане милији рат него ли таки мир. — Што се ближе сунцу тече, све то мање зрак му пече. — Пре ће око око ми издати негʼ Воислав свога Владислава. — Пре ће ова рука усахнути, и у устих језик укочит' се; пре ће с' ово сунце предерати, и славно ми с' колено утрти; пре ћу т' мртву пред собом видети или живу у гроб закопати: нег' што ћу те оном дати, ког ни име нећу да с' преда мном каже. — Што је зрелије грожђе и што је мање водено, тим угаситијег лица бива вино. — А што су Турци то више одбијали и развлачили, то је Србима жеља све више и више расла и развијала се. — Што више љубави враћаш, више ћеш је примити. — Него му се развесељаваше лице све више, што се ближе примицасмо приморју. — Туга, разливена по њезину лицу, више је казивала о њезиној жалости, него црнина, коју је носила на себи. —

176. Има још поређења, у коме се у једној реченици износи оно, што је *мање*, *лакше*, *могућније*, или *извесније*, с намером, да се у другу стави оно, што је *веће*, *теже*, *немогућније*, или *неизвесније*, па и то у упитном облику, те се тим начином једно или друго обара или потврђује. Уз одрицање је прва од ових реченица понајчешће одречена. У таком поређењу друга се реченица везује за прву свезама: *него (но)*, *камо ли (а камо ли, да камо ли, некмо ли, а некмо ли*, Друга врста неједнакости.

т. ј. *не камо ли), то ли;* или је у првој *не само*, а у другој *него и.*

Примери. Не могоше темељ подигнути, а камо ли саградити града. — Ти нијеси ни чуо јунака, да камо ли очима видио. — И не би га пренијеле виле, а камо ли ноге на јунаку, Црном Гором на бијелу дану. — Јер се догађаји исквáре и у ономе истом нараштају, у коме су се догађали, а камо ли за неколике стотине година. — Сама Главашева глава доста би била, да Милоша увери, шта се и о његовој ради, а камо ли још оваки поздрав од гаваза. — Имам блага колико ми драго, градио бих десет манастира, а некмо ли себе оженио. — Досадио студену камену, а некмо ли цару Сулејману. — Којима нитко ништа не може, а то ли отрцана просјачад. — Кад издаде оваког јунака, кога данас у свијету нема, то ли мене сјутра издат' неће. — Ја се заклињем останцима светог живота твога, да ћу Србију узвисити не само оружја силом, него правдом и законима. — По селима су Срби не само за мале кривице, него и за главу судили. — Пак не само што поставе муселиме и по онаким паланкама, куд никад нису били, него још и војске по неколике стотине оставе у свакој паланци на трошак народни.

е. Подређена реченица за време.

Време казано реченицом.

177. Кад се у подређеној реченици казује *време*, у које се догодило оно, што се у главној казује, онда се реченица подређена везује за додатак прироков главне реченице што казује време, а то је обично прилог изведен од *заменице трећега познатога* лица *(тада*, итд.) У истом случају прилог се изведен од заменице *трећег непознатог лица (када* итд.). ставља у подређену реченицу, те излазе парови: *када — тада; када*

— *онда; како* — *таки, једнак; докле* — *дотле*. Или се подређена реченица, која показује време, везује просто за своју главну реченицу прилозима: *кад, док (докле), чим, како, пошто, тек*.

Примери. Кад настала година четврта, тада виче са планине вила. — Кад у јутру јутро освануло, и градска се отворише врата, тад ишета царица Милица. — А кад виђе да му не науди, онда пусти вјетра студенога. — Лепо су га свати дочекали, како с коња, таки за трпезу. — Док дођоше кићени сватови, дотле с' Милић мртав належао. — Док сам се мало повратио и на ноге себе исправио, дотле њу на галију одведу, а мене на брегу оставе. — Докле су дотрчали, дотле је он већ издахнуо био. — Славио га он и пород му, док трајало свијета и вијека. — Шта чини мајка, чим јој дете поодрасте. — Ти ћеш код мене, док сам ја жив, остати. — Трипут совру очима прегледа, док је брацу лице угледала. — Ова моја два друга нека остану овде, док се ови послови не сврше. — Не стрељајте по гори јунака, док је гласа Краљевића Марка. — Старац некуда изађе, а њему рекне: читај, синко, док ја не дођем. — Како змија паде на земљицу, једнак змија у дувар одмиле. — Кад стигоше цара и сватове, цар му даде хиљаду дуката. — Како је дошао, призове себи кнеза и све кметове. — Ал' тек што се ухвате у коло, дуне некакав вихор. — Пошто с осталим женама и ђецом из Неготина испрати и он своју жену у Пореч, дође му један пријатељ. — Пошто се он врати и баба остане сама с дететом, онда му стане говорити. — Тек соколу прво перје никне, он не може више мировати.

ж. Подређена реченица за место.

178. Кад се у подређеној реченици казује *место*, на ком се догодило оно, што се у главној реченици казује, онда се подређена реченица

Место казано реченицом с обзиром на бивање или кретање.

везује за додатак прироков главне реченице, што казује *место*. Кад је тај додатак прилог, изведен од *трећега познатог лица* заменице: *тамо, ту, онамо, онде* итд. онда у подређеној реченици долази прилог, изведен од заменице трећега непознатог лица *где* (**кьдє**), *докле*. Тим се истим прилогом скопчавају за главну реченицу и остале споредне реченице за место, ако се казује бивање или радња, која се *на месту* збива; ако ли је у радњи или бивању *кретање*, онда се таке реченице скопчавају прилогом *куда*, *откуда* итд.

Примери. Али тамо плода бити не ће, где не цвета у пролеће цвеће. — Ђе полазе такви гости, ту све напредује као трава о Ђурђеву дне. — Ђе се гусле у кући не чују, ту је мртва и кућа и људи. — Где чујете трубу да труби, онамо трчите к нама — Ђе је од ње капља крви пала, онђе расте трње и коприве. — Где се који застао, онде и нека седи. — После тога успуза се до једног места, где је камењак био издубен. — Хајдуке опколе онде на вису, где се они бише од јутра до мрака. — И опета нигде кута, гдено млађан да се станим. — Јер се управо још не зна, докле Срба има у Арнаутској и Маћедонији. — Па отиду, куд су наумили. — Па га човек запита, куда иде. — Афис-паша побегне чак у Ниш, где на скоро по том, које од срамоте, а које може бити од страха, и умре на пречац. — Сахранише Милић-барјактара, куда јарко смирује се сунце. — Он мене запита откуда сам, и јесам ли одавно овде.

з. Подређена реченица за последицу и узрок.

Последица и узрок казује се реченицом.

179. Каткад се подређеном реченицом казује последица или узрок онога, што се излаже

главном реченицом. Таке се реченице скопчавају за своју главну речима *јер (јербо)*, *с тога*, *за то*, *што*, (каткад и *где*), *будући*, *како;* или у главној долази *тако*, које се и пређуткује, *толико* итд., а у споредној *да*. Кад се овака реченица скрати, од ње постаје глаголски прилог садашњега времена. Овамо иду и подређене реченице, које су додатак подмету (чл. 167), само што реченица са показном заменицом, показујући последицу, долази овде као подређена. (Ко погине, [*онај*] *умрети на постељи неће)*.

Примери. Па ми стери мекану постељу, ни дугачку, ни врло широку, јер ти дуго боловати нећу. — Волим дати коња на размјену, јер не могу пјешке путовати. — Жао му је што ће дати благо, са тога се врло расрдио. — И по семену твојему биће благословени сви народи на земљи, за то што си послушао глас мој. — Ал' овако он ће ми судити, што моју дужност не чиним. — Посланицима је таки човек управо требао, за то га драговољно изишту. — Добро ће бити, јербо ја све стрепим, да откуд на нас не натрапају. — Црна горо, убила те туга, како 'но је жеђ данаске мене, ђе у теби хладне воде нејма. — Авај мене до Бога милога, ђе погибох јутрос пред механом. — Будући да онде у пустињи нити су имали сенатори шта јести, нити је ко долазио да се суди, за то се (савет) премести у манастир Боговађу. — Будући да он није гледао, да се и његову сину надјене име каквог свеца, тако је по смрти његовој и његов син почео славити онај дан. — Будући да се старате за духовне дарове, гледајте да будете онима богати, који су на поправљање цркве. — Како су куће биле све дрвене, и на већу још несрећу турску дуне ветар, тако ватра за један час обузме сву варош. — А стока нека стоји у целости, будући да су ка-

петани и кнезови осведочили и на душу узели, да је стока вилајетска. — Сад је, дакле, само требало почети, но будући да је била још зима, за то Милош одложи почетак. — Још се не могу да разберем, тако ми је овај чудни сан забунио главу. — Он би се тако лудо гњевом разјарити могао, да косу на глави себи чупа и зубима шкрипи. — Све се наби, да кркнут' не море. — Тице певаху, да ваздух јечи. — Доле у дубљини с таким шумом ваљало је неко језеро своје таласе, да ми чисто уши заглуну. — Турака у јуришању толико изгине, да се Афиспаша готово уплаши. — То је сувише рече краљ, који у мало не паде на узнако од тога гласа, али кога великодушност беше толика, да још стеже руку овоме гадноме вређачу. — Али једно гладан, да бих камена загризао, а друго из љубопитства, приступим к вратима. — Ко год одвећ хвали једнога народа без разума простоту или мора бити и сам простак, или је лукав и злохитар. — И који не узме крста својега и не пође за мном, није мене достојан. — У крв ће нам вјере запливати, биће боља, која не потоне. — Тога ради и ја, не могући више трпљети, послах да познам вјеру вашу. — Један је, не слушајући напомене, које су му даване, навукао на се болест.

2. Скраћивање простих и сложених реченица.

180. Скраћивање реченица може бити на два начина:

1. *Изостављањем* оних делова реченичних, који су излишни, или без којих ће се смисао опет добро разумети;

2. *Замењивањем* једних граматичких облика другим: дужих краћим, сложених простим.

I. Скраћивање изостављањем.

181. С тога што су познати или се лако могу погодити изостављају се: спојник *бити* (види чл. 9) или *прирок* (види чл. 11).

Спојник и прирок изостављени.

Примери. Кућа моја чарна гора, а постеља камен ови. — Нигде стана, вода свуда. — Наоколо морске пене. — Нигде трага од дана бијела. — Хвала богу. — Добро вече. — Слава и част домаћину. — С Богом горо и дубраво. — Сунце у море, а он на кућни праг. — Сваки понос, сваки дика, нада, у свакоме Обилића плам. — На тај начин школа постаје нека друга кућа, у којој је учитељ отац, а ви његова деца. — Ни Тодора ни од њега гласа. —

182. Кад се у сложеним реченицама деси више једнаких подмета или једнаких прирока, онда се те реченице стежу у скраћену сложену реченицу (чл. 13 и чл. 28 поређења и сличности), и у тој буде више подмета и прирока или више и једних и других.

Једнаки подмети и прироци изостављају се.

Примери. И сунце је охладнело, једва сипа зрак. — О колико у њој звездица трепери, кол'ко сјајних, светих, врлих успомена. — У томе ме нађоше очишћена у цркви, ни с народом, ни с виком. — По језеру вранац коњиц плива, а за њиме злаћена колевка. — Наша земља све се више развијала, а тако исто и живот у њој. — Ка' да Душан велики устаде, ка' да Србе позва на освету. — Све ми мило ноћца расплашила, што не могла у таму завила. — На један пут мајстор скочи у воду, и почне пливати. — А сад чујеш лелек мученика, јаук, писку, тешке уздисаје. — Ми идемо преко села, а облаци преко неба. — Та је грађевина много налик на грађевину других бегова и богатих Турака; али је све њих надмашила својом необичном величином, својим распоредом, а можда највише својим положајем према сунцу. — Пламти небо као

живи пламен. — Да му се исповиједаш као сад мени. — Заспа као заклан. — Ми вам не можемо ништа помоћи као ни себи. — Дјела његова бијаху зла, а брата му праведна.

Једнаки додаци изостављају се.

183. Као год што се чини с подметом и прироком, кад су у више реченица једнаки, тако се исто чини у сложеним реченицама и с додацима и осталим речима у реченици, кад су једнаке или међу собом, или с подметом и прироком; па ма, на прилику, иста реч била у једној реченици предмет или други који додатак, а у другој прирок, или обратно.

Примери. Па ћеш бити госпођа краљица, прести свилу на златно вретено, свилу прести, на свили сједити, а носити диву и кадиву. — Колика најприје дангуба, а послије безмјерни, немили труд. — Јер ће на једнога мрзити, а другога љубити, или једноме вољети, а за другог не марити. — С мање муке а више плаће дарове и благодети природе задобија. — Али се заваде Аврамови пастири с Лотовима око паше. — Зар не би он нас одавде извео, да је икако могуће. — Хоћу све право, тако ми бабове душе, и тако се моја с његовом на они свијет не препредала. — Сад кажи, шта сам ја без круне, шта ли мој Синиша? — Дође пред кућу Мркоњића, кад ли је пуста затворена. — На то ми одговоре, да су у њих епископи и свештеници све сами Грци, и да се врло ријетко ђегођ нађе Бугарин. — Које су доцније биле извор несрећи његовој и породице му. — Ако је што чуо или клео, нека заборави и откуне.

Заменица или прилог главне реченице изоставља се

184. У подређеним сложеним реченицама (чл. 168, 174, 177, 178, 179) где је у главној реченици обично показна заменица или прилог (*онај*, *тај*, *тамо*, *онамо*, *тако*, *дотле*, *тада* итд.) копча, за коју се скопчава подређена реченица

кроз своју односну заменицу или прилог, често се заменица или прилог главне реченице изостављају.

Примери. Ко нагли без обзира, далеко не одлази, а много поквари. — Ја ћу везат', што ми братац даје. — Вршите сваки, што вам је дужност. — Јер чега се бојах, дође на мене, и чега се страших, задеси ме. — Освета је наопака и проклета, ко њу прати, душу губи, пород трује, колијевку губа. — Снијевају што бити не може. — На небу им душе царовале, ка' им на земљи царује. — Народ оружје да да̂, и да буде раја, као што је и био. — Кад говори, к'о да голуб гуче. — Ти ћеш код мене док сам ја жив остати. — Кад стигоше цара и сватове, цар му даде хиљаду дуката. — Пошто им прочитасмо ову нашу осуду, помирисмо их и ижљубисмо. — Тице певаху, да ваздух јечи. — Све се наби, да кркнут' не море.

II. Скраћивање замењивањем.

185. Целе додане, подређене, реченице могу се стегнути у једну или неколико речи. То се у подређеним реченицама, које су додатак подмету, прироку и предмету (чл. 167, 168, 169), чини подметним и прирочним додатком (апозицијом и предикативним додатком, види чл. 18. и 19.), или прирочним четвртим и шестим падежем (чл. 90. и 100.), или прошастим и трпним придевом (чл. 135, 138). Глаголски придеви и подметони додаци начин скраћивања реченица.

Примери. Ми сиромаси носимо им колаче. — Нек погинем јунак на јунаштву. — Него мене старца послушајте. — Књигу пише Жура Вукашине Видосави, љуби Момчиловој. — Поздрави ми краља, таста мога. — Не држах себе достојна да ти дођем. — Честита бих њега учинио. — Ја се млада бољем добру надам. — Њега су

Турци још малена заробили. — Да ви знате наше намастире, наших славних цара задужбине. — Тко ће љута змаја преварити, тко ли њега спаваћива наћи. — Поставих те оца многијем народима. — Ти је мораш учинити срећну и честиту. — Учини га дружба старешином. — И Турчина зовеш кауриномм. — Девојке ме врагом зову. — Градимо га лажом. — Хоћете да ме направите свињаром. — Агара метне својега сина од жеђе изнемоглога под једно дрво. — Па сустала коња одјахао. — Пролијте крв њихову на њихову олтару накићену цвећем. — Имао сам лепе куће и гледао сам их из шуме спаљене и срушене. — Орао устрељен. — Или имаш што сакривено у себи. — Човјек, рођен од жене, кратка је вијека и пун немира.

Глаголски прилози и именице начин скраћивања реченица.

186. Подређене реченице *времена*, или *последице* и *узрока* (чл. 177, 178), могу се стегнути или сажети: прилогом садашњега и прошлог времена (чл. 133 и 134), и глаголском именицом, која се од трпног придева наставком *ије (је)* гради (спасен*ије*, виђ*ење*). Ако се у приређених реченица радња збива у једно време, може једна постати подређена и скраћена прилогом времена садашњега.

Примери. Путујући тако удари на једну воду, и идући покрај те воде, срете се с једним човеком у зеленим хаљинама. — Чујући Стојша из двора овај разговор, изађе и он пред змаја. — Добар може постати само чинећи добро. — Ил' јездите преко неба равна, гледајући земље и градове. — Видећи ја, да је он велики шаљивац. — Јер за тијем уздишемо, желећи обући се у свој небесни стан. — Ти, човјек будући, градиш се Бог. — Потопивши сами скеле на другој страни, кажу им, да су скеле покварене. — То рекавши, баци новчић у поток. — Пошавши још мало даље, дође под један град. —

У превођењу сваке књиге. — По разбићу Турака. — О прошењу девојке. — Направише од боја чардаке, без питања цара и везира (Упореди: Да те везир погубит' не може, док честитог цара не запита).

Напомена. Растварање садашњега прилога не иде тако добро као прошастога, јер садашњи прилог показује *трајну* радњу, а така незгодно стоји уз *кад*, *како*, и растварањем се изгуби обележај једновремености две радње, што се управ и казује прилогом. Но треба имати на уму, да су ови „скраћени“ облици обично врло удесни и лепи у слогу и говору, те с тога баш реченице, у којима они долазе, изгледају ружније растворене него скраћене. Овде се само хтело, да се покаже природа тих скраћеница.

187. Подређена реченица за *намеру* (170), за *предмет* (чл. 169) и уз *име* или *прирочни прилог* састављена прирока, може се стегнути *начином неодређеним* (чл. 140. и 141). Начин неодређени начин скраћивања реченица.

Примери. Рано рани Туркиња ђевојка на Марицу бијелити платно. — Тко се снизи к росној трави, санком кријепит' снагу т'јела. — Кад погледаш с града изнад себе, ништа немаш лијепо виђети. — Лијепо л' је под ноћ погледати. — Почнем му, дакле, овако говорити. — Не бих рад робом бити. — Није нам суђено живјети заједно. — Кад ја сједнем вечерати вечеру. — Не да̑ Турчин главу укинути, не да̑ своје руке иштетити. — Али волиш по мору пливати, али волиш на ватри горети. — Не дајте ме опет у јарам ропства ухватити.

Напомена. Многи наши писци очевидно беже од начина неодређеног, растварајући га где год доспеју. Ако проуче ово мало примера и потраже их још у врсним делима нашега језика, која се не могу потворити нечистином, увериће се ласно, да тиме крате језику нашем једно од старинских својстава и лепота његових.

3. Намештање или ред речи.

Откуда је обрнут и шта је редован ред речи.

188. Ред речи у реченицама може бити *редован* или *обрнут*.

Кад је *редован ред*, међу се речи онако, како по граматичком склопу једна за другом треба да дођу. По томе склопу долази, на прилику, на прво место подмет, пред њим додатак од придева или именице, а за њим додатак од реченице. После подмета и додатака његових иде спојник, ако је потребан, за њим прирок и прирокови додаци.

Али у говору и у писању често затреба, да се речи ређају једна за другом по сили ми́слӣ, које се у њима исказују. Тога ради често изађе ред речи са свим синтактички *обрнут* према синтактички *редовноме*, јер сила мисли деси се баш на оној речи, којој би по синтактичком реду било место на послетку. А у таком случају та реч оставља своје место и излази напред.

Примери. Из земље излази хлеб. — Леп је зоре осмејак, леп је дана огрејак. — Ту не јекну јека кршна. — Усред поља мирна, пуста, стародавна расте липа. — Дела ваша сунцу равна неће скрити ноћца тавна. — Тад пролети сред народа млади Бочарис. — Седа му је пала брада по кафтану зеленоме. — А вихар хучи, тавних гони облака ред. — Клецаше слаба нога пода мном. — Тајни неки чини ми се знак. — Није терет то мој прави. — У сву господштину српску удари гром из ведра неба. — Јунаку су добар коњиц крила. — У име Бога, у час добар сунце истече.

Реченице у редовном и обрнутом реду.

189. Како год речи, тако и реченице, кад су сложене, могу се једна за другом ређати начином *редовним* и *обрнутим*. По редовном на-

чину иде, на прилику, *подређена* реченица после *главне*. Међу тим ради изношења на већи углед једне или друге мисли догађа се са свим обратно, и тада је *обрнути* начин ређања *реченица.*

Примери. Мрзећи на зло, држите се добра. — Шта вреде српске народне песме, довољно је познато. — И скочивши на њих, човјек, у коме бјеше зли дух, надвлада их. — Они, који мачем секу, од мача ће и погинути. — Ох, кад сунце летње плане, хоће јунак да сустане. — Сузама обливен устане он и благосиљајући нас рекне нам: да се више ничег не бојимо, јер нас је Бог под своје крило узео. — Место да се држим залива, ја се упутих у поља, доста родна и обрађена, кроз која се овде онде отварају лепи изгледи. — Који говори, да је у видјелу, а мрзи на својега брата, још је у тами. — Једно што је био тек скоро Турцима дао реч, а друго што је поврх тога био уверен, да ће тако неспреман почетак пропасти, науми Милош са свим друго нешто. — Што је год неразумно, неправедно и неваљало, било у философу или у простаку, у грешнику или у свецу, у богату или у сиромаху, то нигде своју натуру не измењава, него свуда и за свагда не ваља. — Кад ме је отац у цвету година мојих за проседог Стевана дао; кад му је предел Северина поклонио, земљу природе дивотама украшену, која споменике великих Римљана удивљеном оку изобилно представља; кад је уздар е ово сјајношћу других драгоцених ствари надвисио — није могао помислити, да ће кћи његова у двору Стевановом остати постидна.

190. Често реченице, померене са свог места, дођу међу подмет и прирок или међу главне *реченице* и непосредне њихове додатке. То су *уметнуте реченице*. Реченице уметнуте.

Примери. Деца, док су мала, не знају ништа. — Неће вам се до века, овако као сада,

давати све што вам треба. — Ако се уквари цвет, онда род, баш и да доспе, неће бити ни леп, ни добар. — Ствар — а о њој мислио, а је у животу тражио — немогућа. — Ласкам себи, ако се не варам, да ћеш ју са задовољством читати. — Чувајте се, рече ми он даље, од нездрава читања. — За име света, повиче, шта је.

ДОДАТАК.

ПИСМЕНИ ЗНАЦИ РЕЧЕНИЧНОГ СЛОГА.

(интерпункција).

Шта је интерпункција и које су њени знаци.

191. Где је крај којој мисли или којој реченици, у говору се познаје по већем или мањем застајању, или по подизању и спуштању гласа. У писму ваља и то обележити знацима, и ту службу врше знаци за бележење реченичног слога. По тим знацима се у читању зна, како су склопљене реченице, где је којој крај, и где је време предахнути, а где глас дићи.

Ти су знаци:

1. *Тачка* (.), при којој је највеће предисање.
2. *Запета* (,), при којој је најмање предисање.
3. *Тачка и запета* (;), при којој је предисање веће него при запети.
4. *Две тачке* (:), које показују скоро исто тако предисање.
5. *Знак питања* (?).
6. *Знак чуђења или дивљења* (!).
7. *Цртица или пауза* (—).
8. *Знак навођења* („ “).
9. *Апостроф* (’).
10. *Знак заграде* ( ) или [ ].

Где се пише тачка.

192. *Тачка* се пише увек, кад се једна мисао цела искаже, дакле на крају завршене реченице или реченичног низа.

Примера ради треба читати какву књигу или читанку.

Где се пише запета.

193. *Запета* се пише:

а. Између два или више подмета или прирока или више додатака подмету или прироку, кад стоје један до другога без свезе.

Примери. Његова браћа, стричеви, кућани и сељаци слушају га, воле и питају за свашта. — Имао је свога овчара, говедара, коњушара, свињара, многу имовину и велико богатство. — Он је био стар, частан, добар и врло побожан човек. — Ја сам жељан бела света, бела данка, жарка сунца. — Ја чекам лепу Јелицу, Ивана бана сестрицу.

б. Ако ли би пак подмети и прироци или додаци били састављени један с другим ма каквим свезама, запета се не пише. На прилику: Милост и мир и љубав нек вам се умножи. Жалосна и невољна ласно је расцвелити. Узе змају крила и окриље. — Али ако се свезама, нарочито свезама *а, и,* везују реченице, онда се и пред њих меће запета.

Примери. А сад донесе младо теле, и нареди, те се зготови, и изнесе млека и скорупа, и стану јести. — Ја му одговорим: да сам све што треба изучио, и да све знам. — По том изиде на гору и онде се престави, и погребоше га, и нико му за гроб не дознаде.

При којим се подређеним реченицама запета може и метнути и изоставити.

в. Подређене и уметнуте (190 члан) реченице обично се одвајају запетама од речи којима су додане, и запета се пише пред почетком таке реченице. Много пута се пак не одвајају запетом подређене реченице, у којих је свеза њихова с главном реченицом јача, као што је врло често случај, кад се те реченице почињу са *који, да,*

и *шта* или *што*. Ово се може најлакше чинити при реченицама што су *додатак подмету*, *предмет*, или *додатак глаголу* (чл. 167, 168, 169).

Примери. Ко није лењ, нађе шта ће радити. — Ој ти горо, штоно гајиш миле песме, миле тице, ој ливадо што се сјајиш, пуна росе и травице! — У равни на води Еуфрату науме људи да граде град и у њему да подигну кулу до неба високу, да би се прославили. — По дугоме путовању наиђу на један чардак, који нити је на небу ни па земљи. — Кад дође кући својој, дође му стари слуга његов, да га пита шта му је донео за онај новчић. — Старешина с договором кућана продаје што је за продају. — Но питају кога сам заната. — Потомство ће по послу свакога судити шта је који знао. —

— Ја виђу да си ти хитре намети. — Благо онима који су чистога срца. — Казало дијете, којега је отац био турскога закона. — По осуди ђавола, који се различно претварао и пред њих излазио, изгуби све. — Само гледа да се помири с родом убијенога — Кад она умре, онда си ти господар целог њеног имања. — Само ако је истина што кажеш. — Код куће је, веруј, боље. — Бејах, пре но што вас познадох, добар, тих, добродушан.

г. Реченице приређивањем сложене одвајају се увек једна од друге запетама, ако се место запете не употребе други знаци.

Приређене реченице одвајају се једна од друге запетом или другим којим знаком.

Примери. Он не иде у бијелу цркву, већ он иде у то поље равно, те он сије бјелицу шеницу. — Немарна рука осиромашава, а вриједна обогаћава — Ако ме ко служи, боравиће безбрижно, и биће на миру, не бојећи се зла. —

— Мудри ће наслиједити славу, а безумнике ће однијети срамота. — Кад у јутру сване, царев син устане, оправи се и захвали пустињику, па пође како му је казао. — Корен јој је од

сувога злата, гране су јој дробнога бисера. — Још сам мало времена с вама, па идем к ономе који ме посла.

д. Пети падеж, који је прост узвик, те и није саставни део реченице, ако не стоји место првог падежа, одваја се од осталих речи запетом, кад је у почетку, а с обе стране запетама, кад је у средини реченице.

Примери. Слушај, сине, наставу оца својега, и не остављај науке матере своје. — Босиоче, босиоче, у ширину расти, јер ћеш доћи, босиоче, старог свата власти. — Честито ти, домаћине, у дом весеље!

Где се пише тачка и запета.

194. *Тачка* и *запета* пише се:

а. Међу члановима приређивањем сложених реченица, кад нису у великој међусобној свези, кад су већма разгранате и кад нису повезане граматичким свезама. У таким приликама често се сви чланови приређивањем сложене реченице почињу једним истим поновљеним подметом, прироком, додатком, или свезом, или мисли теку као неко набрајање.

Примери. Ја овако не могу живети; него идем у свет, да учим какав занат. — Правда изискује, да никоме ни најмању увреду не творимо; врлина хоће, да другима помажемо и добро чинимо; и здрави нам разум крепко налаже, да се здраво чувамо, да нам нико зло не учини. — Језик је праведников сребро одабрано; срце безбожниково не вриједи ништа. — Зрно по зрно ето погача; длака по длака, ето бјелача; камен по камен, ето палача; ногу пред ногу, дођох на гору! — Дакле, чуј, свети патријарше, глас народа нашега; прихвати нашу понуду, узлети над обичне људе; узвиси се међу изванредне духове! — Као да је сам Бог тако хтео,

да други стварају идеје, а ти да створеним идејама тело створиш; да други изјављују вољу народа, а ти да изјављеној вољи живот дадеш; да други желе срећу народа, а ти да жељу ту испуниш; да другијех буде глас будућности, а твоје да буде дело будућности; да друге познаје потомство по идејама, мислима, осећајима и жељама, а тебе по чистим великим делима: и у колико и најлепше мисли, осећаји, жеље и говори морају уступити великим делима, у толико да мора уступити и спомен другијех спомену твоме. — Има земаља, које су страховите лепотом својом; има их, које су чудновате суморношћу својом; има их врло брдовитих, а има са свим равних. — Маринко пак имаше на себи чошне чакшире, а на прсима му се сијаху токе од грла до појаса; на глави му бјеше вес, с дугом свиленом кићанком; на врату му се љуљаше сребрни ланац од сахата; оружје му је све заљевено у чисто сребро. — Пре ће ова рука усахнути, и у устих језик укочит' се; пре ће с' ово сунце предерати, и славно ми с' колено утрти; пре ћу т' мртву пред собом видети, или живу у гроб закопати: нег' што ћу те оном дати, ког ни име не ћу да с' преда мном каже. — Кад ме је отац у цвету година мојих за проседог Стевана дао; кад му је предел Северина поклонио, земљу природе дивотама украшену, која споменике великих Римљана удивљеном оку изобилно представља; кад је уздарје ово сјајношћу других драгоцених ствари надвисио — није могао помислити, да ће кћи његова у двору Стевановом остати постидна. — Што су врата суха злата, на њих вила сина жени; што су врата од бисера, на њих вила ћер удава.

б. На половини у главним деловима подређивањем сложеног а разгранатијег низа реченичног.

Примери. И као што се надамо, да до свршетка овога столећа у храмовима нашима, по-

чињући од темеља па до крста на кули, ништа се неће налазити споља ни изнутра, што није из живота народног изашло, што није српска рука створила, по вери, љубави, надежди и побожности својој; тако се исто уздамо, да ће све то бити много лепше, много красније, много величанственије, много савршеније и много угодније Богу од онога, што су до сада на храмовима нашима туђе руке радиле.

Где се пишу две тачке.

195. *Две тачке* пишу се:

а. Каткад на половини сложене реченице, кад је предељена на две поле, па у првој половини има више чланова изодвајаних тачком и запетом, или кад се другој половини, или главној реченици друге половине, која одмах иза двеју тачака долази, хоће више видљивости да да̂. То се догађа при *супротности*, а и иначе.

Примери. (Види и 194а) Не испадне ли нам за руком ни тим законитим, тим јединим путем нашим доћи до онога, што узахтевамо, узиштемо и устражимо: онда ћемо се моћи позвати пред целим светом на вечну правду божију, и оградити се правом противу сваке неправде и њене претежније силе. — Истина је, да су се по духу тога нама непријатељског времена они престали Србима звати; истина је и то, да се Србима и не ће да зову; истина је, на послетку, и то, да се братска љубав између нас умалила и место њезино отуђење заузело: али хоће ли, може ли то отуђење на свагда постојати; треба ли то раздељење и на даље да постоји? — Кад помислим, да ће у овој обласној скупштини половина, а можда и више иноплеменог елемента бити; кад видимо, да нам овај иноплемени елеменат није свој, није одан, него шта више противан; кад расудимо, колика вештина, колика духовна снага, колико богатство, колика енергија у суседству нашем стоји, која ће

радо и весело овом иноплеменом елементу у помоћ притећи, која ће можда за задатак свој сматрати, да уплив тога елемента сили и множи: онда мислим, да ми се барем лако опростити може, што у овој гаранцији изнутрашњој баш никакве, ама никакве гаранције не видим, и што мислим да ће нас лед бити, откуд се ми надамо, да нас сунце греје. — У Шумадији нема бр̏да̑, високих као Ртањ; нема плани́на̑, големих као Копаоник; нема сте́на̑, голих као Сто; нема ра́вни̑, глатких као Мачва, нити ре́ка̑, као што су Млава или Ибар: али има брежуљака, обраслих свакојаким дрвећем; има питомих лу́ка̑, родних коса и цветних долова, да од њих очију не можеш одвојити.

б. Кад се хоће да наведу нечије речи онако, како их је сам изговорио или написао.

Примери. Не говори ближњему својему: иди и дођи други пут, и сјутра ћу ти дати, кад имаш. — Рекох му: зло ћеш проћи, ако наставиш како си почео; а он ми одговори: моје судбине нико променити не може! — И говораше: покајте се, јер се приближи царство небеско. — Неки вели: „Уклони ме с пута, да ме добри коњи не погазе.“ — Опомињите се ријечи, коју вам ја рекох: није слуга већи од господара својега. —

в. Кад се иначе хоће што да наводи или набраја. Тако се обично нишу две тачке после речи: *као*, *на име*, *поименце*, кад се после њих што ређа.

Примери. У тој изби чудно чудо кажу: бјесно Туре гдје се крсту клања. — Сви рецимо: у име Бога! — Кад дођемо у двор к моме оцу, он ће теби давати шта год заиштеш: сребра, злата и камења драгога. — И ја ћу вама учинити ово: пустићу на вас страх, суху болест и врућицу, које ће вам очи исквари и душу удвије-

лити и залуду ћете сијати сјеме своје, јер ће га јести непријатељи ваши. — Те облачи дивно одијело: самур калпак и чекрк челенку, а на себи три ката хаљина. — Архимандрит је Стеван био врло прикладан човек: раста танка а висока, лица бела и весела, косе смеђе, образа дугуљастих.

Знак питања.

196. *Знак питања* меће се свагда на крају упитне реченице.

Примери. Ој сватови, драга браћо, јесте ли здраво? Идете ли сви заједно гором зеленом? — Ој орлови, орлови, летите ли високо?

Знак чуђења или дивљења.

197. *Знак чуђења или дивљења* бележи се после свакога узвика или после целих реченица, у којима је исказано силно осећање, жељење, клетва или тражење чега, и у којима има заповедни начин. На послетку се меће често и после петог падежа, нарочито ако је тај падеж силнији, и кад је у почетку.

Примери. Драги пријатељу! — Поштована господо! — Пријатељу! — Не уздај се у силу човечију! — Уздај се у јединога Бога и у животу и у час смрти своје! — С вама дошла свака срећа и сам Господ Бог! — Изиди амо, делијо! — Који вели да сам од зла рода, не имао од срца порода! — О ви моји анђели, три небеске војводе, сиђ'те с неба на земљу!

Цртица или пауза

198. *Цртица или пауза* меће се:

а. Где и тачка и запета, у сложеној реченици или периоду, кад се хоће да положи већа сила на поделење прве и друге половине и на оно, што се у свакој од тих двеју половина говори.

Примери. (Упореди 194 и 195 а). 1. Србин сам, Србин!... та челик љути и хладни камен и силни гром, о груди моје све нека грмне — Србин сам, Србин, јекнуће лом. 2. Онда он начини на сред

пута крчму, да сваки путник, који се ту уврати, бадава руча — али да сваки мора приповедати, шта је радио у своме животу. 3. Али он имађаше кресиво у недрима, па се сагне да ухвати ватре, те да наложи нову ватру — а кресиво му испадне из недара у воду, и тако остане без ватре. 4. И јест све лепо у селу Равњу; свега оно има; и све напредује у њему; али ипак оно изгледа жуто; нема онога што је сваком селу најлепши накит — нема своје цркве. — 5. Узалуд је био царски ферман, узалуд је паша вољан да послуша царско писмо — силни Турци мештани не даваху ни поменути.

б. Цртицом се место запете одвајају који пут и уметнуте реченице, кад се хоће да положи већа сила на мисао у њима исказану.

Примери. 1. Добро, што човек чини — а никад га не може довољно чинити — једино је благо, које му остаје после смрти. 2. Сад — кућа врата нема, а прозор високо — не може да се припне. 3. А старији син му — што је солдат био — заптивену избу за нас је спремио. 4. А тако — кажу — невоља се ншити. 5. У ови исти час — Божја воља! — цар спаваше, и у сну она иста жена, што је цареву сину на сну долазила, појави се цару говорећи.

в. Цртица се употребљује, да се назначи испрекидан или недоречен говор.

Примери. 1. То није лепо да ви — али је најбоље ћутати. 2. Он проговори: зар ти неси мени нигда — и на један пут умукне. 3. То су гласови — чудни — зли. 4. Извини. Оваква нагла промена — плахост Душанова — мекост Стефа — — — Ништа се без прилике не може учинити.

г. Гдекоји писци употребљују место цртице и знак ... да означе прекинут и недоречен говор.

Примери. 1. Има људи, који ће се свега на свету подухватити и увек ће се протурати: но ја... 2. Онамо га глад, и горе... туђин чека; овде ропство тешко и муке крваве. 3. Сада цикну: „Куку, леле!“, да разабрат' јасно можеш бурног сана тужне речи: „Не! — Не дајте!... Паде.... Боже!... Авај, авај! мили... оче!...“

д. Кад нешто долази неочекивано или супротно ономе, што напред стоји, или се хоће, да се у читању јаче гласом предахне, долази или цртица, или три тачке.

Примери. 1. Саул пође да потражи ослице свога оца, пак нађе — краљеву круну. 5. Слава, сила и богатство променљив је образ мрака, и грдиња таје свака, и остаје вечно — ништа. 3. Краљица му даде коња и рекне, да зажмири, кад га узјаше, па ђе коњ стане, онђе да сјаше — ту ће бити кућа његова оца. 4. Често рука сама пође крволоку јатагану; трза, сева... клоне, стане! 5. Тек у зраку јоште видиш беле тице лабудове — то се ветар мразном руком игра, титра са саруком... 6. Висока је гора, са звездама с' грли — човечији звуци ту су изумрли, у њој славуј песму није запевао — ја на њојзи стојим!... Ко ме ј' амо звао?

199. *Знак навођења* „“ употребљује се, да се нечије речи, у писању наведене онако како их је он сам изговорио, покажу и одвоје од осталога. Знак навођења меће се у почетку и на крају тих речи.

Примери. Сеја брата на сунашце звала:
„Хајде, брате, на сунашце јарко,
„Да се јарка сунца нагрејемо,
„И лепоте красне нагледамо,
„Како језде кићени сватови.“

„Дај ми лећа, гладан сам!“ рече Исак Јакову, а Јаков му одговори: „Хоћу, ако ћеш ми продати старештво.“ — Онда стриц онога момка

рече цару: „Сад ћемо му заповедити друго, што заиста неће моћи учинити!“

200. *Знак заграде* ( ) или [ ] употребљује се обично за то, да се означи, како речи, које се за неко објашњење употребљују, немају свезе с правим смислом реченице, него се само као уметак растављају од осталих речи из реченице. Исто тако ако се хоће једна реч другом да објасни и протумачи, обично се та друга меће у заграду.

Примери. Синко! Ја ти на то не умијем ништа казати, него иди Премудроме (т. ј. Соломону). — И изишавши у трећи сахат (у јутру око десет сахата) видје друге, гдје стоје на чаршији беспослени. — Кућа, у коју је он ступио као удеоник и која беше у једној приморској вароши (где је и цео овај догађај био), радила је са западном Инђијом. — Кад се и овај везир врати, те каже да говедар не да ђевојке, док царев син не научи какав гођ занат (само нек је занат), онда царев син зађе по чаршији да гледа какав је занат најлакше научити.

201. *Апостроф* се пише место каквог избаченог гласа, које се чини, да би се реч једним слогом скратила. То се најчешће догађа у песмама.

Примери. Скин' оружје, незнана делијо, па нос' главу, куда теби драго! — Јеси л' чуо где причају људи? — Но с' обуци што се можеш лепше! — Остав' сабљу, да је Бог убије! — Понес'те ми сабљу на рукама!

РЕГИСТАР.

Бројеви упућују на чланке.

А спојно, 163; — супротно 165.

А — а за раздвојене реченице, 164.

А камо ли, 176.

Ако у погодбеној реченици, 171; — у уступној реченици, 172.

Ако и у уступној реченици, 172.

Али супротно 165.

Али — али за раздвојне приређене реченице, 164.

Áма супротно, 165.

А некмо ли, 176.

Аорист, 122, 124; — казује време будуће, 125

Апозиција, 18, 20; — уз пети падеж, 93; — ради скраћивања, 185.

Апостроф, 201.

Атрибут, 17.

Баш и да у уступној реченици, 172.

Без с другим падежем 109а.

Бити спојник 7; — као спојник изостављено, 9, 181; — у трпном стању, 147.

Бих, би, би итд. у погодбеном начину, 145.

Близу с другим падежем, 109б.

Бојазан и закраћивање одречним обликом, 159.

Број прост у подмету 5, 41; — у слагању 33, 47; — неодређен у подмету, 42; — у подмету а прирок у множини, 43, 44; — прост именица је, 43 (у напомени); — на *оро* и прирок у множини или једнини, 45; — прост и рéдни, 58.

Бројена ствар у другом падежу, 71.

Будем у будућем времену, 129.

Буд' (буди) у уступној реченици, 172.

Будуће време 128—132; — казано аористом (пређ. I.), 125; — предње и потоње, 129; — историчко 130; — за неизвесност 131; — уступно 132.

Будући у узрочној реченици, 179.

Ван с другим падежем, 109а.

Већ супротно, 165.

Видети се спојник, 8.

Видови придева, 50.

Више с другим падежем, 109в.

Воља — воља за раздвојне реченице, 164.

Време (допуна прироку) 26; — другим падежем казано, 76; — четвртим падежем казано; 92; — шестим падежем казано, 98; — предлозима исказано 104; — у питању (непознато), 153; — читавом реченицом каз., 177.

Времена, гледај *Садашње, Прошло, Будуће.*

Врсте речи у реченицама, 48—65.

Врх с другим падежем, 109в.

Главна реченица, 161, 162.

Глагол у слагању 32; — по разлици прелазности радње њихове 60; — по разлици трајања радње њихове, 61; — како бележе разлике по трајању радње, 62; — траже као допуну други падеж, 77, 78, 79; — траже као допуну трећи падеж, 83—86; — с

два четврта падежа, 60; — траже као допуну шести падеж, 102.

Глаголска именица (с наставком *ије* — *је*) начин скраћивања реченица, 186; — тражи уза се 2 падеж предметни, 82.

Глаголски прилози и придеви, 133 до 138.

Где у питању за место, 153; — за подметове или предметове додане реченице, 167; — у предметној доданој реченици, 169; — у реченици за место, 178; — у реченици за узрок и последицу, 179.

Да у начину заповедном, 143; — у питању, 151; — за подметове или предметове додане реченице, 167; — у подређеној реченици намере 170; — у погодбеној реченици 171; — у уступној реченици. 172; — у реченици последице и узрока, 179.

Да камо ли, 176.

Давно прошло време, 127.

Два у подмету — прирок у множини, 44.

Две тачке, 195.

Двоје, троје итд. 58.

Двојина стара у додатку бројева *два, оба, три, четири*, 44.

Дивљење и *жељење* аористом и имперфектом, 124; — упитним обликом, 154; — -а знак, 196.

До с другим падежем, 109б.

Додатак уз бројеве *два, оба, три, четири* у двојини, 44.

Додатака више једнаких доводи скраћивање реченице, 183.

Додаци подмету и прироку у опште, 14; — именицама, слични додацима подметовим, 21; — падежним глаголима, 24; — уз именице како се слажу са својом главном речју, 46; — бројевима како се с њима слажу, 47; — подметови и предметови у питању (непознати), 151; — прирокови у питању (непознати), 153; — прости могу бити раширени у подређене реченице, 166 и д.

Док у погодбеној реченици, 171; — у подређеној реченици за време, 177.

Докле у питању, 153; — у погодбеној реченици, 171; — у реченици за време, 177; — у реченици за место 178.

Докле — дотле, 177.

Допуштање подређеном реченицом, 172.

Дотле изостављено, 184.

Други глаголски придев, 138.

Други падеж присвајања, 67, 68, 69; — својства и каквоће, 70; — мерене или бројене ствари, 71; — неодређенога дела, 72, 73, 74; — предмет, 75; — време, 76; — допуна придевима и глаголима 77, 78, 79; — за чуђење и показивање, 80; — у заклетви, 81; — уз глаголске именице, 82.

Друго лице једнине у реченицама непозната подмета, 65.

Дуж с другим падежем, 109д.

Е у предметној доданој реченици, 169.

Ево с другим падежем, 80,

Еда у питању, 152; — у подређено реченици намере, 170.

Ено с другим падежем, 80.

Ето с другим падежем, 80.

Жељење и дивљење аористом и имперфектом, 124; — прошастим (I.) придевом, 136.

Женски род млађи од мушког у слагању, 40.

За с другим падежем, 109ђ; — с четвртим и шестим падежем, 115.

Заграде знак, 200.

Заклетва другим падежем, 81; — трећим падежем, 88.

Заменица у слагању, 33; — неодређене количине у подмету, 42; — како се слаже са својом главном речју, 46; — лична већега и мањег облика, 53; — присвојна *свој*, 54; — непознатог трећег лица, 55; — *што*, 56; — *какав, који* кад значи *неки*, 57; — са *ни* у одрицању и предлог, 158; — трећега непознатог лица у под-

метовој или предметовој доданој реченици, 167, 168, 169; — у уступној реченици, 172.

Замењивање ради скраћивања, 185 до 187.

Запета, 193.

Заповедни начин, 142, 143; — у приповедању, 144; — са *нек* и *немој,* 156.

Зар у питању 151, 152.

Зарад с другим падежем, 109 ж.

За то, 179.

За што у питању, 153.

Збирне именице, 48; — у слагању 37, 38.

Збирни бројеви: двоје, троје, итд. 58.

Због с другим падежем, 109 ж.

Звати се спојник, 8.

Знак питања, 196; — чуђења или дивљења, 197; — навођења, 199; — заграде, 200.

И међу више подмета и прирока, 6; — спојно, 173; — у уступној реченици, 172.

Или — или за раздвојне реченице, 164.

Из с другим падежем, 109 г.; — с другим падежем за узрок 109 ж.

Иза с другим падежем, 109 г.

Изван с другим падежем, 109 а.

Између уз поређен придев, 52.

Изнад с другим падежем, 109 в.

Изостављање ради скраћивања, 181 до 184.

Именица у слагању, 34.

Именицама додаци слични додацима подметовим, 21.

Именице збирне у слагању, 37, 38; — неодређене количине у подмету, 42; — како се слажу кад су додатак, 46; — по разликама свога значења, 48; — *воља, срам, стид* с четвртим падежем, 91; — глаголске траже други падеж као допуну, 82.

Именски прирок у шестом падежу, 99; — у слагању, 32, 33.

Имперфекат, 123, 124.

Испод с другим падежем, 109 в.

Испред с другим падежем, 109 г.

Историчко садашње време, 120; — *будуће,* 130.

Ја супротно, 165.

Ја — ја за раздвојне реченице, 164.

Јавити се спојник, 8.

Јали — јали за раздвојне реченице, 164.

Једа у подређеним реченицама намере, 170.

Један значи *неки,* 59; — сложено са *ни,* 158.

Јер (јербо), 179.

К с трећим падежем, 110.

Кад у питању, 153; — у погодбеној реченици, 171; — у реченици времена, 177.

Када види *кад.*

Када — тада у реченицама времена, 177.

Када — онда у реченицама времена, 177.

Какав као савезна заменица, 55; — у питању, 151; — у значењу *неки,* 57.

Какав — такав. 173.

Каквоћа казана другим падежем, 70,

Како у питању, 151, 153; — у предметној доданој реченици, 169; — у подређеној реченици намере, 170; — при реченицама поређења и начина, 174; — за реченицу времена, 177; — у узрочној реченици, 179.

Како — онако, 173.

Како — тако, 173; — у реченици времена, 177.

Камо у питању, 153.

Камо ли уз оснажено одрицање, 160; — у реченицама поређења, 174, 176.

Као год што — тако, 173.

Као оно — тако, 173.

Као што — тако, 173.

Ко у питању, 151.

Код с другим падежем, 109 б.

Које — које за раздвојне реченице, 164.

Који као савезна заменица, 55, 56; — у питању, 151; — значи *неки,* 57.

Колики, 55.

Колики — толики, 173.
Количина неодређена у подмету, 42,
Крај с другим падежем, 109 б.
Кроз с четвртим падежем, 111.
Куд, куда у питању, 153; — у реченицама места, 178.

Ли у питању, 151, 152; — уз дивљење, 154; — спаја реченице, 163; — у предметној доданој реченици, 169.
Лична заменица као подмет изостаје, 10.
Личне заменице већега и мањег облика, 53.

Ма у уступној реченици, 172.
Ма да у уступној реченици, 172.
Макар у уступној реченици, 172.
Међу с четвртим и шестим падежем, 115.
Мера исказана четвртим падежем, 92.
Мерена ствар у другом падежу, 71.
Место додатак прироков, 25; — простирању шестим падежем, 97; — предлозима, 104; — с другим падежем, 109ђ; — у питању, 153; — казано подређеном реченицом, 178.
Мимо с четвртим падежем, 111.
Мислена значења у предлога, 107.
Множина у неких именица, 48.
Моћи спојник, 8.
Мушки род старији од женског и средњег, 40; — у прироку покрај женског и средњег у подмету, 40.

На с четвртим и седмим падежем, 116.
Навођења знак где се пише, 199.
Наврх с другим падежем, 109в.
Нагледати се и други таки глаголи с другим падежем, 78.
Над с четвртим и шестим падежем, 115.
Намера казана подређеном реченицом, 170.
Намештање или *ред* речи, 188—190.
Насред с другим падежем, 109г.
Настати спојник, 8.
Начини глаголски, 139—145; гледај: Одређени, неодређени, трпни, погодбени.
Начин додатак прироку, 27; — казан шестим падежем, 96, 101; — у питању, 153; — казан подређеном реченицом, 173—176.
Не уз одречан прирок, 155.
Него супротно, 165; — уз поређен придев 51; — у реченицама поређења, 175, 176.
Него ли у реченицама поређења, 175.
Него што у реченицама поређења, 175.
Неизвесност казана временом будућим, 131.
Нек, нека у заповедном начину, 143, 156; — у уступној реченици, 172; — у подређеној реченици намере, 170.
Не камо ли, 176,
Некмоли, 176.
Неко, нешто итд., у одрицању, 158 (у напомени).
Немати, 155.
Немој у заповедном начину одреченом, 156.
Неодређена количина у подмету, 42.
Неодређени вид придева, 50.
Неодређени део, казан другим падежем, 72, 73; — у мисленоме значењу, 74.
Неодређени начин скраћена реченица, и део именскога прирока, 140, 141, 187.
Неодређеност и средњи род, 49.
Непознатог лица заменица у подређеној реченици, 173. Упореди *Заменица*.
Непрелазни глаголи шта су, 60.
Несам, 155.
Не само — него и, 176.
Несвршени глаголи шта су, 61; — сложени са *стати*, 64.
Нестати шта значи, 155.
Нешто с другим падежем неодређеног дела, 72.
Нећу 155.
Ни за снажење одрицања, 160: — сложено са заменицама и прилозима, 158.
Ни — ни (нити — нити) за раздвојне реченице, 164; — у одрицању, 157.

Ниже с другим падежем, 109в.
Низ с четвртим падежем, 111.
Ниједан, 158.
Нијесам, 155.
Нико, ништа, итд. и предлози, 158.
Нисам, 155.
Но супротно 165; — у поређеним реченицама, 175, 176; — уз поређен придев, 51.

О с четвртим и седмим падежем, 116.
Оба у подмету, прирок у множини 44.
Обрнут ред речи, 188; — реченица 189.
Од с другим падежем, 109б. — с истим падежем, значећи узрок, 109ж: — покрај трпног стања, 147, 149; — уз поређен придев, 51, 52.
Одакле у питању, 153.
Одређени вид придева, 50.
Одређени начин, 139.
Одрицање, 155 — 160; — оснажено, 160.
Одречни облик за бојазан и закраћивање, 159.
Око с другим падежем, 109г.
Онај изостављени, 184.
Онамо, 178; — изостављено, 184.
Онде, 178.
Онолики — колики, 173.
Оруђе шестим падежем, 95.
Осим с другим падежем, 109а.
Остати спојник, 8.
Откле у питању, 153.
Откуд (откуда) у питању, 153.

Па (пак) спојно, 163.
Падежи без предлога 66 — 103; — с предлозима 104—116. Упореди: *Први падеж, Други падеж,* итд.
Падежни додаци глаголима, 24.; — у питању, 153.
Пауза 198.
Пак (па) спојно, 163.
Перфекат, 126.
Пети падеж, 93, 94.
Питања знак, 196.
Питање у реченицама, 150 — 154; — кад бива, 150; — за подмет, предмет и њихове додатке, 151; — за прирок, 152; — за додатке прирокове, 153; — да се покаже дивљење, 154.
Plusquamperfectum, 127.
По (пола) у подмету, 42.
По с четвртим и седмим падежем, 116.
Повратни глаголи шта су, 60.
Поврх с другим падежем, 109в.
Погодба казана реченицом, 171; — казана прошастим (I.) придевом, 137.
Погодбени начин, 73.
Под с четвртим и шестим падежем 115.
Подмет шта је, 2; — шта може бити, 3; — без пменице, 4; — лична заменица изостављен, 10; — број, 5; — подмета више, 13; — два у слагању, 35; — подмета више, а прирок у једнини, 36; — подмета више једнаких доводе скраћивање реченице, 181; — подмет и додаци у питању, 151; — без подмета реченица 12, 65.
Подмету додаци (у опште) 14, 16; — прости (атрибути), 17, 20; — подметни (апозиције) 18; — прирочни (предикативни) 19.
Подмету и предмету додане реченице, 167, 168.
Подметни додатак. Види *Апозиција.*
Подређивање 161, 162; — на које се врсте дели, 166.
Поред с другим падежем, 109б.
Поређен придев, 51, 52.
Поређење шестим падежем, 101; — допуна прироку, 28; — подређеном реченицом, 173—176.
После с другим падежем, 109ђ.
Последица исказана реченицом, 179.
Постати спојник, 8.
Пошто, 177.
Правац (допуна прироку), 25; — исказан предлозима, 104.
Први глаголски (прошасти) придев, 135, 136, 137.
Први падеж, 66; — замењен петим 94.
Пре с другим падежем 109ђ.
Пред с четвртим и шестим падежем, 115.
Предикативни додатак, 19.

Предлози шта су 104—108; — у мисленом значењу, 107.

Предмет, 23; — казан другим падежем, 75; — казан четвртим падежем, 89; — у трпном стању подмет 146, 147; — и додаци у питању, 151.

Предметна подређена реченица, 169.

Предметни глаголи, 60.

Предмету и *подмету* додана реченица, 167, 168.

Представа различита од расутка 2.

Пређашње I. 122, 124; — значи будуће, 125.

Пређашње I. сложено, 126.

Пређашње II. 123, 124.

Пређашње II. сложено, 127.

Прелазни глаголи, 60.

Премда у уступној реченици, 172.

Преко с другим падежем, 109д.

При са седмим падежем, 112.

Придев поређен, 51, 52; — у слагању, 33; — како се слаже са својом главном речју, 46; — тражи други падеж, 77; — тражи шести падеж, 102; — неодређене количине у подмету, 42; — и два му вида, 50.

Придеви и прилози глаголски 133 до 138.

Прилог времена прошлог, 134; — времена садашњег, 133; — у скраћивању реченица 186.

Прилози и придеви глаголски, 133 до 138.

Приређивање 161, 162; — спојно 163; — раздвојно 164; — супротно, 165.

Прирок шта је, 2; — глаголски, 6; — именски 6, 7; — изостављен, 11; — прирока више, 13; — глаголски како се слаже, 32; — именски како се слаже, 33, 34; — у једнини уз више подмета, 36; — у множини уз бројеве даље од пет, 43; — у једнини или множини уз бројеве на *-оро*, 45; — одречен, 155; — у питању, 152; — изостављен, 181; — прирока више једнаких доводе скраћивање, 182.

Прирокови додаци у питању, 153.

Прироку додаци (у опште), 14, 16; 22—29; — раширени у подређене реченице, 169—179.

Прирочни (предикативни) *додатак*, 19; — ради скраћивања, 185.

Прирочни шести падеж покрај подметног четвртог, 100.

Присвајање речено другим падежем, 67, 68, 69; — трећим падежем, 87.

Присвојна заменица *свој*, 54.

Просте реченице, 30.

Простор додатком прироковим казан, 25; — кретању шестим падежем, 97; — четвртим падежем, 92.

Прости бројеви, 58.

Против с другим и трећим падежем, 114.

Проћу с другим и трећим падежем. 114.

Прошаста времена, 121—127.

Прошасти глаголски придев, 135, 136, 137; — начин скраћивања, 185.

Прошло време, 126.

Пут с другим падежем, 109д.

Рад', ради с другим падежем, 109ж.

Радно и трпно стање, 146.

Раздвојни начин приређивања, 164

Расудак шта је, 2.

Рашта у питању, 153.

Ред или намештање речи, 188—190.

Редован ред речи, 188; — реченица, 189.

Редни бројеви, 58.

Реченица шта је, 2; — без подмета, 12, 65; — без подмета у садашњем времену, 119; — без подмета и средњи род, 39; — с неказаним подметом у трпном стању, 148; — сложена и проста, 30; — сложена, 161 и даље; — додане (у опште) 15; — главна и споредна, 161, 162; — подређена по врстама 166 и даље; — подређене и приређене, 161, 162.

Род. Гледај *Мушки, женски, средњи*.

Родови различити у подмету, 40.

Са за узрок с другим падежем, 109ж; — с другим и са шестим падежем, 113.

Саврх с другим падежем, 109в.

Садашње време по главном значењу, 117; — у свршених глагола, 118; — са *се* у реченицама без подмета, 119; — историчко, 120.

Сврх с другим падежем, 109в.

Свој, -а, -е, 54.

Својство казано другим падежем, 70.

Свршени глаголи шта су 61; — само у садашњем времену, 63; — у садашњем времену шта значе, 118.

Се у реченицама непозната подмета, 65; — за трпно стање, 149.

Седми падеж, 103.

Слагање два подмета и прирока, 35; — главних делова реченичних, 32—47; — збирних именица 37, 38.

Сличност казана допуном прироковом, 28

Скраћивање 180—187.

Сложена реченица, 30, 161, 162.

Снажење одрицања, 160.

Спојни начин прирећивања 163.

Спојник, 7, 8.

Споредна реченица, 161, 162.

Сред с другим падежем, 109г.

Средство казано шестим падежем, 95.

Средњи род у реченицама без подмета, 39.

Средњи род млаћи од мушког у подмету, 40.

Средњи род значи нешто неодрећено, 49.

Стање радње глаголске, 146—149.

Стати спојник, 8.

Стати уз глаголе да покаже почетак радње, 64.

С тога, 179.

Супрот с другим и трећим падежем, 114.

Супротан начин прирећивања, 165.

Тада, 177; — изостављено, 184.

Тај изостављено, 184.

Тако у узрочној реченици 179; — изостављено, 184.

Тамо, 178; — изостављено 184.

Те спојно, 163.

Тачка, 192; — и запета 194; — тачке две 195.

Тежина казана четвртим падежем, 92.

Тек, 177.

Тер (спојно), 163.

То ли у поређеној реченици, 176.

Толико у узрочној реченици, 179.

Треће лице једнине и множине у реченицама непозната подмета, 65.

Трећи падеж допуна глаголима, 83, 84, 85, 86; — за присвајање, 87; — у заклетви, 88.

Три у подмету, прирок у множини, 44.

Трпни глаголски придев, 138.

Трпни придев казује трпно стање, 147; — за скраћивање реченица, 185.

Трпно и радно стање глагола, 146.

Ту, 178.

У с другим падежем 109ђ; — с четвртим и са седмим падежем, 116.

Уврх с другим падежем, 109в.

Уз сложено с глаголом, да означи свршеност радње, 63; — с четвртим падежем, 111; — чини будуће време, 129.

Узајамни глаголи шта су, 60.

Узрок, казан простим додатком прироковим, 28; — предлозима, 106; — подређеном реченицом, 179; — у питању, 153.

Уметнуте реченице, 190.

Упитни облик за дивљење, 154.

Усред с другим падежем, 109г.

Уступање прошастим (I.) придевом, 137; — подређеном реченицом, 172.

Уступна погодба у реченици 172.

Уступно будуће, 132.

Учестани глаголи шта су, 61.

Futurum exactum, 129.

Хтети склапа будуће време, 128.

Цртица или *пауза* 198.

Четврти падеж предмет, 89; — двојак, подметни и прирочни, 44; — додатак неким именицама, 91; — показује меру, 92; — прирочни за скраћивање, 185.

Четири у подмету — прирок у множини, 44.

Чиј у питању, 151.

Чим, 177.

Чинити се спојник, 8.

Чуђења знак, 197.

Шта у подмету, 151.

Шести падеж значи средство или оруђе, 95; — значи начин, 96; — значи место или простор кретању и простирању, 97; — значи време 98; — именски део прирока, 99; — прирочни, 100; — поређења и начина, 101; — допуна глаголима и придевима, 102: — прирочни за скраћивање. 185

Што, 56; — с другим падежем неодређеног дела, 72; — у питању, 153; — с реченицом поређења, 175; — у узрочној реченици, 179.

Што год с другим падежем неодређеног дела, 72; — с реченицом поређења 175.

Што — тим, 175.

Што — то, 175.

ПРЕГЛЕД.

	стр.
Приступ	
I. Шта је наука о реченицама (синтакса)	1
II. Шта је мисао и реченица	1
III. Главни делови реченице	2
IV. Разгранавање реченице	7
а. Додаци подмету	8
б. Додаци прироку	10
V. Деоба реченица и синтаксе	13
А. Синтакса простих реченица	15
1. Слагање главних делова реченичних	15
2. Употреба врста речи у реченицама	22
3. Употреба облика у реченицама	35
I. Именски облици	35
а. Падежи без предлога	35
α. Први падеж	35
β. Други падеж	36
γ. Трећи падеж	41
δ. Четврти падеж	43
ε. Пети падеж	45
ς. Шести падеж	45
η. Седми падеж	47
б. Падежи с предлогом	47
II. Глаголски облици	56
α. Времена	56
a. Време садашње	56
b. Времена прошаста	58
c. Време будуће	63
β. Прилози и придеви глаголски	66
γ. Начини	70
δ. Стање радње глаголске	74
4. Питање у реченицама	77
5. Одрицање	79
Б. Синтакса сложених реченица	84
1. Врсте сложених реченица	84
А. Приређивањем сложене реченице	87
Б. Подређивањем сложене реченице	90

стр,

а. Подређена реченица додатак подмету или предмету..... 91
б. Подређена реченица уз прелазне глаголе као предмет... 93
в. Подређена реченица за намеру 94
г. Подређена реченица за погодбу 94
д. Подређена реченица за уступање или допуштање....... 95
ђ. Подређена реченица за поређење или начин 97
е. Подређена реченица за време......................... 100
ж. Подређена реченица за место......................... 101
з. Подређена реченица за последицу или узрок.......... 102
2. Скраћивање простих и сложених реченица 104
I. Скраћивање изостављањем......................... 105
II. Скраћивање замењивањем 107
3. Намештање или ред речи 110
Додатак. Писмени знаци реченичног слога (интерпункција) 113
Регистар 125

Од „Српске граматике за ниже гимназије и реалке у кнежевини Србији“ истога писца изаћи ће кроз врло кратко време *Приступ* и *део први*: *Наука о гласовима* у једном свеску. За тим ће следовати и остала два дела: наука о облицима (најпре) и наука о основама.